

HOOFDSTUK 1: SEMIOTIEK EN SEMANTIEK ALS MEETCRITERIUM

1. Literaire geschiedschrijving en de dood van de schrijver

Waardeoordelen, zoals geuit door literaire critici, hebben meestal de bedoeling de opvattingen, gevoelens of handelingen van de potentiële lezer te beïnvloeden. Alsdan hebben ze een *persuasief karakter*, en van persuasieve uitspraken weten we sedert Immanuel Kant dat ze op geen enkele manier op wetenschappelijkheid kunnen bogen. In het midden van de vorige eeuw ontstond, aanvankelijk in de Verenigde Staten, maar later dankbaar gevolgd in Europa, een stroming om literaire teksten op een *meer wetenschappelijke manier* te benaderen door aan *close reading* te doen – waarbij men zich beperkte tot de tekst en alléén maar de tekst – zonder aan het slot enig waardeoordeel over de tekst te laten volgen. Die beweging kreeg de naam *New Criticism*. In Nederland werd dat New Criticism zowat de bijbel voor de literatuurwetenschappers gegroepeerd rond het tijdschrift *Merlyn*.

Het aanvankelijke succes van het New Criticism, dat zich in Nederland vooral vastklampte aan de wetenschappelijk filosofische inzichten van de conservatieve Karl Raimund Popper, deed het inzicht rijpen dat het geheel anders moest met de literaire geschiedschrijving. Die had in de Lage Landen een hele evolutie meegemaakt van preromantische literairhistorieën in de periode 1810-1850 naar romantische literairhistorieën in de periode 1850-1870, naar positivistische literairhistorieën tussen 1870 en 1900, naar een pragmatische literaire geschiedschrijving tussen 1900 en 1940, om uiteindelijk te verzanden in of de Geistesgeschichtliche literaire geschiedschrijving in de periode 1940-1975. Volgens de Merlynisten moest het geheel de andere weg op met de literaire geschiedschrijving, en waren *neopositivistische tekstinterpretatorische literairhistorieën* de enig juiste manier van doen. Voortaan moest men komen tot een diachronische ordening van literaire teksten in plaats van een synchronische ordening, en moest men afzien van een encyclopedische opsomming van het feitenmateriaal. Door het zich onthouden van waardeoordelen over de bestudeerde teksten dacht men een stadium van wetenschappelijk verantwoorde literatuurstudie te hebben bereikt.

Groot was dus de verontwaardiging van de zeer geleerde heren J.J. Oversteegen, Kees Fens en H.U. Jessurun d'Oliveira – de Heilige Drievuldigheid van *Merlyn* – toen ze op 6 december 1978 in de Hooglandse kerk te Leiden werden geconfronteerd met een lezing van Karel van het Reve – lezing die later werd gepubliceerd onder de titel *Literatuurwetenschap, het raadsel der onleesbaarheid* (1979). Karel van het Reve poneerde immers dat ondanks de uitgestraalde wetenschappelijke ernst, de geleerde heren niet eens in staat waren een goede van een slechte tekst te onderscheiden, of anders verwoord, dat ze niet eens in staat waren een demarcatie criterium vast te leggen tussen literatuur en sublitteratuur. Hiermee kwam de gehele neopositivistische tekstinterpretatorische literatuurbenadering prompt op de helling te staan.

Achteraf bekeken kwam de kritiek van Karel van het Reve ruiterlijk laat. Al veel eerder was de Tsjechisch-Amerikaanse literaire criticus René Wellek (1903-1995) tot de vaststelling gekomen dat het New Criticism literaire teksten losweekte uit hun historische context, waardoor literaire geschiedschrijving onmogelijk werd. Maar tien jaar vroeger had de Franse literaire criticus Roland Barthes (1915-1980) in zijn *La mort de l'auteur* (1968) al een stap verder gezet door te stellen dat literaire teksten geheel anders moesten worden benaderd: men moest er maar eens mee ophouden te blijven zoeken wat de bedoeling van de schrijver was bij het publiceren van een tekst. Men diende zich uiteindelijk te realiseren dat bij het interpreteren van teksten niet de

zender (de schrijver) maar de ontvanger (de lezer) centraal stond en dat verschillende lezers eenzelfde tekst anders kunnen interpreteren. Iemand schrijft op het internet:

"C'est aussi dans cette mesure que la valeur et le rang d'une oeuvre littéraire dépendent moins des circonstances biographiques ou historiques de sa naissance et de sa place dans un genre déterminé que son effet produit sur le public, qui n'est point inerte ou apathique. A ce titre, la vie d'une oeuvre littéraire dans l'histoire n'est concevable qu'à travers l'intervention active des lecteurs en tant que destinataires de l'oeuvre. Car, comme le dit H.R. Jauss, c'est leur participation 'qui fait entrer l'oeuvre dans la continuité mouvante de l'expérience littéraire, où l'horizon ne cesse de changer, où s'opère le passage de la réception passive à la réception active, de la simple lecture à la compréhension critique, de la norme esthétique admise à son dépassement par une production nouvelle.'"

Voor de literaire geschiedschrijving was *La mort de l'auteur* zowat de genadesteeek. Het kon moeilijk anders dan dat dit een geschiedenis moest worden zonder namen, hooguit een geschiedenis van onderling sterk verbonden literaire teksten. Inderdaad hecht Barthes groot belang aan *intertextualiteit*. Uiteindelijk is de schrijver weinig meer dan een "*bricoleur*" die duizenden puzzlestukken samenbrengt in een totaal. Voor hem is de schrijver niet eens de producent van een tekst. Hij is nooit origineel, hij is geen uitvinder. "*Le texte est un tissu de citations*" (Barthes, 1968a: 67). De betekenis van een tekst moet niet bij de schrijver worden gezocht, maar wel in de taal zelf. Of nog: de schrijver wordt vervangen door de taal.

"L'écriture, c'est ce neutre, ce composite, cet oblique où fuit notre sujet, le noir et blanc où vient se perdre toute identité, à commencer par celle-là même du corps qui écrit." (Barthes, 1968a: 63).

Wanneer men de schrijver vervangt door de taal impliceert dit dat de **linguistiek** het uitgangspunt wordt voor het analyseren van teksten. Die linguistiek werd als wetenschap eigenlijk pas gegrondvest in 1916 toen studenten van de universiteit van Genève hun collegenota's bundelden en zo het werk van de Zwitser Ferdinand de Saussure (1857-1913) drie jaar na zijn dood wereldkundig maakten in het boek *Cours de linguistique générale*. Daarin maakt de Saussure een onderscheid tussen **taalstructuur** (die hij *langue* noemt, een structuur van talige tekens die voor iedereen dezelfde betekenis hebben) en **taalgebruik** (dat hij *parole* noemt: het interpreteren van talige tekens, waarbij de interpretatie verandert in de loop van de tijd). De combinatie *langue/parole* duidt hij aan met de term **langage**. Die is onderhevig aan *diachrone* veranderingen. *Parole* blijft het pragmatisch aspect van de *langage* en noopt tot decoding van een aangeboden tekst.

Wanneer men ervan uitgaat dat literatuur op de eerste plaats **taal** is, dan kunnen de taaltekens worden geobserveerd via de **taalcode**. Die taaltekens verwerven een **betekenis** van zodra er een systematische grond voor bestaat, en die grond is net de **(taal)code**.

"De code van de Nederlandse taal bepaalt dat het teken TAFEL naar een bepaald voorwerp verwijst, en het teken LIEFDE naar een bepaald gevoel; dat het teken OMDAT een logische verbinding tot stand brengt en dat het teken T in een werkwoordsvorm kan duiden op de 3de persoon enkelvoud in de tegenwoordige tijd Een code is meestal complex, en kan ook het beste omschreven worden als een stelsel regels op grond waarvan een verschijnsel betekenis krijgt." (Van Luxemburg, 1981: 60).

De Russische semioticus Yury M. Lotman (1922-1993) gaat er sinds het verschijnen van zijn eerste groot essay¹, *On the Delimitation of Linguistic and Philological Concepts of Structure* (1963), en vooral sinds de publicatie van *The structure of the artistic tekst* (1977) van uit dat literatuur kan worden opgevat als een systeem van **secundaire codes**, die weliswaar gebaseerd zijn op de primaire code van de taal, maar daar niet van af te leiden zijn. Dat literaire systeem, dat enkel functioneert in correlatie met het linguïstisch systeem, is volgens Lotman *supralinguaal* (1970b: 296). Bij de observatie van literatuur neemt men eigenlijk een werkelijkheid waar die door de taal zelf wordt geschapen. De observatie zal dus steeds een observatie van de tekst zijn, want buiten de tekst is er geen literaire werkelijkheid. Of met de woorden van de Franse deconstructivistische filosoof Jacques Derrida: "*Il n'y a pas de hors-texte*" (1967a: 81-82).

Iedere literaire tekst is niet meer dan een semiotische structuur (een systeem van secundaire codes) die gekenmerkt wordt door **informatie, wereldvisie, entropie en openheid** die samen de *literariteit* ("literaturnost") van een tekst uitmaken. Literariteit is volgens Roman Jakobson datgene wat van een tekst literatuur maakt. Een literaire tekst is een complexe multidimensionele en polyfonische structuur (Yuri N. Tynjanov, Jan Mukařovský) die door een *esthetisch literair discours* een eenheid wordt. De criteria van literariteit van een tekst moesten worden bestudeerd door de **structuralistische semiotiek**, zo dacht men. Zowel de literatuursemiotiek (Jean Claude Coquet), de textuele semiotiek (Michel Arrivé) als de discursieve en narratieve semiotiek (François Rastier, Claude Chabrol) helpen de literariteit van een tekst te omschrijven. Wat de *Franse school* van de semiotiek, die eigenlijk werd gegrondvest door Aldirgas J. Greimas (1970), nalaat te vertellen is (1) of de graad van literariteit van een tekst meetbaar is, en (2) indien ja, hoe die dan kan worden gemeten. Uiteindelijk herleiden die vragen zich tot de centrale vraag hoe informatie, entropie en openheid van een tekst kunnen worden gemeten.

Hierop komen we verder terug. Het is niet zonder belang na te gaan in hoeverre de *narratologische waarde van een tekst* mede in ogenschouw moet worden genomen bij de literariteit van een tekst. Het is de verdienste van Roland Barthes geweest dat hij in zijn manuscript *S/Z* (1970a) op de mogelijkheid daarvan heeft gealludeerd. Naar aanleiding van zijn poststructurele analyse van het verhaal *Sarrazine* van Honoré de Balzac komt hij tot vijf "codes" die samen de betekenis van een tekst kunnen verduidelijken. Hij heeft het (1) over de *proairetische code* die de opeenvolging van de acties verduidelijkt, (2) over de *hermeneutische code* die raadsels en onthullingen in de tekst blootlegt (en die overdadig aanwezig is in de meeste dedective verhalen), (3) over de *ssemische code* die connotaties oproept met betrekking tot karakters, personen, plaatsen of voorwerpen, (4) over de (erg vage) *symbolische code* die de afwisselende ambiguïteit van personages tot uiting brengt en (5) over de *culturele of referentiële code* die stereotypen tot leven brengt in een soort "encyclopédie romanesque" waarbij ideologische positiekeuze tot uiting komt. Gesteld dat die codes meetbaar zouden zijn blijft de vraag in hoeverre zij, met uitzondering van de hermeunetische code, bijdragen tot een *esthetisch literair discours*? Iedere tekst die niet boeiend is zou op die manier niet kunnen bogen op literariteit. Ons lijkt dit wel een verregaande vereenvoudiging te zijn van het begrip "literariteit". Interessanter lijkt het ons de graad van literariteit te benaderen door na te gaan hoe **innoverend** een literaire tekst is. Hoe dat kan worden gemeten wordt uitgelegd in paragraaf 2.

¹ Sinds de publicatie *On Jury Lotman* van Julia Kristeva (1994) wordt algemeen aangenomen dat *On the Delimitation of Linguistic and Philological Concepts of Structure* de eerste publicatie van Lotman was, maar dan wel in de Russische taal. Joe Andrew en Robert (1998: 337) betwisten dit als ze schrijven: "*It's interesting (...) that Kristeva's knowledge of Lotman's writings is somewhat imperfect. In her otherwise well-informed paper published after Lotman's death, Kristeva mistakes Lotman's early paper On the Delimitation of Linguistic (...) for his first book.*"

2. Over de literariteit van een tekst

De graad van literariteit van een tekst lijkt ons meetbaar door na te gaan hoeveel **nieuwe verwijzingscodes voorkomen** in teksten van een gestandaardiseerde omvang, en dit op vier essentiële domeinen: (1) informatie, (2) wereldvisie, (3) entropie en (4) openheid.

2.1. De graad van informatie van een tekst

Een tijdgenoot van Ferdinand de Saussure, met hem grondlegger van de semiotiek, was Charles Sanders Peirce (1839-1914), een Amerikaans (wetenschaps)filosoof en logicus, grondlegger van het pragmatisme in de filosofie. Volgens hem is taal een *netwerk van tekens* die een zender (de auteur of de spreker) verzendt naar een ontvanger (de lezer of de luisteraar). [Zijn zender en ontvanger dezelfde persoon dan gaat het, in de terminologie van Jury M. Lotman niet langer om een "Ich-Er kanaal" van communicatie, maar over een "Ich-Ich kanaal" en staat men voor een geval van autocommunicatie (Lotman, 2010: 31-52).] Tekens liggen volgens Peirce niet vast, maar moeten ontwikkelen: ze zijn inderdaad gericht op wat eruit volgt. Dit impliceert dat tekens in hoofdte van de ontvanger een interpretatie vereisen, interpretatie die zal bestaan uit een nieuwe reeks tekens. "Tekens" definieert Peirce als volgt:

"I define a Sign as anything which is so determined by something else, called its Object, and so determines an effect upon a person, which effect I call its Interpretant, that the latter is thereby mediately determined by the former. My insertion of "upon a person" is a sop to Cerberus, because I despair of making my own broader conception understood" (Peirce, 1908: 80-81). Of uitgebreider: "A sign, or representamen, is something which stands to somebody for something in some respect or capacity. It addresses somebody, that is, creates in the mind of that person an equivalent sign, or perhaps a more developed sign. That sign which it creates I call the interpretant of the first sign. The sign stands for something, its object. It stands for that object, not in all respects, but in reference to a sort of idea, which I have sometimes called the ground of the representamen" (Peirce, 1932: 228).

Op semantisch niveau maakt C.S. Peirce (1903: 1-23) een onderscheid tussen drie soorten verwijzingscodes van tekens. Er zijn (1) **codes van iconiciteit** steund op gelijkenis, (2) **codes van indexicaliteit** steunend op existentiële aangrenzendheid en aanwijsbaarheid, en (3) **codes van symbolischeiteit** steunend op conventionaliteit.

2.1.1. Iconiciteit wordt genoemd naar het Griekse "eikon" dan staat voor gelijkenis, beeld, afbeelding. Een icon is een teken waarvan de vorm een gelijkenis vertoont met datgene waarvoor het staat (W.J.M. Bronzwaer, 1990). Het is Peirce geweest die het begrip heeft geïntroduceerd in de literatuurwetenschap, meer bijzonder in de semiotiek. Tamelijk recent wijdde Ludovic de Cuypere er een diepgaande studie aan (2006). Hij schrijft:

"Iconiciteit wordt doorgaans gedefinieerd als een gelijkenisrelatie tussen de vorm van een teken en het object waarnaar het teken verwijst. Op de website van het Iconicity Research Project – een internationaal samenwerkingsverband tussen de universiteiten van Amsterdam (Olga Fischer) en Zürich (Christina Ljungberg) – vinden we de volgende definitie: 'Iconicity as a semiotic notion refers to a natural resemblance or analogy between the form of a sign ('the signifier', be it a letter or sound, a word, a structure of words, or even the absence of a sign) and the object or concept ('the signified') it refers to in the world or rather in our perception of the world'. (<http://home.hum.uva.nl/iconicity/>)."

"Iconiciteit is sinds het begin van de jaren 1980 een centraal begrip in de taalkunde, met name in de functionele linguïstiek zoals die werd naar voren gebracht door

onder meer John Haiman (...) en Talmy Givón (...). De functionele taalkunde beschouwt de taal in de eerste plaats als communicatiemiddel en probeert vanuit dit perspectief taaluitingen te verklaren. Bovendien beschouwt de functionele linguïstiek het taalsysteem als niet-autonoom tegenover andere cognitieve systemen, waarmee de discipline zich diametraal afzet tegenover het autonome formalisme van de generatieve grammatica. Iconiciteit, dat een verband legt tussen de taalstructuur en (onze perceptie van) de werkelijkheid, wordt door de functionele linguïstiek beschouwd als een mogelijke verklaring voor verschillende taalstructuren. De achterliggende idee hierbij is dat een taaluiting die de werkelijkheid reflecteert gemakkelijker is om te begrijpen en te verwerken, en dus communicatief functioneel is.” (De Cuypere, 2006: 1-2).

De makkelijkst te herkennen codes van iconiciteit zijn gebaseerd op **klank**. De *onomatopeën* zijn daar het beste voorbeeld van omdat ze een bepaalde klankgelijkenis hebben met het object waarnaar ze verwijzen, bijvoorbeeld “krak”, “boem”, “tsjoek-tsjoe”, “woef-woef”. Klanken kunnen ook *verhoudingen* weergeven, waarbij open vocalen (b.v. a, o) meestal naar iets groots verwijzen en gesloten vocalen (b.v. i) naar iets kleins. Vergelijk “groot” met “klein”, “maxi” met “mini”, “ietsiepietsie” met “gigantisch”. Ten slotte kunnen klanken worden geassocieerd met bepaalde *eigenschappen*, waarbij klanken een metafoor voor die eigenschap worden, als bewezen in het experiment van Wolfgang Köhler (1947) waarbij “maluma” door de meeste proefpersonen werd geassocieerd met de ronde tekening en “takete” met de hoekige tekening (De Cuypere, 2006: 5-6).

Andere codes van iconiciteit zijn gebaseerd op **lineariteit**. Hierbij onderscheidt men vier mogelijkheden (1) Wil men de *conceptuele samenhang* tussen taalelementen geven, dan worden die elementen dicht bij elkaar geplaatst. Plaatst men de elementen ver uit elkaar dan neemt men afstand. Vergelijk de uitspraak van president Bill Clinton “I did not have sexual relations with that woman, Ms. Lewinski” met wat het ware geweest indien hij gezegd had: “That woman, Ms. Lewinski, and I did not have sexual relations.” De eerste zin is een krachtige ontkenning, maar in de tweede zin lijkt de ontkenning op zichzelf al twijfelachtig. Maar ook de beleefdheidsvormen (“jij” versus “u”, “du” versus “sie”) duiden een afstand aan. Feitelijk staan ze voor de derde persoon en die staat op een grotere afstand ten opzichte van de eerste en de tweede persoon. Maar ook mentale afstand is een vorm van iconiciteit: beleefde fraseringen zijn langer dan gemeenzame (vergelijk “Ga weg!” met “Mag ik u verzoeken dit huis te verlaten”). (2) Door *reduplicatief gebruik* van taalelementen, waarbij dezelfde taalelementen herhaald worden gebruikt, kan men verwijzen naar meer van hetzelfde. Dit komt bijvoorbeeld veelvuldig voor in de Creoolse talen (Silvia Kouwenberg, 1994). (3) Om een conceptuele uitbreiding weer te geven doet men meestal een beroep op *uitbreiding van taalelementen*. De meervoudsvorm van een werkwoord is meestal langer dan de enkelvoudsvorm; “wij komen” is uitgebreider dan “ik kom” (Roman Jakobson, 1965). Dit gebeurt ook in de trappen van vergelijking waar een complexere vorm een complexere betekenis weergeeft (bijvoorbeeld in hoog, hoger, hoogst). Meervoudsvormen zijn langer dan enkelvoudsvormen (bijvoorbeeld “stoel”, “stoelen”, maar markeringen die het vrouwelijk geslacht weergeven zijn doorgaans langer dan die voor het mannelijk geslacht (bijvoorbeeld “dichter” en “dichteres”). (4) Tussen lineariteit van de taal en vectorialiteit van een gebeuren is *analogie/iconiciteit* mogelijk (De Cuypere, 2006: 8). Het meest bekende voorbeeld is “veni, vidi, vice” van Julius Caesar waar de feiten zich inderdaad in die volgorde afspeelden. Anna Maria Siewierska (2005: 646) wijst erop dat in 95 % van de talen het subject steeds voor het object staat. Auteurs als Umberto Eco (1997), John R. Taylor (2002) en Anna Maria Siewierska (2005) zoeken in de iconiciteit een verklaring daarvoor. Ze stellen een correlatie vast met de relatie agens – patiëns of recipiëns; “geven” gebeurt inderdaad van een “gever” naar een “ontvanger” (De Cuypere, 2006: 9-10).

De meeste codes van iconiciteit zijn in de loop der jaren gemeengoed geworden. Pas door het gebruik van **nieuwe codes van iconiciteit** verhoogt men de literariteit van een tekst. Als Paul van Ostaijen in *Bezette stad* (1921) schrijft: "Boem paukeslag/daar ligt alles plat" dan vormt de combinatie "boem" en "paukeslag" een klanknabootsing die als een nieuwe onomatopoeë kan worden beschouwd. Maar als Hugo Raes in het verhaal *De modificatie* van de verhalenbundel *Explosie* (1972) op p. 50 schrijft "Bolvormig sterf ik ... leef ik ... ooo ...O...", dan is die "O" weliswaar een code van iconiciteit, maar geen nieuwe, want in de oudere tekst *Bezette stad* laat Van Ostaijen zijn "Boem paukeslag/daar ligt alles plat" onmiddellijk volgen door "o _____ O. Raes is dus bij de dadaïsten in de leer geweest als hij zijn "Bolvormig sterf ik ... leef ik ... ooo ...O..." neerschreef.

Als men, zoals we straks zullen pogen te doen, teksten te decoderen, zullen we een register moeten aanleggen van in vroegere literatuur gevonden (toen) "nieuwe" codes van iconiciteit moeten aanleggen. De hoeveelheid nieuwe codes van iconiciteit wordt daarbij genormeerd op 36 (omdat 36.000 woorden werd gekozen als eenheidsnorm voor een literaire tekst; treft men in een tekst van 72.000 woorden van het jaar *t* 6 nieuwe codes van iconiciteit aan, dan noteert men niet 6 maar 3). Naarmate we verder opschuiven in de richting van 2013 moet het register met "nieuwe" codes van iconiciteit jaar na jaar verder worden aangevuld. Hier blijkt een kwantificering dus weldegelijk mogelijk.

2.1.2. Indexicaliteit is, in tegenstelling tot iconiciteit, dat alleen een *mogelijke* relatie tussen teken en taal aanduidt, steeds een *feitelijke* relatie. Iemand van de HKU (Hogeschool voor Kunsten Utrecht) legt dit uit als volgt:

*"Terwijl de iconische relatie een mogelijke relatie is, berust de indexicale relatie op feitelijkheid. Anders gezegd, binnen een iconische relatie wordt de relatie pas gelegd op het moment dat iemand enige gelijkenis onderkent. Gelijkenis is daarbij iets dat te betwisten valt. De indexicale relatie is echter onbetwistbaar. Zij baseert zich op de ervaring van de feitelijke nabijheid van twee verschijnselen. Waar rook is, is vuur. Deze nabijheid kan ruimtelijk, tijdelijk of causaal zijn. Indexicale tekens werken als indicaties niet als imitaties. Een index vervult zijn tekenfunctie doordat het als middel wijst op, hoort bij, gepaard gaat met, gevolg is van, samen voorkomt met, of typisch deel uitmaakt van wat als zijn object wordt opgevat."*²

Voor de hand liggende codes van indexicaliteit zijn "ik" (diegene die spreekt of schrijft); "die", "dit", "dat" als aanwijzende voornaamwoorden; "nu", "gisteren", "morgen" als situering in de tijd; "hier", "daar" als aanwijzing van de plaats van het gebeuren. Maar ook "rook" is een indexicaliteit die onmiddellijk causaal verbonden wordt met "vuur". Of het soort "kledij" of "tafelmanieren" of "manier van spreken" kunnen een teken van sociale indexicaliteit zijn doe verwijzen naar een groep in de maatschappij. De meeste indexicaliteiten zijn *referentieel* omdat ze duidelijk naar iets verwijzen: een persoon, een ding, een plaats, een tijdstip, een verband. Toch bestaan er *niet-referentiële indexicaliteiten* die onrechtstreeks verwijzen naar man/vrouw, naar emotie, naar aanstellerij, naar waardering, naar sociale identiteit, naar verscholen taboes, naar fonologische hypercorrectie, enzovoort. De Amerikaanse linguïst en antropoloog van de Universiteit van Chicago, Michael Silverstein (1976, 2003) bedacht zelfs een systeem om niet-referentiële indexicaliteiten van verschillende orde te onderscheiden. Een (niet-referentiële) indexicaliteit van een hogere orde is volgens Silverstein (2003) *oinoglossie* of *wine-talk*. Daarmee bedoelt hij het arsenaal van termen dat echte wijnkenners gebruiken om over de karakteristieken van diverse soorten wijn te praten, meer algemeen het soort jargon dat ingewijden (niet zelden wetenschappers) gebruiken. Verwijzingen naar een denkbeeldig land, bijvoorbeeld Utopia of Atlantis, zijn niet-referentiële indexicaliteiten van een lagere orde.

² http://central.hku.nl/~anke/semiotiek/Hoofdstuk3_1_2.htm

Indexicaliteiten zijn veel meer dan alleen maar losse woorden. Een foto, een tekening of een schilderij zijn bijvoorbeeld een uitstekend voorbeeld van indexicaliteit. Fotografische beschrijvingen (van landschappen, interieurs, voorwerpen) zijn inderdaad codes van (referentiële) indexicaliteit. Een grootmeester in het hanteren daarvan was bijvoorbeeld Fjodor M. Dostoevski die soms hele bladzijden gebruikte om een eenvoudige stoel tot in de kleinste details te beschrijven. Wanneer men in literaire teksten op zoek gaat naar nieuwe codes van indexicaliteit botst men zeer vaak op niet-referentiële indexicaliteiten, ook al omdat – met uitzondering van fotografische indexicaliteiten – de meeste referentiële indexicaliteiten gemeengoed zijn geworden. Voor een verhelderende studie van indexicaliteiten kan men terecht bij Harri Veivo (2009: 161-181)

Het aantal nieuwe codes van indexicaliteit in een tekst kan, net als de nieuwe codes van iconiciteit, worden gekwantificeerd. Daartoe moet men een tekst van het jaar t vergelijken met het reporterium van alle eerder dan t gebruikte codes van indexicaliteit. Ook hier kan men werken met gestandaardiseerde volumes van een literaire tekst, waarbij men 36.000 woorden als standaard blijft gebruiken. Treft men in een tekst van 18.000 woorden 8 nieuwe codes van indexicaliteit aan, dan kan men dat noteren als 16 omdat de gedecodeerde tekst maar half zo lang is als het gebruikte standaardvolume.

2.1.3. Symboliciteit is de derde soort taalcode in de triade die C.S. Peirce voor het eerst in 1867 poneerde. Sasan Petrilli (1997: 131) van de Universiteit van New York omschrijft symbolischeiteit wat volgt:

"Symbolicity is an expression of the conventional character of the sign – that is of the relation of constricting by convention between a sign and its object as established on the base of a code, of a law. The symbol is not related to its object if not through the interpretant, without which it could not subsist as a symbol. However, even if the symbol is founded on a code, a convention, a law, the latter in turn is also founded on an open process of unending deferral and renvoi from one sign to the next: consequently, even in the case of symbols, the sign's relationship with the object is never completely univocal. Symbolicity is present in all signs in varying degrees, and not just in the symbol (which of course it characterizes)."

In tegenstelling tot iconiciteit en indexicaliteit is de relatie tussen teken en taal hier afwezig, wordt het een relatie tussen teken en afwezige. Die relatie is gebaseerd op wetmatigheden, op regels, op afspraken op gewoonten. Het is een arbitrair verband. Symbolen zijn willekeurige aanduidingen voor iets dat afwezig is. Waarneming en ervaring volstaan niet om te achterhalen wat een symbool representeert. De term "symbool" omschreef Peirce (1904: 33) zelf als volgt:

"I define a symbol as a Sign which is determined by its dynamic object only in the sense that it will be not so interpreted. It thus depends either upon a convention, a habit, or a natural disposition by its interpretant, or of the field of its interpretant (that of which the interpretant is a determination)."

Een aantal symbolen zijn in de loop der jaren gemeengoed geworden. Als iemand meerdere malen met de duim over de wijsvinger wrijft, dan weten we dat het over geld gaat en is het "afwezige" op grond van een conventie kenbaar. In de scheikunde gebruiken we in de tabel van Mendeljev symbolen die scheikundigen onmiddellijk kunnen benoemen. In de wiskunde zijn het integraalteken, Σ , $\sin$, Π , i^2 enzovoort symbolen die de meesten onmiddellijk herkennen, maar in literaire teksten zijn symbolen veel moeilijker te herkennen of heeft de ontvanger soms niet eens door dat iets een symbool voor iets afwezig is. In de literatuur hebben symbolen vaak een esoterisch karakter. Van de drie codes – iconiciteit, indexicaliteit en symbolischeiteit – is de laatste van een hogere orde dan de tweede, de tweede van een hogere orde dan de eerste. Het is Terrence Deacon (1997: 69-101) geweest die erop gewezen heeft dat de

triade van Peirce een hiërarchie vertoont: symbolen zijn opgebouwd uit indexen en indexen zijn opgebouwd uit iconen. Het onderscheid tussen mens en dier bestaat er uit dat enkel de mens symbolen herkent, aldus Deacon. Symbolische relaties ontstaan volgens hem op basis van indexicaliteit. De Cuyper (2006: 10) verduidelijkt dit zo:

"Woorden zonder taalsysteem zijn volgens Deacon slechts indexen. Zonder taal zijn woorden enkel een vaste nomenclatuur voor de objecten in de werkelijkheid, waarbij elk woord vast verbonden is met een object. De overgang naar symbolische relaties gebeurt in twee stappen. In een eerste fase ontstaan er relaties tussen de tekens onderling. Die relaties staan daarbij nog altijd in indexicaal verband (nomenclatuur) met relaties tussen de objecten in de werkelijkheid. In de daarop volgende fase ontstaat het symbolische systeem: de tekens staan enkel nog in relatie tot elkaar en hun betekenis is niet langer afhankelijk van de objecten in de werkelijkheid. De tekens worden ook gecombineerd gebruikt om naar de werkelijkheid te verwijzen maar hun onderlinge relatie is geen nomenclatuur meer voor de onderlinge relaties tussen de objecten in de werkelijkheid. De voornaamste en terechte kritiek die naar voren werd gebracht op Deacons theorie wijst erop dat de taalkundige invulling van zijn semiotische interpretatie van taal tekort schiet. Zo suggereert hij geen taalkundige theorieën die compatibel zijn met zijn symbolensysteem. Desalniettemin kan op basis van zijn omschrijving van het symbolensysteem toch worden afgeleid dat het systeem dat hij voor ogen heeft twee fundamentele relaties omvat, die in de taalkunde omschreven worden als de paradigmatische en de syntagmatische relaties. Syntagmatische relaties verwijzen naar de relaties tussen de taalelementen op de lineaire as, paradigmatische relaties verwijzen naar de relaties tussen de (betekenisverwante) woorden die op dezelfde plaats op de lineaire as kunnen staan. Deacon geeft verder echter geen taalkundige invulling van zijn symbolensysteem. Wel stelt hij een evolutionaire interpretatie voor van het hiërarchische tekensysteem dat hij naar voren brengt."

Bij het decoderen van literaire teksten valt op dat de meeste vernieuwing uitgaat van codes van symbolische relaties, de minste van de codes van iconiciteit, zodat een deaconiaanse hiërarchie in de literatuur zichtbaar blijft. Wel vereist het decoderen van literaire teksten een grote ervaring en belezenheid wanneer men op zoek gaat naar nieuwe codes van symbolische relaties. Maar ook hiervan kan een register worden aangemaakt waarmee literaire teksten van het jaar *t* kunnen worden vergeleken. Dus ook op het vlak van codes van symbolische relaties blijft kwantificering uitvoerbaar.

2.1.4. Intertextualiteit – De graad van literariteit van een tekst wordt, voor zover we het hebben over de graad van informatie van een tekst, niet enkel bepaald door nieuwe codes van iconiciteit, indexicaliteit en symbolische relaties, maar ook door wat Julia Kristeva (°1941) in 1967 bij haar bespreking van de Russische linguïst Michail Bakhtin (1895-1975) "intertextualiteit" heeft genoemd. Dat artikel, *Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman*, nam ze twee jaar later op in haar bundel *Séméiotikè*. Daarin beschrijft ze intertextualiteit als *"Le mot (le texte) est un croisement de mots (de textes) où on lit au moins un autre mot (texte) (...) Tout texte se construit comme mosaïque de citations, tout texte est absorption et transformation d'un autre texte. A la place de la notion d'intersubjectivité s'installe celle d'intertextualité, et le langage poétique se lit, au moins comme double"* (1967: 348 en 1969: 146).

Sindsdien heeft het begrip intertextualiteit een lange weg afgelegd in de literatuurwetenschap. In de loop van de jaren 1970 ontwikkelden de zgn. deconstructivisten (onder wie Jacques Derrida, J. Hillis Miller, Harold Blum, Paul de Man, Barbara Johnson, Geoffrey Hartman, Roland Barthes, Gérard Genette, Michael Riffaterre, Renate Lachman) allerlei methodes om oude sporen in nieuwe teksten te ontdekken. Het bekendste voorbeeld van intertextualiteit is ongetwijfeld de roman *De geruchten* (1996) van Hugo Claus waarin hij de theorie van het zondebokmechanisme, uiteengezet in *La violence et le sacré* (1972) van de Frans-Amerikaanse antropoloog

René Girard (°1923), literair gestalte gaf. Volgens de Amerikaanse linguïst Harold Bloom (°1930), hierin voorafgegaan door wat Roland Barthes schreef in *La mort de l'auteur* (1968a), bestaan er helemaal **geen autonome teksten**, maar enkel relaties tussen teksten (1975). Hiermee sluit hij naadloos aan bij wat Kristeva (1967) eerder schreef; "*tout texte se construit comme mosaïque de citations. tout texte est absorption et transformation d'autres textes*" – wat bij Jacques Derrida (1930-2004) dan weer leidde tot zijn fameuze "il n'y a pas de hors-texte" (1967: 81-82). Volgens Derrida is de gehele kenbare wereld louter tekst. Alles wat ooit geschreven werd vormt een soort wereldbibliotheek waaruit schrijvers ideeën plukken.

Tot voor het verschijnen van het fameuze Pfister/Broich model van intertextualiteit (zie verder) was het goed gebruik om bij decodering van literaire teksten op zoek te gaan naar "strong misreadings" zoals Harold Bloom voorstelde in zijn *A map of misreading* van 1975. Zolang we voor "zwakke misreadings" staan leidt intertextualiteit volgens Bloom nauwelijks tot enige toevoeging van betekenis aan de oude tekst. Dit gebeurt bijvoorbeeld als een auteur onbewust beïnvloed is door een voorganger. De decoderende instantie moest volgens Bloom op zoek gaan naar "sterke misreadings" die de schrijver helpen te ontsnappen aan de invloed van zijn voorganger, zodat vernieuwing mogelijk werd en aldus een nieuwe betekenis aan de tekst werd toegevoegd. Dat is bijvoorbeeld duidelijk het geval met enkele collagetechnieken – erg typisch voor het Postmodernisme – die Geerten Meising in zijn literaire werken geregeld toepast.

Gérard Genette (°1930) spreekt liever over *transtextualité* dat hij omschrijft als "*tout ce qui met (un texte) en relation, manifeste ou secrète avec d'autres textes*" (1982: 7). Dat kan gaan van citaat tot allusie of zelfs plagiaat. Hij gebruikt ook de term *hypertextualité* die hij omschrijft als "*toute relation unissant un texte B à un texte antérieur A sur lequel il se greffe d'une manière qui n'est pas celle du commentaire*" (1982: 11) en van *architextualité* "*qui désigne les relations du texte avec les autres textes du même genre littéraire*" (Delrue, 2006:4). Genette is chronologisch zowat de eerste om te pomen dat het begrip intertextualiteit, zoals gebruikt door Kristeva en Bloom, veel te ruim is om werkzaam te zijn. Daarvoor moet de term "intertextualiteit" kunnen worden geconcretiseerd en moet er een taxonomie van de vormen van intertextualiteit kunnen worden opgesteld (Pfister & Broich, 1985: voorwoord, p. X). In haar doctoraal proefschrift *Intertextualität in Cornelia Funkes Roman "Tintenherz"* vat Nina Kamper de verdienste van Genette als volgt samen: "*Mit seinem im Jahre 1962 veröffentlichten Werk Palimpseste (...) ist Genette einer der ersten, der versucht den Begriff der Intertextualität zu konkretisieren und verschiedene Arten intertextueller Verweise systematisch voneinander zu trennen. Sein Konzept der Intertextualität ist zugleich ein Anregung für andere Literaturwissenschaftler, welche ihrer Werke zur Intertextualität teilweise auf Genettes Ideen aufbauen*" (2005: 4). Genette zal uiteindelijk tot 5 vormen van transtekstualiteit komen, waar intertextualiteit er één van is.

Al te lang beperkten de structuralistische en poststructuralistische intertextualiteitstheorieën – gedomineerd door het trio Kristeva-Barthes-Bloom – zich tot bronnenonderzoek en werd dit zelfs verward met intertextualiteit zoals te onzent Anneke van Luxemburg-Albers (1993), de echtgenote van Jan van Luxemburg³, deed in haar controverse met Ralf Grüttemeier. Deze laatste had in 1989 de roman *Bint* van Ferdinand Bordewijk op intertextualiteit gedecodeerd en werd door Van Luxemburg-Albers (1993) – die zich eerder al specialiseerde in *Bint* – getraceerd op het verwijt dat hij nooit verder was gekomen dan interpreterend bronnenonderzoek. Het antwoord van Grüttemeier was vernietigend: parafraserend op woorden van Daniel C. Dennett

³ Jan van Luxemburg (1936-2012) definieerde intertextualiteit als volgt: "de omstandigheid dat een gesproken of geschreven tekst gemaakt én begrepen wordt in relatie met andere teksten in de literaire, filosofische en culturele traditie" (1983: 82).

noemde hij haar een tennister die zonder net speelde. Hij nam het Van Luxemburg-Albers bijzonder kwalijk dat ze in haar repliek het model van Pfister/Broich (aangevuld door Lachman) op een erg simplistische manier op de korrel nam. Zo schrijft hij:

"Minstens zo ernstig is dat ook de direkte kritiek op Pfister/Broich allesbehalve goed doordacht is. Uitgaande van de genoemde tegenstelling tussen een 'breed' (alles is tekst, iedere tekst is altijd al intertextueel) en een 'beperkt' intertextualiteitsbegrip (geïntendeerde en gemarkeerde relaties tussen teksten en/of genres) koppelt Van Luxemburg-Albers deze oppositie aan de tegenstelling 'interpretatie' versus 'objectiviteit'. Het beperkte 'model' van Pfister zou daarbij 'empirische objectiviteit' suggereren - waarmee zij waarschijnlijk 'intersubjectiviteit' bedoelt - en 'het interpretatieve vermogen van de lezer' uitsluiten. Van Luxemburg-Albers is namelijk van mening dat zodra er geïnterpreteerd wordt er een beroep wordt gedaan op 'het ongrijpbare ruime begrip' van intertextualiteit, dat Pfister volgens haar 'buiten de deur wilde houden'. Ergo: als aangetoond kan worden dat het 'model' Pfister/Broich interpretatie vereist, dan ondermijnt dat de premissen van dat 'model'. Van deze redenering klopt weinig: ten eerste stelt Pfister expliciet dat hij van het 'brede' begrip uitgaat, om binnen dit kader - en in tegenstelling tot het traditionele 'bronnenonderzoek' - het beperkte model toe te passen. De 'provocatieve onbewuste en anonieme relaties tussen teksten' worden dus niet 'verdonkeremaand', maar van minder belang geacht voor de konkrete intertextuele analyse. Van 'de deur houden is dus geen sprake. Intertextueel gericht genre-onderzoek is echter ook heel goed met Pfister mogelijk - vandaar ook dat hij in zijn beknopte formule van 'Textgruppen' spreekt."

In 1985 maakte de poststructuralistische intertextualiteitstheorie inderdaad een kwalitatieve omkeer mee wanneer Ulrich Broich (°1932) en Manfred Pfister (°1943) hun *Intertextualität Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien* uitgaven. Daarbij gingen Broich en Pfister uit van een veel engere interpretatie van intertextualiteit dan die van Julia Kristeva. Pfister en Broich zoeken naar een demarcatie criterium voor het onderscheid tussen niet-intertekstueel en intertekstueel. Ontevreden met de taxonomie van de vormen van intertextualiteit van Genette, willen zij een heel andere taxonomie ontwerpen. Daarover schrijven ze in hun voorwoord:

"Der nunmehr vorgelegte Band konkurriert zwar mit der Arbeit von Genette, weil auch eines seiner Ziele eine Taxonomie der Formen von Intertextualität ist. Die Beiträger haben sich aber darüber hinaus bemüht, auch eine Reihe von formalen und funktionalen Aspekten der Intertextualität einzubeziehen, die von Genette nicht oder nur am Rande angesprochen wurden. Vor allem aber sollte in diesem Band durch eine Reihe von Fallstudien auch die historische Dimension der Intertextualität stärker in den Blickpunkt gerückt - und damit ein wichtiger Schritt auf dem Weg zu einer noch zu schreibenden Geschichte der Intertextualität getan werden" Broich & Pfister, 1985: X).

Bij het ontwerpen van een model van intertextualiteit vertrekt Pfister van de tegenstelling tussen (1) het *globale poststructuralistisch model* van Kristeva, Barthes, Derrida en Bloom waarbij iedere tekst een onderdeel is van een universele tekst (de wereldbibliotheek van Derrida) en (2) het (meer praktische) *hermeneutische model* waarbij het begrip intertextualiteit wordt beperkt tot bewuste, bedoelde of aangegeven ("markierte") verwijzing naar een voorliggende tekst of naar tekstgroepen (1985: 25). Voor tekstanalyse en tekstinterpretatie in engere zin is het hermeneutische model meer bruikbaar dan het globale poststructuralistisch model. Pfister (1985: 25) probeert de spanning tussen beide modellen te overbruggen door een soort verzoeningsvoorstel te lanceren dat hij als volgt omschrijft:

"Ein möglicher Ausweg aus diesem Dilemma scheint uns in dem Versuch zu liegen, zwischen den beiden Modellen zu vermitteln. Möglich erscheint uns das schon deshalb, weil die beiden Modelle einander nicht ausschließen, vielmehr die Phäno-

mene, die das engere Modell erfassen will, prägnante Aktualisierungen jener globalen Intertextualität sind, auf die das weitere Modell abzielt. In unserem Vermittlungsmodell wollen wir daher von dem übergreifenden Modell der Intertextualität ausgehen und innerhalb dieser weit definierten Intertextualität diese dann nach Graden der Intensität des intertextuellen Bezugs differenzieren und abstufen. In ein räumliches Anschauungsbad übertragen, stellt sich damit unser Moden als ein System konzentrischer Kreise oder Schalen dar, dessen Mittelpunkt die höchstmögliche Intensität und Verdichtung der Intertextualität markiert, während diese, je weiter wir uns vom 'harten Kern' des Zentrums entfernen, immer mehr abnimmt und sich asymptotisch dem Wert Null annähert. Das ist natürlich nur ein Anschauungsbild, und auch die mathematischen Ausdrücke sind nur metaphorisch gemeint. Dennoch wird deutlich, daß dieses Modell die Notwendigkeit der Angabe von Kriterien oder Parametern für die Intensität von Intertextualität beinhaltet."

Om de intensiteit van intertekstuele verwijzingen te meten – steeds in metaforische zin (1985: 26) stelt Pfister zes criteria voor. (1) *Referentialiteit* (1985: 26) impliceert dat een relatie tussen teksten des te intensiever is naarmate de verwijzende tekst zo dicht mogelijk aansluit bij de "Praetext" waarnaar de "Metatext" verwijst (b.v. bij een citaat). (2) *Communicativiteit* (1985: 27) impliceert de graad van bewustzijn, zowel bij auteur als lezer, dat een verwijzing intentioneel gebeurde met duidelijke aanwijzingen in de tekst. Bij verwijzing naar gecanoniseerde teksten (bijvoorbeeld de *Divina Comedia* van Dante, de Bijbel, etc.) is de graad van communicativiteit groot, bij esoterische teksten het geringst. (3) *Autoreflexiviteit* (1985: 27-28) treedt op wanneer de auteur in zijn tekst de intertekstualiteit zelf benaderd door veronderstellingen in die richting te lanceren (bijvoorbeeld in de *Erwin* romans van Joyce & Co, alias Geerten Meising). (4) *Structuraliteit* (1985: 28) is aanwezig wanneer een gepubliceerde tekst syntagma-tisch verbonden is met een originele tekst of met een set van originele teksten. 'Syntagmatisch' betekent hier een structurele samenhang tussen "pretekst en tekst. Dit is bijvoorbeeld het geval met *Ulysses* van James Joyce of met *Waste land* van T.S. Eliot. (5) *Selectiviteit* (1985: 28-29) wijst op een beknopte referentie naar een originele tekst (bijvoorbeeld *Hamlet* van Shakespeare) door een item ("Partikel") uit de tekst waarnaar verwezen wordt onverwacht in de nieuwe tekst op te neven. (6) *Dialogiciteit* (1985: 29-30), een term afkomstig van de Russische taalkundige Mikail Bakhtin waarnaar Kristeva in 1967 verwees, is het fenomeen hoe (de taal van) innerlijke of uiterlijke dialogen mensen met elkaar verbindt.

Ulrich Broich komt uiteindelijk tot onderstaande definitie, waarbij de dood van de auteur geschrapt wordt en hij weer tot leven wordt gewekt. Carl de Strycker (2012: 37) ziet het goed als hij hierover schrijft: "*In deze (d.i. Ulrich Broichs – JPVR) visie op intertextualiteit zijn niet langer de lezer en de tekst in het geding maar duikt de auteur opnieuw op. Van een intertekstuele verwijzing is hier enkel nog sprake wanneer ze ten eertste door de auteur bedoeld is, ten tweede duidelijk in de tekst gemarkeerd wordt en ten derde herkend en gerealiseerd wordt door de lezer.*" De definitie van intertekstualiteit in de enge zin van het woord, als geponeerd door Broich luidt:

"In diesem Kapitel wird dagegen von einem engeren Intertextualitätsbegriff ausgegangen. Nach diesem Konzept. liegt Intertextualität dann vor wenn ein Autor bei der Abfassung seines Textes sich nicht nur der Verwendung anderer Texte bewußt ist, sondern auch vom Rezipienten erwartet, daß er diese Beziehung zwischen seinem Text und anderen Texten als vom Autor intendiert und al, wichtig für das Verständnis seines Textes erkennt. Intertextualität in diesem engeren Sinn setzt also das Gelingen eines ganz bestimmten Kommunikationsprozesses voraus, bei dem nicht nur Autor und Leser sich der Intertextualität eines Text bewußt sind, sondern bei dem jeder der beiden Partner des Kommunikationsvorgangs darüber hinaus auch das Intertextualitätsbewußtsein seines Partners miteinkalkuliert" Broich (1985: 31).

Maar hoe kan de lezer – in alle andere gevallen dan een uitdrukkelijke verwijzing van de auteur via een citaat, via een gecursiveerde tekst, via een overgenomen oude tekst die tussen aanhalingstekens wordt gezet – weten of een auteur *intentioneel* en *bewust* refereert naar een oudere tekst? Om terug te komen op de merkwaardige decoding van de roman *Blint* van Bordewijk door Grüttemeier, is het goed zich te realiseren dat Bordewijk nergens *expliciet* aanwijzingen geeft dat zijn novelle verwijst naar de *Divina Comedia* (1306, 1312, 1318) van Dante Alighieri, naar het sprookje *Ali Baba en de veertig rovers* van een onbekende schrijver, of naar het kort verhaal *De strafkolonie* van Franz Kafka (1883-1924). De klas van meester De Bree bevindt zich in de kelder (metafoor voor de hel), zijn leerlingen zijn des duivels, aan hen lesgeven is de hel. Dat ze worden getuchtigd refereert volgens Grüttemeier naar Kafka en zijn militaire machine om na een veroordeling de straf met dit strafuitvoeringsapparaat in de rug van de veroordeelde te spijkeren. Maar net als bij Kafka vertelt meester De Bree dat Bint onvoldoende fondsen heeft om zich het tuchtigingsapparaat te bouwen. Enkel in het geval van Ali Baba zou men aan een expliciete referentie kunnen denken als Bordewijk schrijft: "Dan sloot hij zich gelijk Sesam achter Ali Baba."

Carl de Strycker (2012: 37-39), die op zoek gaat naar sporen van teksten van de Roemeense dichter Paul Celan (1920-1970) in de Nederlandstalige letteren, herinnert ons aan de stekelige controverse tussen Grüttemeier (1990: 199-201) en Siem N. Bakker (1990: 195-199) – controverse die verduidelijkt dat de herinvoering van de schrijver, als gedaan door Pfister en Broich, meer problemen oproept dan ze er oplost. De Strycker besluit "*Deze discussie tussen Grüttemeier en Bakker maakt het problematisch aspect duidelijk van een onderzoek dat intertextualiteit tot bewust geïntendeerde en gemarkeerde verwijzingen inperkt. De door Grüttemeier gehanteerde definitie van Broich en Pfister voert opnieuw de auteur en zijn intenties in als criterium om van intertextualiteit te kunnen spreken. Wie dat letterlijk neemt, zoals Bakker, aanvaardt dus geen intertextualiteit behalve wanneer ze door de auteur zelf wordt geaffirmeed. En ook het criterium 'gemarkeerd' zorgt voor problemen. Wat voor de ene lezer een duidelijke aanwijzing is, blijkt voor de andere niet overtuigend genoeg*" (2012: 39).

Hoe ingenieus het model van Pfister/Broich moge wezen, het heeft niet voor een wetenschappelijke oplossing gezorgd voor het probleem van de intertekstualiteit. Uiteindelijk is het de lezer zelf die moet uitmaken in hoeverre al dan niet sporen van oude teksten zijn opgenomen in een voorliggende tekst en kan de wetenschap niet verlangen dat alle lezers eenzelfde mening zijn toegedaan. In dit opzicht verwijst De Strycker naar een positie die de Canadese Linda Hutcheon (1994: 119 en 123) innam m.b.t. al dan niet intentionele ironie in (politieke) teksten. Vervangt men daarin wat over ironie wordt gezegd door wat over intertextualiteit kan worden gezegd dan kan men werken met het begrip "*discursive community*", namelijk een groep van waarnemers die eenzelfde kennis, overtuigingen, waarden en communicatieve strategie met elkaar delen (Hutcheon, 1994: 91 en De Strycker, 2012: 40). Personen die tot eenzelfde discursieve gemeenschap behoren zullen intertextualiteit analoog beoordelen en anders dan personen die niet dezelfde kennis, waarden en overtuigingen delen. Eensgezindheid lijkt hier dus bij voorbaat uitgesloten want uiteindelijk gaat het om interpretatie die steeds subjectief blijft, in het beste geval alleen maar collectief intersubjectief kan worden benoemd.

Gaat men op zoek naar de **graad van nieuwe informatie in een tekst**, meer specifiek naar die informatie die de esthetiek van een tekst verhoogt en die tekst zo van een gestegen literariteit blijkt laat geven, dan mag men zich volgens mij niet beperken tot enkel de semiotiek die de betekenisrelatie bestudeert tussen teken en taal, maar moet men ook de semantiek daarbij betrekken omdat die woorden en zinnen als bouwstenen voor de communicatie onderzoekt. Wat intertekstuele inlassingen van oude teksten in een nieuwe tekst betreft contribueren citaten niet tot enige vernieuwing, wel verscholen oude verhaalelementen die een nieuw verhaal in een bepaalde nieuwe richting sturen. Hierbij kan enkel de voorliggende tekst worden

beoordeeld, niet de intenties van de auteur. Bij de beoordeling blijft hij, volkomen in de stijl van wat Barthes daarover schreef, inderdaad dood door afwezigheid.

2.2. De graad van wereldvisie van een tekst

In termen van de Franse *Nouvelle Critique*, een zeer heterogene groep van kritische literatuurwetenschappers – onder wie Roland Barthes, Gérard Genette, Lucien Goldmann, Jean-Paul Weber, Serge Doubrovsky, Jean Cohen, Jean Starobinski en vele anderen – is de *structuur significative* van een tekst (als bepaald door de codes van iconiciteit, indexicaliteit, symbolische en intertextualiteit) onvoldoende voor de meting van de graad van literaireit van diezelfde tekst, maar moet er ook rekening worden gehouden met wat Lucien Goldmann (1913-1970), de grondlegger van het *genetisch structuralisme* (1966), de **vision du monde** heeft genoemd (1955). Goldmann, die structuralisme en marxisme met elkaar verbindt, maar wel op zo'n manier dat beiden afzonderlijk worden overstegen, stelt dat een literaire tekst veel minder het werk is van een auteur als individu dan wel de uitdrukking van een wereldvisie (*vision du monde*) die de vrucht is van een groep van individuen, nooit van een enkel individu. Enkel een beperkte groep van individuen zijn zich van die wereldvisie bewust en slechts de geprivilegieerden binnen een groep van individuen hebben de capaciteit hun wereldvisie in een literaire tot uiting te laten komen. Goldman schrijft: "*la littérature et la philosophie sont, sur des plans différents, des expressions d'une vision du monde, et [...] les visions du monde ne sont pas des faits individuels mais des faits sociaux*" (1959: 46) en "*toute création culturelle est à la fois un phénomène individuel et social et s'insère dans les structures constituées par la personnalité du créateur et le groupe social dans lequel ont été élaborés les catégories mentales qui la structurent*" (1970: 27). Pierre V. Zima, die een compleet essay aan het werk van Goldmann wijdde (1973), omschrijft de goldmanniaanse wereldvisie als volgt :

"De wereldvisie, zoals Goldmann haar definieert (in navolging van W. Dilthey: Weltanschauung) is geen empirisch feit. Men vindt haar niet in de wereld van alledaagse ervaringen, die door min of meer samenhangende waardensystemen of waardeoordelen worden gekenmerkt. Pas in het grote werk (Pascals Pensées bijvoorbeeld) wordt het bewustzijn van een sociale groepering zodanig gestructureerd dat het als een zinvolle totaliteit van waarden en normen verschijnt als 'vision du monde'. De wereldvisie zoals men haar in een groot werk vindt, drukt daarom niet het feitelijk, empirisch bewustzijn van de leden van een collectief uit, maar een ideaal bewustzijn: le maximum de conscience possible. Het gaat om een mogelijk bewustzijn, omdat het in het werk latent aanwezig is en pas door de literatuursocioloog wordt gereconstrueerd" (Zima, 1981: 23-24).

De verwijzing naar Blaise Pascal is hier zeker niet gratuit. Het is pas bij de grondige studie van de *Pensées* in 1955 dat Goldmann zijn opvatting over wereldvisie is beginnen uitwerken. Dat een wereldvisie enkel tot uiting zou komen in grote literaire werken is zowat de kar voor het paard spannen en komt neer op een cirkelredenering: een groot literair werk verraadt wereldvisie en is net daardoor groot. Eigenlijk is het de Russische marxistische literatuurwetenschapper Pavel N. Medvedev (1892-1938) – die in de jaren twintig deel uitmaakte van de zogeheten formalistische Bahtin-groep in Leningrad (Comtet & Vauthier, 2008) – die er al in 1928 op heeft gewezen dat **iedere** literaire tekst, dus niet beperkt tot de zgn. "grote" werken – een *verzwegen ideologisch waardeoordeel* verraadt (1928: 12). Zelfs het genre waartoe een literaire tekst behoort is volgens Medvedev ideologisch bepaald. Vanaf het einde van de jaren 1920 legde Medvedev de grondslagen voor een wetenschappelijk gefundeerde studie over ideologieën. Omdat hij weigerde literaire teksten af te keuren die niet zouden stroken met de heersende Sovjet ideologie werd hij onder het stalinisme gearresteerd en geëxecuteerd.

Code van binair (systematische) oppositie – In 1915 wees Ferdinand de Saussure er reeds op dat taaleenheden waarde of betekenis verwerven dankzij binaire oppositie: iedere taaleenheid wordt bepaald in een omgekeerde verhouding tot zijn ontkenning. De binaire code is zelf geen tegenstelling maar een structureel gegeven vermits de ene term en zijn ontkenning samen een structuur vormen: bijvoorbeeld man/vrouw, blank/zwart, bourgeois/arbeider, homoskesueel/heteroseksueel, goed/ slecht, natuur/cultuur, ziel/lichaam, geheugen/vergeten, dag/nacht, woord/geschrift, enzovoort. In het (structuralistisch) denken van De Saussure bestaat er een band tussen "signifiant" en "signifié". Het is de deconstructivist Jacques Derrida (1967b) geweest die reeds in de late jaren 1960 die tegenstelling verwerpt en zo de grondslag legt voor het Franse poststructuralisme waarbij zich later ook Gilles Deleuze, Felix Guattari, François Lyotard en in zekere zin ook Michel Foucault zullen aansluiten. Derrida stelt dat een tekst op de eerste plaats moet kunnen worden *gedeconstrueerd* in plaats van enkel te worden *gedecodeerd*.

Zeggen dat Derrida hiermee ook zou hebben afgerekend met het structuralisme van Jury M. Lotman ware misschien een wensdroom van de Franse poststructuralisten geweest, zouden ze Lotman al gekend hebben, maar is uiteindelijk weinig meer dan zinsbegoocheling. De relatie tussen "signifiant" en "signifié" berust niet op een of andere willekeurige conventie (zoals De Saussure liet uitschijnen) maar op het feit dat de tekens van het literaire systeem volgens (iconische) principes zijn opgebouwd. Het literaire systeem is volgens Lotman dus een secundair modelerend systeem dat zowel een linguïstische als een literaire structuur heeft, *"die ieder een verschillend semantisch effect hebben, (...) en met elkaar in conflict kunnen zijn bij de receptie van de literaire tekst; (dit – jpv) veroorzaakt een spanning die verantwoordelijk is voor de concentratie van informatie die Lotman synoniem acht met schoonheid"* (Fokkema, 1974: 149). Waar de Franse deconstructivisten een literaire tekst in zijn *isolement* onderzoeken, beweert Lotman dat zoiets onmogelijk is. Ik schreef het reeds en herhaal: volgens Lotman is iedere literaire tekst een *supralinguaal* systeem en staat ze in **binaire oppositie** tot het linguïstisch systeem dat de receptie van de tekst beïnvloedt. Of nog, iedere literaire tekst wordt gereciperd tegen de achtergrond van een *cultuur* of *ideologie*.

Decoderen (in structuralistische zin) en **deconstrueren** (in poststructuralistische zin) zijn volgens mij twee werkzaamheden die elkaar niet uitsluiten, maar die elkaar aanvullen. Op zoek naar de wereldvisie verscholen in een tekst zal men bitter weinig hebben aan decoderen, des te meer aan deconstrueren. Op zoek naar de taal informatie meegegeven met een tekst zal men eveneens bitter weinig hebben aan het deconstrueren, des te meer aan het decoderen. Lotman en Derrida sluiten elkaar niet uit – of meer algemeen verwoord – structuralisme en poststructuralisme sluiten elkaar niet uit, maar vullen elkaar aan. Trouwens blijft de scheidingslijn tussen structuralisme en poststructuralisme tot op vandaag zeer vaag en blijft er weinig van over als men inzielt dat literaire teksten altijd een supralinguaal systeem zijn. Wel zijn ze het er in de loop der jaren eens over geworden dat het primitieve structuralisme van De Saussure te simplistisch was om overal werkzaam te zijn.

Derrida heeft de grondslagen voor het deconstructivisme al in 1966 gelegd tijdens een toespraak aan de Johns Hopkins Universiteit in Baltimore. Die toespraak staat bekend onder de titel *Structure, Sign, and play in the discourse of the human sciences* en werd later opgenomen in *L'Écriture et la différence* (1967b). Op het moment van de toespraak op de conferentie over het structuralisme was deze strekking in de Verenigde Staten nauwelijks bekend. Het baarde dan ook heel wat opzien toen de Fransman de verdiensten van dat structuralisme maar lauw erkende en in feite het poststructuralisme als een betere oplossing voorstelde. Hoeft het dan te verwonderen dat de verslaggeving over de conferentie, die vier jaar later verscheen, door de editors Richard Macksey en Eugenio Donato (1970) de titel *The structuralist controversy* meekreeg?

Uiteindelijk zal het complete oeuvre van Derrida opgebouwd zijn rond het deconstrueren van tegengestelde paren in de taal die zich tot elkaar verhouden als rede en waanzin in de psychoanalyse. Op dezelfde wijze verhouden *parole* en *écriture* zich in de literatuur. Een andere deconstructivist van het eerste uur, de Belg Paul de Man (1919-1983) die werkzaam was aan de Johns Hopkins Universiteit op het ogenblik dat Derrida er kwam spreken stelt het in zijn artikel *The crisis of contemporary criticism* (1967: 38-57) zo: eigenlijk *betekent* literatuur niets – in de zin van “ne signifie rien” – omdat ze niet verwijst naar de werkelijke wereld, alleen naar een denkbeeldige wereld; juist in de literatuur komt het tot een breuk tussen *teken* en *betekenis* omdat een fictieve wereld niets *betekent*. Volgens De Man zijn literaire critici zich daar niet van bewust en blijven ze maar doorgaan met *the notingness of human matters*.

Er zal nauwelijks twijfel over bestaan dat deconstructie dé methode is om een in teksten verscholen wereldvisie op het spoor te komen. Het vervelende is dat geen van de deconstructivisten – en dit in tegenstelling tot de semiotici – richtlijnen heeft opgesteld hoe men het best teksten deconstrueert. Dat komt allicht omdat Derrida daar zelf nooit werk van heeft gemaakt. In zijn werk vertrekt hij steeds van concrete voorbeelden die hij dan uitwerkt, zonder tot een algemene werkwijze te komen. Deconstructie is dan ook het meest *subjectieve* onderdeel van de door mij voorgestelde lettrometrie. Hier komt nogal wat vindingsrijkheid aan te pas die steeds een persoonlijk karakter zal hebben, ook wanneer men zou overschakelen naar *team work*.

Vrij recent onderzocht Daniele Monticelli van de Universiteit van Tallin of er enig verband is tussen het poststructuralisme van Derrida en de structuralistische semiotiek van Lotman. Hij herinnert eraan dat Derrida Lotman en zijn werk in het geheel niet kende en dat Lotman Derrida en zijn werk niet kende (2012: 319-320). Toch kan er moeilijk worden gesproken van een kloof tussen het poststructuralisme van Derrida en het semiotisch structuralisme van Lotman. Monticelli (2012: 319) schrijft:

“An understanding of mediation emerges which is not reducible to any kind of definitive acquisition, thereby frustrating the pretences of identity, constantly dislocating and deferring any attempt at semiotic self-enclosure. My comparison suggests that Lotman’s translation of the untranslatable” (or “dialogue”) and Derrida’s différance can be considered analogous descriptions of this problematic kind of mediation. The (de)constructive nature of culture, as described by Lotman and Derrida, challenges any attempt to view cultural formations as sources of rigid and irreducible identities or difference” (Monticelli, 2012: 319).

“To conclude, and return to the approach and terminology employed at the beginning of this article, we can assert from a reading of Lotman and Derrida that before (and, of course, still after) being expelled from any given cultural space as a dangerous alterity which must be avoided or, in the worse case, destroyed, difference and translation of the untranslatable constituted (and continue to constitute) the most essential mechanism by which cultural identity continuously constructs and deconstructs itself. This is why a comparison of Derrida and Lotman may provide important lines of reasoning with which to contest from a theoretical standpoint the conservative understanding of cultural identity that is currently being used as an ideological justification for social and political conflicts. The intent of this article was to sketch the general outlines of a comparison which needs to be developed into more detailed analyses concentrating on particular aspects and discussing not only the similarities but also the important differences between Lotman’s and Derrida’s theories” (Monticelli, 2012: 335-336).

Jury M. Lotman legde de grondslag voor de structuralistische semiotiek in zijn *Lektsii po struktural'noi poetike: Vvedenie, Teoriia stikha* (1964), in 1972 door Rolf-Dietrich Keil vertaald als *Die Struktur literarischer Texte*. Cruciaal daarin is Lotmans inzicht dat

literaire teksten geschreven en gereciperd worden binnen (een cultuur en) een **wereldvisie** en dat ze daarvan niet losgekoppeld kunnen worden. Niet enkel de relaties binnen de tekst (de esthetiek van de identiteit), maar ook de tekstexterne relaties (de esthetiek van de **tegenstelling**), waarvan de tekst niet kan worden losgemaakt, zijn essentieel. [Later zal blijken dat men door semiotische analyse de ideologie (wereldvisie) op het spoor kan komen door deconstructie van in de tekst voorkomende codes van (systematische) binaire oppositie.] Lotman schrijft:

*"Schaffen ist jedoch ausserhalb von Regeln, von strukturellen Relationen unmöglich. Das würde sowohl dem Charakter des Kunstwerks als Modell wie auch seinem Charakter als Zeichen widersprechen, d.h. es würde die **Welterkenntnis** (bold face jpvr) mit Hilfe der Kunst und die Uebermittlung der Ergebnisse solcher Erkenntnisse an ein Auditorium unmöglich machen"* (Lotman, 1964: 413).

*"Während für Werke der Klasse ‚Aesthetik der **Gegenüberstellung**‘ (bold face jpvr) sogar die Möglichkeit eines entsprechenden Entwurfs erst noch bewiesen werden müsste. Es ist naiv, zu vermuten, die Beschreibung aller denkbaren Varianten des vierfüssigen Jambus und die Berechnung der statistischen Wahrscheinlichkeit ihres abwechselnden Auftretens könne einen Kode für die Konstruktion eines neuen Evgenij Onegin⁴ abgeben. Nicht weniger naiv ist auch die Vermutung, die alldetaillierteste strukturelle Beschreibung des "alten" Evgenij Onegin könne zu einem generativen Modell für die Abfassung eines neuen werden"* (Lotman, 1964: 414).

De idee dat iedere literaire tekst naast een literaire tekst meer heeft dan enkel maar een literaire structuur, maar daarnaast ook een linguïstische structuur heeft, sluit naadloos aan bij vroegere opvattingen van Yuri N. Tynjanov (1894-1943), van Roman Jakobson (1896-1982) en van Jan Mukařovský (1891-1975). Tynjanov en Jakobson (1928: 387-392) gaan ervan uit dat iedere literaire tekst een bestanddeel is van een maatschappelijk systeem en dat de literaire tekst daar altijd mee in verbinding staat. Dat is perfect met wat Lotman voorhad toen hij van een tekstexterne inhoud van literaire teksten sprak. Jakobson (1934: 412) voegde daar nog aan toe dat men niet moet spreken van een literaire tekst als autonoom bestand, maar van een autonome esthetische functie. Mukařovský (1936: 138-148) relativeerde de autonomie van de literaire tekst door er een *tweevoudige semiologische betekenis* aan toe te kennen, een communicatieve functie naast een autonome functie.

De gedachte dat codes van binair (systematische) oppositie geschikt zijn om een in een literaire tekst verwerkte wereldvisie tot uiting te brengen werd, zij het op een verschillende manier, uitgewerkt door zowel Jacques Derrida in zijn *L'Écriture et la différence* (1967b) als door Vyacheslav V. Ivanov (°1929) in zijn artikel *On Binary Relations in Linguistic and Other Semiotic and Social Systems* (1973: 196-201). Heel vaak laten codes van binaire oppositie blijken hoe het ene deel van de oppositie het andere deel onderdrukt. In een goed deel van de Amerikaanse literatuur is de dichotomie "blank/zwart" er één waar de blanke met instemming van de tekst de zwarte onderdrukt. Dit is zeker niet zo in *Uncle Tom's cabin* van Harriet Beecher Stowe, waarin meerdere codes van binaire oppositie aangeven dat de tekst van opstandigheid getuigt tegen die onderdrukking. Het is evenmin het geval in *Max Havelaar* van Multatuli waar de tekst een grote opstandigheid verraadt tegen de onderdrukking van de Javaan door de Nederlandse kolonisator. Sommige teksten gaan zover de onderdrukking van de vrouw door de man goed te praten door er volslagen ridicuul op te wijzen dat de man een fallus heeft terwijl de vrouw wordt beschreven als een ontmand wezen omdat de vagina op de afwezigheid van de fallus duidt.

⁴ Evgenij (Eugene) Onegin is een novelle in verzen van Alexandr Sergejevits Poesjkin (1799-1837) die tussen 1825 en 1832 in afzonderlijke delen werd gepubliceerd, en in 1833 voor het eerst als een geheel werd gepubliceerd. Het werk wordt gerekend tot de hoogtepunten van de wereldliteratuur.

Omdat literaire teksten steeds geschreven worden binnen een bepaalde ideologie treft men er een grote hoeveelheid codes van binaire oppositie aan. Deconstructivistische analyse stelt de onderzoeker in staat een reeks maatschappelijke ordeningsprincipes te detecteren die, zoals Lotman stelt, de "betekenisgeving *bovenop* de talige betekenis" kunnen blootleggen. Net zoals verwijzingen naar oude teksten aanwijsbaar zijn via de codes van intertextualiteit, is ook een **wereldvisie** binnen een tekst aanwijsbaar via de codes van binaire oppositie. Vraag is dan wel wanneer dergelijke codes van binaire oppositie voor nieuwe informatie van een tekst zorgen. Mijn standpunt is, dat iedere instemmende verwijzing naar de wereldvisie die domineerde op het ogenblik dat de tekst werd geschreven, of die domineerde in de historische periode die de tekst beschrijft, géén nieuwe informatie aan een literaire tekst toevoegt. Komt de tekst daarentegen in botsing met de heersende wereldvisie dan kan men – voor zover dit niet eerder gebeurde – wel van een vernieuwing spreken.

Kritische reflecties op de dominerende wereldvisie – ongeacht of die nu een ideologisch rechts of een ideologisch links standpunt vertolkt – dus de verdediging van een andere wereldvisie dan de dominerende, lijkt mij inderdaad een bron van nieuwe informatie te zijn, maar dan wel onder voorwaarde dat de geuite kritiek niet al ergens vroeger werd geuit. Het aantal nieuwe codes van binair (systematische) oppositie is dus meetbaar en kan worden herleid tot een getal dat achteraf moet worden gestandaardiseerd door het te vermenigvuldigen met 36.000 gedeeld door het aantal woorden in de tekst. Uiteraard zal het gevonden cijfer steeds een graad van *subjectiviteit* vertolken en zal het beïnvloed worden door de historische achtergronden die de decoderende instantie al dan niet kent.

2.3. De graad van entropie van een tekst

Entropie is eigenlijk een term uit de thermodynamica die de mate van ongeordendheid van een stof aanduidt. Een gas heeft een grotere entropie dan een vaste stof omdat de moleculen er in mindere mate geordend zijn. Dit gaf aanleiding tot de fameuze *informatietheorie* als gebruikt in de wereld van telecommunicatie, en die ook kan worden toegepast op de taal (zij het enkel op letters en woorden). Grondlegger daarvan is de Amerikaanse mathematicus Claude E. Shannon (1916-2001) die probabiliteiten dat een letter wordt gevolgd door een willekeurige andere letter, of dat een woord wordt gevolgd door een willekeurig ander woord uitdrukte in bits (1948: 379-423).

Het begrip "entropie" van de bètawetenschappers uit de natuurkunde werd echter wel overgenomen door de alfawetenschappers uit de literatuurwetenschap, om hier de termen van Jean-Paul van Bendegem uit zijn essay *Hamlet en entropie* (2009) te gebruiken. Toegepast op de literatuurwetenschap impliceert de informatietheorie de trits informatie, entropie en redundantie van een literaire tekst (Van Bork *et.al.*, 2012). Het *Algemeen letterkundig lexicon* van Van Bork en anderen benadert entropie als volgt: "*Met betrekking tot de tekststudie zou de entropie van een tekst aldus evenredig zijn aan zijn ongeordendheid. Als tekstelementen gemakkelijk af te leiden of te voorspellen zijn uit andere tekstelementen op basis van een strakke interne ordening in de tekst, is de entropie van die tekst laag, en daardoor ook zijn informatiegehalte. Men zegt in dat laatste geval ook dat de tekst veel redundantie bevat, d.i. overbodigheid van tekstelementen (Lat. redundare = overlopen, overbodig zijn) die voorspeld kunnen worden en die dus 'niets nieuws' brengen.*" Houden we het, als we het over entropie⁵

⁵ Een erg omslachtige omschrijving van entropie vinden we bij Miriam Rasch (2010) als ze *Hamlet en entropie* van Jean-Paul van Bendegem becommentarieert. Eigenlijk vindt ze de literatuurwetenschappers die ze ten slotte ook zelf is, maar een grote dummie die er de hersenen niet naar heeft om iets van fysica te begrijpen. Ze schrijft: "Wikipedia meldt over entropie: 'De entropie van een geïsoleerd systeem dat niet in evenwicht is, neemt in de loop van de tijd toe, tot het maximum voor dat geïsoleerde systeem is bereikt. De toestand met de maximale entropie is de evenwichtstoestand.' Met andere woorden: de tweede wet van de thermodynamica. Dat onthouden literatuurwetenschappers dus niet, onze hersenen kunnen het gewoonweg niet bolwerken. Maar vertaal het naar een meer metaforische, ethische

hebben, zoals Ton Anbeek (1990) deed, kort en bondig op de “onvoorspelbaarheid van een tekst”, dan kan men een narratologische conotatie niet verscholen houden.

Hoe geringer de graad van entropie van een literaire tekst, hoe minder die literaire tekst bij een ervaren lezer zijn sociale functie zal vervullen omdat de culturele codes dan tot quasi nul worden gereduceerd. Hierover schreef Lotman (1970a: 107): “*Daar communicatie met behulp van tekens niet alleen een tekst vereist, maar ook een taal, is een kunstwerk op zichzelf genomen, zonder een bepaalde culturele context, zonder een bepaald systeem van culturele codes, vergelijkbaar met een grafschrift in een onbegrijpelijke taal*”, een aardige parafrasering op een gezegde van Alexandr Sergejevits Poesjkin trouwens.

Een goed voorbeeld van teksten met een lage tot onbestaande graad van entropie vormt de **triviaalliteratuur**, waar het sjabloonmatig vertellen gepaard gaat met een grote graad van voorspelbaarheid. Men neme hier de *In de ban van de ring* (1955) van John R.R. Tolkien (1892-1973) – een continue echo van het werk van William Morris, met sjabloonmatige personages – als voorbeeld. Al even voorspelbaar blijven de zeven *Harry Potter* verhalen (1997-2007) van de Engelse schrijfster J.K. Rowling (°1965) voor de ervaren lezer. Het blijven volkomen sjabloonmatige fantastische verhalen die allicht vooral een kinderhart kunnen verwarmen. Maar ook de zogenaamd betere detectieeverhalen van Georges Simenon, Agatha Christie of Jean Ray ontsnappen niet aan een soort sjabloonmatig vertellen, hoe spannend ze ook mogen lijken. De voorspelbaarheid houdt verband met de detective die de oplossing zal vinden, met de misdadiger die zal worden bestraft, met de goede die niet zal sterven, met het recht dat zal zegevieren, met misdadigers die zullen fouten maken, met de fouten die zullen worden ontdekt, enzovoort, zodat voor de ervaren lezer – die zich door de tekst niet op het verkeerde been laat zetten – de entropie ten vroegste bij de ontknoping zal optreden.

De graad van entropie blijft ook laag bij overdreven **epigonisme**. Daar volgt de tekst het patroon van de tekst van de meester. Wie de literaire teksten van de meester kent zal niet steil achterover vallen van de tekst van de leerling. Wie bijvoorbeeld nooit de toekomstroman *Wij* van Jevgeni Zamyatin heeft gelezen kan de modernistische roman *Blokken* van Ferdinand Bordewijk best onvoorspelbaar vinden, maar zal daar al veel minder van onder de indruk zijn na het lezen van *Wij*. Maar hetzelfde geldt in zekere zin ook voor de debuutroman *De metsiers* van Hugo Claus, een tekst die al te nauw aanleunt bij de (vaak naturalistische) teksten van William Faulkner om een zeer hoge graad van entropie uit te stralen.

Een andere belangrijke bron van gemis aan entropie is het **autoplagaat**. Heel wat schrijvers zijn enkel producent van één succesboek en teren dan tijdens hun verdere literaire carrière op die ene succesvolle tekst. Hierbij vervallen ze in literaire teksten die sjabloonmodellen worden van hun ene succesvolle tekst, zodat vernieuwing uitblijft. Dit is duidelijk het geval bij de meeste romans van Maarten 't Hart. De lezer die een paar van zijn teksten las krijgt snel de indruk dat hij zelf de volgende teksten van 't Hart zou kunnen schrijven. Maar dit is ook lang het geval geweest bij Herman Brusselmans die na *Zijn er kanalen in Aalst* de indruk gaf zichzelf eindeloos te herhalen. Het zal nog duren tot deel 2 van zijn *Iedereen is uniek behalve ik* alvorens hij zijn vroegere autoplagaat aan de kant kan schuiven en opnieuw vernieuwende literaire teksten produceert.

inhoud. Entropie als het voorkomen van tegenstrijdigheden en paradoxen, vitalisering van dode objecten, letterlijke metamorfoses en de instabiliteit van de vorm en identiteit. Hoe alles toewerkt naar chaos, tot het moment dat het toppunt van chaos bereikt is en alles stilvalt. Voor je het weet, zie je overal om je heen de entropie. Het is een begrip waarmee je de werkelijkheid betekenis kunt geven. Dat is dan misschien niet precies wat natuurkundigen er belangrijk aan vinden, maar het slaat wel een brug tussen de twee culturen.”

2.3.1. Code van misverstane redundantie – Entropie kan moeilijk losgekoopeld worden van redundanties. Hoe groter het aantal redundanties (= aantal overbodige passages) in een literaire tekst, hoe geringer zijn entropie zal zijn. Dit heeft er DeWitt Wallace, in werkelijkheid William Roy DeWitt (1889-1981), toe aangezet te streven naar de no-nonsense roman waarbij alle redundantie, dus alle meer dan benodigde tekst, doodgewoon werd geschrapt. Die *gecondenseerde romans* publiceerd hij en zijn vrouw Lila Wallace vanaf 1922 in het Amerikaanse magazine *Reader's Digest*. Dit leidde in 1950 tot de oprichting van de *Condensed Book Club* waar lezers gecondenseerde romans, ontdaan van iedere literaire franje en van alle esthetische aankleding, dus van romans met een literariteit van quasi nihil, dus dergelijke non-literatuur, konden raadplegen. Er werd meer dan eens beweerd dat Roland Barthes zijn *Le degré zéro de l'écriture* baseerde op de gecondenseerde romans van de Condensed Book Club. Hierover schrijft Harry Morgan (1999):

"Ce n'est évidemment pas un hasard si Le Degré zéro de l'écriture (1953) coïncide avec le lancement par DeWitt Wallace, fondateur du Reader's Digest, du Condensed Book Club (1950), dont le but avoué est de délittérer la littérature. Un roman 'condensé' du Reader's Digest est dépouillé de son style (de sa littérature), et ne conserve que les traits principaux de ses personnages et le canevas de son intrigue. Ses lecteurs ne cherchent pas de la littérature (ils n'en ont pas le temps) mais des faits. Leur but n'est pas de lire un livre mais d'en prendre connaissance, de savoir de quoi il parle (pour ne pas avoir l'air d'idiots dans les dîners en ville)."

[Bemerk dat Harry Morgan er terecht op wijst dat William Roy DeWitt en Lila Wallace niet de uitvinders van de gecondenseerde roman zijn. Reeds in 1890 lanceerde de Engelse dagbladuitgever William Thomas Stead (1849-1912), grondlegger van het *New Journalism* en met *The Pall Mall Gazette* voorloper van de moderne Britse tabloids, zijn *Review of Reviews* waarin hij het stripverhaal *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court* (1889) van Mark Twain (1835-1910) en de novelle *De Kreutzer Sonate* (1889) van Lev Tolstoj (1828-1910) – twee verhalen van dan nog geen jaar oud – condenseert tot minder dan tien bladzijden.]

Een code van redundantie draagt op het eerste gezicht niets bij tot de literariteit van een tekst omdat ze de tekst ongewild reduceert tot een louter (on)literair systeem, waarbij het linguïstisch systeem en de esthetiek van de tegenstelling van Lotman gewoon overboord gooit. Geheel anders verloopt het wanneer de lezer dacht voor een code van redundantie te staan, maar hij zich achteraf – bij het lezen van de ontknoping van een verhaal – ervan heeft vergewist dat wat redundant werd gewaand dat in feite niet was, maar juist contribueerde tot de esthetiek van de tekst. Een goed voorbeeld is *De verzoeking* (1980) van Hugo Claus. Het is het verhaal van een stokoude blinde non die vroeger werd uitgehuwelijkt en een kind kreeg. Als het kind jong sterft ziet ze daarin een teken van haar hemelse bruidegom en trekt ze zich terug in een klooster. Ze trekt er zich terug in volledig isolement tot ze na zestig jaar verstikkend kloosterleven zal worden gevierd door de andere nonnen, in aanwezigheid van de bisschop en van burgerlijke hoogwaardigheidsbekleders.

De tekst zit echter volgepropt met fragmenten die bij een eerste lezing redundant lijken, maar bij een tweede lezing, na kennisname van de ontknoping, allen functioneel blijken te zijn in de constructie van het verhaal. De titel al verwijst naar bekoring, maar wie in vredesnaam zou dat onaantrekkelijk hoopje knoken kunnen bekoren? Het verhaal is één lange innerlijke monoloog, zoals men die al terugvond in *De verwondering* in hoofde van meester Victor De Nijs-De Ryckel of in romans van Michel Leiris of Lawrence Durrell. Dat de non tijdens haar hele feest niet één enkele keer lacht lijkt redundant tot men aan het slot ontdekt dat ze vooral haar hemelse bruidegom met niets wil bekoren. Dat ze weigert zich te wassen, dat ze aan tafel stinkt, dat ze weigert het geslachte lam te eten, dat ze zelfs in aanwezigheid van de bisschop op de grond

staat te plassen: daar is uiteindelijk niets redundant aan, het kadert allemaal in haar bedoeling de hemelse geliefde niet te bekoren, zodat de verzoeking zoek blijft.

Verkeerd ingeschatte codes van redundantie zijn goed en wel kwantificeerbaar (na ze te hebben vermenigvuldigd met 36.000 gedeeld door het aantal woorden van de tekst). Ze verhogen ongetwijfeld de literariteit van een tekst. Dit is enkel mogelijk bij niet-sjabloonmatige verhalen. Van een detectiveverhaal weet de ervaren lezer dat de tekst hem herhaaldelijk op het verkeerde been zal pogen te zetten, zodat die pogingen redundant zullen blijven. Maar ook onschuldige opmerkingen, die tot de dader moeten kunnen leiden, zijn meestal zo sjabloonmatig opvallend in hun onopvallendheid dat ze de oplossing van het raadsel al veel te vroeg verraden.

Een *code van misverstande redundantie* is dus een geval van "strong misreading", maar dan te verstaan in doodgewone mensentaal niet in het gesofisticeerde kabala dat Harold Bloom daar in 1975 in zijn *Map of misreadings* van maakte. Met Bloom, die nooit school heeft gemaakt, is het na de publicatie van *Agon, towards a theory of revisionism* (1982) steil bergaf gegaan. Hij werd steeds meer een elitaire conservatieve knorpot, en na *The Western canon* (1994) was hij volgens vroegere bewonderaars een karikatuur van zichzelf geworden. In een beoordeling van dit werk laat Daniel Green (2012) nauw een spaander heel van de ooit bejubelde literaire criticus.

"Since the publication of The Western Canon, Harold Bloom has become something of a caricature, derided on the one hand for the vehemence of his displeasure with the direction literary study has taken over the past quarter century, his opposition to the politicized, anti-aesthetic criticism he identifies collectively as the 'school of resentment', while on the other he is frequently invoked as a kind of cultural mandarin dismissive of the pleasures ordinary people take in the products of popular culture and contemptuous of all books that can't be assigned to the canon of high literature. (...) This image of Bloom as traditionalist curmudgeon is considerably at odds with the impression one might have gotten from his critical writings of the 1970s and 1980s, in which Bloom advances his own intricate (...) theory of literary production and reception that does indeed focus on poetic greatness (...). Bloom makes elevated claims for the value of poetry, but these are not claims for the utility of poetry in the service of 'culture' as moral critics would define it nor an Arnoldian attempt to construct a version of literary history that isolates works of literature as 'the best' of their kind."

2.3.2. De hermeneutische code – Entropie draait om de onvoorspelbaarheid van verhalen en kan moeilijk los worden gezien van een narratologische analyse. *Etymologisch* verwijst de term "hermeneutische code" – een eerder zwak begrip, zwak zoals de complete hermeneutiek – dat Barthes gebruikte in zijn *S/Z* (1970: 24-26), naar het Griekse ἐρμηνευτική dat staat voor "uitleggen". De term verwijst ook naar de goddelijke boodschapper tussen de gewone stervelingen en de onsterfelijke goden. Hermes staat daarvoor symbool. Belangrijker is de *semantische* betekenis die Barthes aan de term gaf. Het is één van de vijf literaire codes voor de leesbaarheid van een verhalende tekst en volgens mij, zoals eerder aangestipt, de enige die effectief bijdraagt tot de literariteit van een tekst. Barthes geeft de volgende omschrijving:

"Ensemble des unités [d'un récit - jpv] qui ont pour fonction d'articuler, de diverses manières, une question, sa réponse et les accidents variés qui peuvent ou préparer ou retarder la réponse; ou encore de formuler une énigme et d'amener son déchiffrement" (Barthes, 1970: 24).

"L'inventaire du code herménéutique consistera à distinguer les différents termes (formels), au gré desquels une énigme se centre, se pose, se formule, puis se retarde et enfin se dévoilent" (Barthes, 1970: 26).

Het onderzoeksterrein van de hermeneutiek is uiteraard veel ruimer dan enkel te worden beperkt tot de literatuur. Men vindt er legio toepassingen van in de rechtswetenschap, in de interpretatie van religieuze teksten (bijvoorbeeld Bijbel of Koran), in de sociologie, in de muziek, in de infomatrix en in de psychoanalyse. Telkens gaat het om een techniek hoe (vaak symbolische) voorstellen kunnen of moeten worden geïnterpreteerd.

Zonder een literaire tekst te willen opsplitsen in een eindeloos aantal lexia's, zoals Barthes deed met *Sarrazine* van Balzac, kan men zich in de literatuur beperken tot de decodering van de 'oplossing' aan het einde van een verhaal, om daarna, bij een tweede lezing de codes van misverstande redundantie te gaan natellen. Deze gecombineerde oplossing bespaart een hoop werk en blijft efficiënt.

Sommige van de sterkste hermeneutische codes uit de Nederlandse literatuur vindt men in de ontknoping van *De aanslag* (1982) van Harry Mulisch. Zelfs de meest ervaren lezer zou allicht nooit hebben kunnen raden dat de aanslag draaide om een paar vertrapte hagedisjes, ook al waren daar, veel vroeger in de tekst, een paar aanwijzingen voor die achteraf misverstande codes van redundantie bleken te zijn.

2.4. De graad van openheid van een tekst

Lange tijd ging de semiotiek uit van het primaat en de eenheid van het teken. Dat woorden meerdere betekenissen kunnen hebben gaf men al lang toe, maar dat teksten meerdere betekenissen konden hebben was iets waar de semiotiek het moeilijk had. Hierin komt pas in 1968 verandering als de Poolse filosoof Roman Ingarden (1893-1970) op zoek gaat naar een eigen invulling van de *Rezeptionsästhetik* (beter bekend als *reader-respons criticism*). Die laatste werd gegrondvest door de Duitse literatuurwetenschapper Hans Robert Jauss (1921-1997) in zijn *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft* (1967). Hij gaf daarin een aanzet om literaire teksten op een hermeneutische manier te benaderen en werd daarmee de vaandeldrager van de *Konstanzer Schule* in de literatuurwetenschap. Jauss gaat ervan uit dat in het middelpunt van de receptie de lezer staat met zijn eigen ervaringswereld. De negendelige roman *Tristram Shandy* (1759-1767) van de Anglo-Ierse schrijver Laurence Sterne (1713-1768) kan de huidige lezer onmogelijk op dezelfde manier recipiëren als bijvoorbeeld de tijdgenoten van Sterne deden. Wij kunnen ons vandaag onmogelijk de complete gedachtenwereld van de modale Ier van het jaar 1767 voorstellen. Als Eugenius – in werkelijkheid de scherpzinnige jonge landsheer John Hall-Stevensen, een persoonlijke vriend van de auteur – van pornografie houdt, dan denkt de huidige lezer aan een geheel ander soort pornografie dan zijn voorganger in 1767. Wat toen pornografie was is nu heel banaal geworden.

Ingarden werkt daarop verder en stelt vast dat literaire teksten een groot aantal open plaatsen bevatten die hij **Unbestimmtheitsstelle** noemt en die hij als volgt omschreef:

"Das Vorhandensein der Unbestimmtheitsstellen in der gegenständlichen Schicht des literarischen Werkes lässt vor allem die Möglichkeit zweier verschiedener Weisen des Lesens zu: Manchmal bemüht sich der Leser, alle vorhandenen Unbestimmtheitsstellen als solche zu beachten und sie im Zustand der Unausgefülltheit zu belassen, um das Werk in seiner für es charakteristischen Struktur zu erfassen. Gewöhnlich aber lesen wir literarische Werke auf eine völlig andere Weise: wir übersehen gewissermaßen die Unbestimmtheitsstellen als solche und füllen vielen von ihnen unwillkürlich mit Bestimmtheiten aus, zu welchen uns der Text nicht berechtigt. Wir gehen somit bei der Lektüre in verschiedenen Punkten über den Text hinaus, ohne uns deutlich Rechenschaft davon zu geben. Wir tun es zum Teil unter der (...) suggestiven Wirkung des Textes, zum Teil aber auch unter dem Einfluss

einer natürlichen Neigung, da wir daran gewöhnt sind, individuelle Dinge und Personen für durch Momente niederster Differenz für allseitig bestimmt zu halten. Der Grund dafür liegt auch darin, dass die in literarischen Kunstwerken dargestellten Gegenstände im Allgemeinen den Seinscharakter der Realität an sich tragen, so dass es uns dann natürlich scheint, wenn sie ebenso wie die echten, realen, individuellen Gegenstände durch niederste Qualitäten allseitig und eindeutig bestimmt sind" (Imgarden, 1968: 49).

Met Imgarden rees het besef dat decoderen van teksten meer was dan structuralistische semiotiek alleen, iets wat de Russische literatuurwetenschapper Vladimir Propp (1895-1970) aan de lijve ondervond toen hij de verhaalstructuur van het Russische sprookje op structuralistische wijze poogde te achterhalen (1928). Als men het beginsel verwerpt van de uniciteit van het teken, dus als men aanvaardt dat eenzelfde teken of eenzelfde groep van tekens meerdere betekenissen kan hebben, moet de structuralistische semiotiek minstens worden verruimd met de poetica, welbepaald in de zin die Roman Jakobson aan de term "poetica" toekende. Het is de Duitse literatuurwetenschapper Wolfgang Iser (1926-2007) die daar, voortbouwend op de inzichten van Imgarden, in 1969 al op alludeerde in zijn inaugurale rede voor de Universiteit van Konstanz. In *Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa* (1970) wijst hij erop dat het net de open plaatsen in een tekst, de *Unbestimmtheitsstelle*, zijn die een interactie tussen lezer en tekst mogelijk maken. Verschillende lezers zullen de open plaatsen in de tekst verschillend interpreteren:

*"Je weniger ein Text determiniert ist, desto stärker ist der Leser an seiner Sinnkonstitution beteiligt. Der fiktionale Text entzieht sich der Überprüfung in Bezug auf die Realität. Mangelnde Deckung der Textwirklichkeit mit der dem Leser bekannten Realität erzeugt Unbestimmtheit, die wiederum Adaptierbarkeit des Textes an individuelle Leserdispositionen erlaubt. Formal entsteht Unbestimmtheit, wenn schematisierte Ansichten über den Textinhalt einen "Zusammenstoß/Schnitt" erleben. Zwischen den schematisierten Ansichten entsteht eine Leerstelle, die einen Auslegungsspielraum erlaubt und die der Leser füllt, indem er die nicht formulierten Beziehungen zwischen den einzelnen Ansichten herstellt. Ein geringer Leerstellenbetrag im fiktionalen Text riskiert, den Leser zu langweilen. Durch Leerstellen werden stets Erwartungen geweckt, die nicht vollständig eingelöst werden dürfen. Dem Leser wird damit die Freiheit gewährt, die er braucht, um die Botschaft des Textes zu verarbeiten."*⁶

Die idee werkt Iser verder uit in *Der implizite Leser* (1972). Hier ontkent hij met klem dat in literaire teksten een vastgelegde (onwrikbare) waarheid zou zijn ingebed. Het is juist de openheid van een literaire tekst die ervoor zorgt dat in de wederkerigheid tussen tekst en lezer een *esthetische ervaring* ontstaat. Maar als de graad van literariteit van een tekst wordt bepaald door de esthetische van die tekst, zoals Roman Jakobson poneerde, dan zijn *Unbestimmtheitsstelle*, de open plaatsen in een tekst, inderdaad medebepalend voor de graad van literariteit van een tekst, net zozeer als het geval was met (1) de informatieve structuur, (2) de levensvisie en (3) de entropie van een tekst. Sindsdien won de hypothese veld dat, hoe hoger de graad van openheid van een literair werk is, hoe groter de **actualiteitswaarde** van die tekst zal zijn. Finaal zal de School van Konstanz ervoor zorgen dat de structurele semiotiek werd uitgebreid met de poetica. Het is de Franse linguïst Michel Arrivé (°1936) geweest die dit heeft bewerkstelligd. Reeds bij het decoderen van teksten van Alfred Jarry (1972) was het hem opgevallen dat de semiotiek last had bij het decoderen van open plaatsen. Dit deed hem *Poétique et Rhétorique* (1976) schrijven, waarbij hij een lans brak om de poetica te integreren in de semiotiek.

⁶ http://de.wikipedia.org/wiki/Die_Appellstruktur_der_Texte.

Uiteindelijk wil ik twee bijkomende codes toevoegen aan het lijstje van codes die een kwantificeren van de literariteit mogelijk maken. Ik noem ze (1) Open woordcodes en (2) Open tekstcodes.

2.4.1. Open woordcodes – Het feit dat woorden meerdere betekenissen kunnen hebben voor verschillende lezers laat schrijvers toe dubbelzinnigheden in hun teksten te introduceren. Open woordcodes zijn dus een vorm van *Wortunbestimmtheit*. Een lezer die voor het eerst de roman *La chatte* (1933) van de Franse schrijfster Colette ter hand neemt kan bij het zien van de cover twifelen of het wel over de spinnende kat van Colette gaat dan wel over die *chatte* waaruit, om het te zeggen met de woorden van Hugo Claus, de Kerk de allerleukste pagina heeft uitgescheurd, de pagina van de vagina. Wie, uitgaande van de tweede interpretatie, de tekst begint te lezen zal in Saha, de kattin van de jonge bourgeois Claude, veel meer zien dan dan de rivale van zijn verloofde en latere vrouw Carine. Als Carine de kattin van het negende verdiep van het balkon gooit, maar het dier de val overleeft, en Claude opteert voor Saha in plaats van voor de “chatte” van Carine, dan leest hij een heel ander verhaal dan de lezer die bij het zien van de cover van de roman enkel voor de spinnende poes opteerde.

2.4.2. Open tekstcodes – Over de openheid van literaire teksten schrijft de Nederlandse literatuurwetenschapper Frank C. Maatje (1934-1981) wat volgt:

“Toch blijkt bij nadere beschouwing steeds weer, dat die wereld van woorden, die het literaire werk is, te zeerste bepaald wordt door de fictionaliteit, door het niet willen reconstrueren van een stuk realiteit, maar juist door het willen construeren van een nieuwe werkelijkheid om ze in psychologische & sociologische begrippen geheel en al te kunnen vangen. Het zijn met name de open plekken, de Unbestimmtheitsstellen, die hieraan debet zijn: zij maken dat de wereld in het werk geen totale wereld is, doch vergeleken met het reële bestaan, een fragmentarische. Dit geldt voor ieder werk, maar a fortiori voor sommige verschijningsvormen van de contemporaine literatuur, zoals de Franse nouveau roman, waar de open plekken, die de lezer zelf moet invullen, één van de belangrijkste structuuraspecten vormen” (1970: 183).

Het is duidelijk dat Maatje zich hierbij beperkt tot de **verhaalstructuur**. Heel lang vertoonden literaire teksten een gesloten structuur die een gesloten fictieve wereld oproepen. Maar sedert de opkomst van de *nouveau roman* is dit steeds minder het geval. Bij de Duitse romancier Arno Schmidt (1914-1973) in *Leviathan* (1949), in *Die Gelehrtenrepublik* (1957) en in *Zettels Traum* (1970)⁷ wordt een sterk gefragmenteerde wereld (vaak blasfemisch) geëvoceerd, gekenmerkt door een “beschädigtes Tagesmosaik”. Nog verder gaat Hugo Claus in zijn *nouveau roman* van 1962, in *De verwondering*. De wereld van Almhout, van schoolmeester Victor De Nijs-De Ryckel, van de Zigeunerin, van oud SS-officier Crabbe, van de ongrijpbare beeldschone Alessandra, van leerling Verzelee, enzovoort is een fragmentarische wereld die de lezer steeds weer ontglipt, des te meer als ze verteld wordt in een desultorische monologue intérieur van de schoolmeester. De wereld van Almhout vertoont nauw nog raakpunten met de alledaagse werkelijkheid. Waar Schmidt nog een wereldgerichte werkelijkheid creëerde, schept Claus een wereld waarin realistische herkenbare situaties steeds schaarser worden.

Nog verder gaat de Ierse Nobelprijswinnaar Samuel Beckett (1906-1989) in zijn romans *Molloy* (1951), *Malone meurt* (1952) en *Watt* (1953) en het verhaal *Mal vu, mal dit* (1981) waarin enkel een minimalistische puur literaire wereld overblijft zonder dat er nog realistische situaties in voorkomen (Sybren Polet, 1977a: 24-25). Hier is de

⁷ *Zettels Traum* is het lijvige magnum opus van Arno Schmidt. Zijn uitgever kreeg het wegens de typografie en het A3 formaat niet gezet, zodat het als een peperduur facsimile in de handel kwam.

openheid van de verhaalstructuur totaal. In de Franse nouveau roman gaan Alain Robbe-Grillet, Michel Butor, Claude Simon en Nathalie Sarraute die fragmentarische fictieve wereld, die een *Unbestimmtheit* op zichzelf is geworden, op een haast filmische manier beschrijven, waardoor de recipiënt, de lezer, met het verhaal vrijwel alle kanten op kan omdat het zich op meerdere manieren laat lezen. Soortgelijke constructies maakten te onzent ook Jack Firmin Vogelaar met *Anatomie van een glasachtig lichaam* (1966) en Claude C; Krijgelmans met *Homunculi* (1967). De multi-interpretabiliteit van de nouveau roman kwam al eerder tot uiting bij een voorloper als Robert Musil (1880-1942) met *Der Mann ohne Eigenschaften* (1930).

Men zal er zich voor behoeden de open structuur van de nouveau roman te verwarren met de gelaagde verhaalstructuur van de *allegorische roman*. Daarbij kan men denken aan *De Paradijsvogel* (1958) van Louis-Paul Boon en aan de echo daarvan in *Zonder grenzen* (1991) van Kristien Hemmereichs. In die romans volgt de gelaagdheid veel meer uit de gebruikte codes van symbolischeiteit dan uit een open verhaalconstructie. In die zin kan men Carl Peeters begrijpen als hij stelt dat *Der Mann ohne Eigenschaften* de gelaagde postmodernistische roman overbodig maakt (1979). In plaats van de tekst te beschouwen uit iets wat bestaat uit hiërarchische lagen van betekenis, kan men die tekst, geheel in de lijn van wat Jury M. Lotman daarover schrijft, de tekst gaan zien als een *translinguïstiek* geheel, badend in *supralingualiteit*. Of men bij het deconstrueren van dergelijke teksten nood zou hebben aan de zogenaamde *semanalyse* die Julia Kristeva verdedigt in haar *Sêmeiotikè* (1969) is niet meteen duidelijk.

Wat ik in de analyse van Frank C. Maatje mis is het **dubbele structurele facet van openheid**. Hij schijnt zich te beperken tot de loutere *verhaalstructuur*. Maar open tekstcodes vertonen ook de eigenschap om nauw nog eigennamen te gebruiken, om te werken met verwisselbare taalfiguren, met non-identiteiten, met halftypische soortnamen (Polet, 1978a: 25). Naast de verhaalstructuur bestaat er ook de supralinguale **tekststructuur**.

De graad van openheid van een literaire tekst is dus meetbaar door het nieuwe aantal open woordcodes en nieuwe open tekstcodes per gestandaardiseerde tekst van 36.000 woorden na te tellen.

HOOFDSTUK 2: BASISBEGINSELEN VAN DE LETTROMETRIE

1. De enorme vooruitgang van de literatuurwetenschap 1967-1973

Tussen het verschijnen van *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft* van Robert Jauß in 1967 en *On Binary Relations in Linguistic and Other Semiotic and Social Systems* van Vyacheslav V. Ivanov in 1973 heeft de literatuurwetenschap een nooit eerder geziene stap voorwaarts gezet. Men kan hier gerust van een **Semiotische Revolutie** gewagen. Met *Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman* (1967) van Julia Kristeva en met *La mort de l'auteur* van Roland Barthes (1968) werd die revolutie ingezet. Met de doorbraak van de *Konstanzer Schule*, met de opkomst van de *Franse School* rond Aldirgas J. Greimas en met de opkomst van het poststructuralisme met *L'Écriture et la différence* (1967) van Jacques Derrida zette de literatuurwetenschap tussen 1967 en 1970 een aanzienlijke stap voorwaarts. Maar de echte stroomversnelling kwam er pas toen West-Europa dankzij (soms laattijdige) vertaling kennis kreeg van het Russisch formalisme van Michail M. Bachtin, Pavel M. Medvedev en Jury N. Tynjanov, van *Die Kunst als semiologisches Faktum* van Jan Mukařovský, en bovenal van de Russisch structuralistische semiotiek van Jury M. Lotman uiteengezet in diens *Die Struktur literarischer Texte* in 1972 en diens *Die Struktur des künstlerischen Textes* in 1973.

Was het voorheen onmogelijk om de graad van literariteit van een tekst cijfermatig uit te drukken – meer dan de triade van C.S. Peirce had men tot voor de uitbraak van de Semiotische Revolutie niet – dan beschikte men vanaf 1973 over een hele batterij van semiotische codes.

- Code van iconiciteit (C.S. Peirce, 1903), afkorting *CICO*
- Code van indexicaliteit (C.S. Peirce, 1903), afkorting *CIDX*
- Code van symbolischeiteit (C.S. Peirce, 1903), afkorting *CSYM*
- Code van intertextualiteit (Julia Kristeva, 1967), afkorting *CTXT*
- Code van binaire oppositie (Derrida, 1967; Goldman, 1970; Lotman, 1973) *CWVI*
- Code van misverstande redundantie (JPVR, 1972-3), afkorting *CMRE*
- Hermeneutische code (Roland Barthes, 1970), afkorting *CHER*
- Open Woordcode (Michel Arrivé, 1972), afkorting *COWRD*
- Open Tekstcode (Arrivé, 1972; Maatje, 1970), afkorting *COTXT*.

De graad van literariteit van een tekst kan dus worden gemeten door op het tijdstip *t* enkel de nieuwe codes te tellen die niet eerder voorkwamen, en door ze te standardiseren per tekst van 36.000 woorden. Die *nieuwe* codes in een tekst kunnen we noteren door de afkortingen te laten volgen door een asterisk, dus *CICO**, *CIDX**, tot en met *COTXT**. Eigenlijk kunnen ze worden herleid tot vier groepen.

1. de graad van nieuwe informatie van een tekst, afgekort *INFOGR*, waarbij:
 $INFOGR = CICO* + CIDX* + CSYM* + CTXT*$.
2. de graad van nieuwe wereldvisie van een tekst, afgekort *WVISIE* = *CWVI**
3. de graad van nieuwe entropie van een tekst, afgekort *ENTRO*, waarbij
 $ENTRO = CMRE* + CHER*$
4. de graad van nieuwe openheid van een tekst, afgekort *OPENH*, waarbij:
 $OPENH = COWRD* + COTXT*$

Voorlopig kunnen we de graad van literariteit van een tekst, geschreven in het jaar *t*, uitdrukken in vier cijfers die allen werden gestandaardiseerd als gold het een tekst van 36.000 woorden. Op zichzelf zeggen die vier cijfers niets. Ze moeten aan iets kunnen

worden getoetst. En waaraan kunnen ze beter worden getoetst dan aan de wereldliteratuur?

2. Meting van de graad van literariteit van een willekeurige tekst

Laat ik aannemen dat er n teksten, allen van vóór het jaar t , behorend tot de **wereldliteratuur** op dezelfde manier werden gedecodeerd en gedeconstrueerd, dan kan ik per groep het rekenkundig gemiddelde (μ) en de erbij horende standaardafwijking (σ) berekenen. [De standaardafwijking is de spreidingsmaat van het rekenkundig gemiddelde: hoe kleiner de spreidingsmaat hoe groter de representativiteit van het gemiddelde zal zijn omdat we uit de probabiliteitsstatistiek weten dat $\mu - 1.96 \sigma \leq \mu \leq \mu + 1.96 \sigma$].

1. De gemiddelde graad van nieuwe informatie van n teksten uit de wereldliteratuur daterend van vóór het jaar t , afgekort door $\mu(\text{INFOGRWL})$, wordt berekend als:

$$\mu(\text{INFOGRWL}) = \sum_{j=1,n} (\text{INFOGRWL}_j)/n \quad [1.1]$$

met een daarbijhorende standaardafwijking $\sigma(\text{INFOGRWL})$ die wordt berekend als:

$$\sigma(\text{INFOGRWL}) = \sqrt{\sum_{j=1,n} (\text{INFOGRWL}_j)^2/n - \mu(\text{INFOGRWL})^2} \quad [1.2]$$

2. De gemiddelde graad van nieuwe wereldvisie van dezelfde n teksten uit de wereldliteratuur daterend van vóór het jaar t , afgekort door $\mu(\text{WVISIEWL})$, wordt berekend als:

$$\mu(\text{WVISIEWL}) = \sum_{j=1,n} (\text{WVISIEWL}_j)/n \quad [2.1]$$

De bijhorende standaardafwijking $\sigma(\text{WVISIEWL})$ wordt gegeven door:

$$\sigma(\text{WVISIEWL}) = \sqrt{\sum_{j=1,n} (\text{WVISIEWL}_j)^2/n - \mu(\text{WVISIEWL})^2} \quad [2.2]$$

3. De gemiddelde graad van nieuwe entropie van dezelfde n teksten uit de wereldliteratuur daterend van vóór het jaar t , afgekort door $\mu(\text{ENTROWL})$, wordt berekend als:

$$\mu(\text{ENTROWL}) = \sum_{j=1,n} (\text{ENTROWL}_j)/n \quad [3.1]$$

De bijhorende standaardafwijking $\sigma(\text{ENTROWL})$ wordt gegeven door:

$$\sigma(\text{ENTROWL}) = \sqrt{\sum_{j=1,n} (\text{ENTROWL}_j)^2/n - \mu(\text{ENTROWL})^2} \quad [3.2]$$

4. De gemiddelde graad van nieuwe openheid van dezelfde n teksten uit de wereldliteratuur daterend van vóór het jaar t , afgekort door $\mu(\text{OPENHWL})$, wordt berekend als:

$$\mu(\text{OPENHWL}) = \sum_{j=1,n} (\text{OPENHWL}_j)/n \quad [4.1]$$

De bijhorende standaardafwijking $\sigma(\text{OPENHWL})$ wordt gegeven door:

$$\sigma(\text{OPENHWL}) = \sqrt{\sum_{j=1,n} (\text{OPENHWL}_j)^2/n - \mu(\text{OPENHWL})^2} \quad [4.2]$$

Nu we de gemiddelden en bijhorende standaardafwijkingen hebben voor n werken uit de wereldliteratuur – twee keer vier cijfers – kunnen we onze vier cijfers voor een willekeurig gedecodeerd werk geschreven in het jaar t daaraan toetsen. Dat doen door ervan uit te gaan dat bij een voldoende hoog aantal gedecodeerde en gedeconstrueerde teksten in de wereldliteratuur de resultaten inzake vernieuwing normaal verdeeld zijn. Bij zo'n standaard normale verdeling moeten we de vier z -scores berekenen. [De z -scores zijn een ijkingsinstrument uit de theorie van de normaalprobabiliteiten. Zij de behaalde score inzake graad van nieuwe informatie van een willekeurige tekst x , en zij de gemiddelde score voor de graad van nieuwe informatie van alle gedecodeerde teksten uit de wereldliteratuur μ met een standaardafwijking σ , dan is de z -score gelijk aan $(x - \mu) / \sigma$.]

De vier z -scores waarnaar we zoeken zijn:

$$z(\text{INFOGR}) = [\text{INFOGR} - \mu\text{INFOGRWL}] / \sigma\text{INFOGRWL} \quad [5.1]$$

$$z(\text{WVISIE}) = [\text{WVISIE} - \mu\text{WVISIEWL}] / \sigma\text{WVISIEWL} \quad [5.2]$$

$$z(\text{ENTRO}) = [\text{ENTRO} - \mu\text{ENTROWL}] / \sigma\text{ENTROWL} \quad [5.3]$$

$$z(\text{OPENH}) = [\text{OPENH} - \mu\text{OPENHWL}] / \sigma\text{OPENHWL} \quad [5.4]$$

Met iedere z -score correspondeert een standaard normale waarschijnlijkheid tussen 0 en 1. In praktijk gebeurt de omzetting van z -scores in probabiliteiten met een computerprogramma dat via integraalrekening de oppervlakte onder de klokvormige curve van de kansdichtheid berekent als een bepaalde integraal tussen de grenzen $-\infty$ en $+\infty$

Voor elke kansdichtheid is de integraal over het hele definitiegebied precies gelijk aan 1:

$$\int_{-\infty}^{+\infty} \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}\left(\frac{x-\mu}{\sigma}\right)^2} dx = 1 \quad [6]$$

In [6] is $(x - \mu)/\sigma$ gelijk aan de z -score. [Wie niet over de nodige soft ware beschikt om z -scores om te zetten in normaalprobabiliteiten kan ook werken met de tabel voor de standaardnormale verdeling waar men de waarschijnlijkheid kan aflezen horend bij iedere z -score tot op twee decimalen nauwkeurig.] Bij de z -scores [5.1] tot [5.4] horen de volgende waarschijnlijkheden uitgedrukt in percentages:

$$\Psi(\text{INFOGR} < \text{INFOGRWL}) = 100 \int_{-\infty}^{\text{INFOGR}} (1/\sigma\text{INFOGRWL} \sqrt{2\pi}) e^{-\frac{1}{2}z(\text{INFOGR})^2} d\text{INFOGR} \quad [7.1]$$

of in woorden: de kans dat een gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst een lagere graad van nieuwe informatie bevat dan een willekeurige tekst uit de wereldliteratuur is een percentage tussen nul en honderd (honderd keer de kansdichtheid tussen $-\infty$ en de graad van nieuwe informatie van de gedecodeerde tekst).

Analoog:

$$\Psi(\text{WVISIE} < \text{WVISIEWL}) = 100 \int_{-\infty}^{\text{WVISIE}} (1/\sigma\text{WVISIEWL} \sqrt{2\pi}) e^{-\frac{1}{2}z(\text{WVISIE})^2} d\text{WVISIE} \quad [7.2]$$

of in woorden: de kans dat een gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst een geringere graad van nieuwe wereldvisie bevat dan een willekeurige tekst uit de wereldliteratuur is een percentage tussen nul en honderd (honderd keer de kansdichtheid tussen $-\infty$ en de graad van nieuwe wereldvisie van de gedecodeerde tekst).

Verder:

$$\Psi (ENTRO < ENTROWL) = 100 \int_{-\infty}^{ENTRO} (1/\sigma ENTROWL \sqrt{2\pi}) e^{-1/2z(ENTRO)^2} dENTRO \quad [7.3]$$

of in woorden: de kans dat een gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst een lagere graad van nieuwe entropie bevat dan een willekeurige tekst uit de wereldliteratuur is een percentage tussen nul en honderd (honderd keer de kansdichtheid tussen $-\infty$ en de graad van nieuwe entropie van de gedecodeerde tekst).

Ten slotte:

$$\Psi (OPENH < OPENHWL) = 100 \int_{-\infty}^{OPENH} (1/\sigma OPENHWL \sqrt{2\pi}) e^{-1/2z(OPENH)^2} dOPENH \quad [7.4]$$

of in woorden: de kans dat een gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst een geringere graad van nieuwe openheid bevat dan een willekeurige tekst uit de wereldliteratuur is een percentage tussen nul en honderd (honderd keer de kansdichtheid tussen $-\infty$ en de graad van nieuwe openheid van de gedecodeerde tekst).

Als we ervan uitgaan dat de vernieuwing inzake graad van informatie, graad van wereldvisie, graad van entropie en graad van openheid van een literaire tekst elk evenveel bijdragen tot de vernieuwing van de tekst dan kunnen we de **innovatieprobabiliteit van een tekst** (*IPRO*) zien als het gemiddelde van de vier probabiliteiten inzake innovatie qua graad van informatie, qua graad van wereldvisie, qua graad van entropie en qua graad van openheid, en stellen dat:

$$IPRO = ([7.1] + [7.2] + [7.3] + [7.4])/4 \quad [8]$$

IPRO drukt dus de graad van vernieuwing van een literaire tekst uit in **één enkel cijfer** ≤ 100 , vermits de vier samenstellende componenten van *IPRO* allen ≤ 100 zijn. De benedengrens voor *IPRO* is nul. Gesteld dat we een tekst vinden van het jaar 1977 met een *IPRO* van 70.65 %. **Wat zegt dit dan? Dit zegt dat er 70.65 % kans is dat een willekeurig werk, geschreven vóór 1977, en gekozen uit het literaire corpus van de wereldliteratuur, minder vernieuwend is dan het nieuw gedecodeerde en gedeconstrueerde werk van 1977.** Inderdaad, gedecodeerde en gedeconstrueerde teksten zullen steeds afgetoetst worden tegen de het geheel van (meestal gecanoniseerde) werken van de wereldliteratuur geschreven op een vroegere datum dan die van de gecodeerde tekst. Vereist daarbij is dat het literaire corpus van de wereldliteratuur ruim genoeg is, en dat het uit minstens een 750-tal teksten bestaat voor alle periodecodes tot en met het Classisme, en uit minstens zoveel voor de periodecodes van Sturm & Drang tot en met het huidige Postmodernisme.

3. Een eenvoudig cijfervoorbeeld

Onderstel een willekeurige tekst van het jaar t met een lengte van 18.000 woorden. Onderstel dat we er 5 nieuwe codes van iconiciteit vinden, 3 nieuwe codes van indexi-

caliteit, 6 nieuwe codes van symbolischeiteit en 4 nieuwe codes van intertextualiteit. Dan is de graad van nieuwe informatie (*INFOGR*) gelijk aan $(5 + 3 + 6 + 4) * (36.000/18.000) = 20 * 2 = \mathbf{40}$.

Onderstel dat we in dezelfde willekeurige tekst 2 nieuwe codes van wereldvisie aantreffen, dan is de nieuwe graad van wereldvisie (*WVISIE*) gelijk aan $2 * (36.000/18.000) = 2 * 2 = \mathbf{4}$.

Onderstel dat we steeds in dezelfde willekeurige tekst 5 codes van misverstane redundantie en 1 hermeunetische code vinden, dan is de graad van nieuwe entropie van die tekst (*ENTRO*) gelijk aan $(5 + 1) * (36.000/18.000) = 6 * 2 = \mathbf{12}$.

Onderstel ten slotte dat we in dezelfde willekeurige tekst 0 open woordcodes en 3 open tekstcodes aantreffen dan is de graad van nieuwe openheid (*OPENH*) gelijk aan $(0 + 3) * (36.000/18.000) = 3 * 2 = \mathbf{6}$.

Onderstel dat we voorheen reeds 750 gecanoniseerde teksten uit de wereldliteratuur decodeerden en decondtrueerden en dat we daarbij vaststelden dat:

- de gemiddelde graad van nieuwe informatie ($\mu\text{INFOGRWL}$) gelijk is aan **50** met een standaardafwijking ($\sigma\text{INFOGRWL}$) gelijk aan **10** dan is de bijhorende z-score wegens [5.1] gelijk aan $(40 - 50)/10$ dus **-1.00**. Daarmee correspondeert in de tabel van de standaardnormale verdeling een kans van $1 - 0.8413$ ⁸, of nog er is maar **15.87 %** kans dat de willekeurig tekst uit de wereldliteratuur qua graad van nieuwe informatie slechter scoort dan de gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst van het jaar *t*.
- de gemiddelde graad van nieuwe wereldvisie ($\mu\text{WVISIEWL}$) gelijk is aan **1.5** met een standaardafwijking ($\sigma\text{WVISIEWL}$) gelijk aan **2** dan is de bijhorende z-score wegens [5.2] gelijk aan $(2 - 1.5)/2$ dus **+0.25**. Daarmee correspondeert in de tabel van de standaardnormale verdeling een kans van 0.5987 ⁹, of nog er is **59.87 %** kans dat een willekeurig tekst uit de wereldliteratuur qua graad van nieuwe wereldvisie slechter scoort dan de gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst van het jaar *t*.
- de gemiddelde graad van nieuwe entropie ($\mu\text{ENTROWL}$) gelijk is aan **9** met een standaardafwijking ($\sigma\text{ENTROWL}$) gelijk aan **5** dan is de bijhorende z-score wegens [5.3] gelijk aan $(12 - 9)/5$ dus **+0.60**. Daarmee correspondeert in de tabel van de standaardnormale verdeling een kans van 0.7257 ¹⁰, of nog er is **72.57 %** kans dat een willekeurig tekst uit de wereldliteratuur qua graad van nieuwe wereldvisie slechter scoort dan de gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst van het jaar *t*.
- de gemiddelde graad van nieuwe openheid ($\mu\text{OPENHWL}$) gelijk is aan **18** met een standaardafwijking ($\sigma\text{OPENHWL}$) gelijk aan **4** dan is de bijhorende z-score wegens [5.4] gelijk aan $(6 - 18)/4$ dus **-3.00**. Daarmee correspondeert in de tabel van de standaardnormale verdeling een kans van $1 - 0.9987$ ¹¹, of nog er is **0.13 %** kans dat een willekeurig tekst uit de wereldliteratuur qua graad van nieuwe openheid nog slechter scoort dan de gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst van het jaar *t*.

⁸ Dit getal leest men af uit de tabel van de standaardnormale distributie voor een z-score van -1.00. Zie bijvoorbeeld URL: <http://www.wiskundebijles.nl/statistiek/normaleverdeling1/tabelcummnormverd2k.htm>. De tabel vermeldt enkel positieve z scores. In de tabel vinden we voor een z-score van +1.000 het getal 0.8413. Om te weten wat dan correspondeert met een z-score van -1.00 moeten we $1 - 0.8413 = 0.1587$ berekenen. Dat correspondeert eigenlijk met 15.87 % van de oppervlakte van de klokvormige Gauss-curve (die altijd gelijk is aan 1). Het getal 15.87 is ook de uitwerking van het deel van de formule [7.1] dat achter het gelijkheidsteken staat.

⁹ Dit getal leest men af uit de tabel van de standaardnormale distributie voor een z-score van +0.25. De gevonden 0.5987 correspondeert eigenlijk met 59.87 % van de oppervlakte van de klokvormige Gauss-curve. Het getal 59.87 is ook de uitwerking van het deel van de formule [7.2] dat achter het gelijkheidsteken staat.

¹⁰ Dit getal leest men af uit de tabel van de standaardnormale distributie voor een z-score van +0.60. De gevonden 0.7257 correspondeert eigenlijk met 72.57 % van de oppervlakte van de klokvormige Gauss-curve. Het getal 72.57 % correspondeert met de uitwerking van het deel van de formule [7.3] dat achter het gelijkheidsteken staat.

¹¹ Dit getal leest men af uit de tabel van de standaardnormale distributie voor een z-score van -3.00. De gevonden 0.9987 moet worden afgetrokken van één wegens de negatieve z-score en correspondeert eigenlijk met slechts 0.13 % van de oppervlakte onder de klokvormige Gauss-curve (die altijd gelijk is aan 1). Het getal 0.13 % correspondeert met de uitwerking van het deel van de formule [7.4] dat achter het gelijkheidsteken staat. Bemerk dat er in de praktijk niet met de tabel voor de standaardnormale distributie wordt gewerkt maar wel met aangepaste software die men tegenwoordig ook al op rekenmachines aantreft.

Met behulp van [8] kunnen we nu de innovatieprobabiliteit van het gedecodeerde werk van het jaar t in één enkel cijfer samenballen. Dan zien we dat

$$IPRO = (15.87 \% + 59.87 \% + 72.57 \% + 0.13 \%)/4 = 37.11 \%$$

Wat betekent dit? Het betekent dat er 37.11 % kans is dat een willekeurig literair werk, gekozen uit de wereldliteratuur tot vóór t , minder innoverend is dan de gedecodeerde en gedeconstrueerde tekst van het tijdstip t .

4. Samenstelling van mijn "Wereldbibliotheek Oude Letteren"

Ik kom van een streng katholiek college, het Sint-Lodewijkscollege uit Brugge, waar tussen 1957 en 1963, de periode van mijn humaniora, ruimschoots aandacht werd besteed aan literaire werken uit het Nederlandstalige, het Franstalige, het Engelstalige en het Duitstalige cultuurgebied. Mijn passie voor literatuur is zeker debet aan die middelbare schoolopleiding. Toch voelde ik een grote wrevel bij de literaire teksten die werden aanbevolen. Niet zelden waren het schromelijk overroepen teksten van vrijwel steeds diepchristelijke auteurs die vrijwel nooit in opstand kwamen tegen de heersende traditionele moraal maar de meeste wantoestanden steeds zedig toedekten onder een flinke laag conservatieve mooipraterij. Teksten van Louis Couperus, Nescio, Louis-Paul Boon, Hugo Claus, Gerard Reve, Harry Mulisch, enzovoort, stonden stevast op de index, een door het episcopaat uitgegeven lijst van streng verboden boeken. Hetzelfde met Jean-Paul Sartre, André Gide, Henri de Montherlant, Jean Genet, de Marquis de Sade, Joris-Karl Huysmans, René Crevel, enzovoort in de Franstalige letteren. In de Duitstalige letteren was er nimmer sprake van Arno Schmidt, van Franz Jung, van Heinrich von Kleist, van Carl Einstein, van boeken die ik verrijkend vond, maar die of ten strengste werden afgeraden of doodgewoon doodgezwegen. In de Engelstalige literatuur was het net alsof James Joyce niet bestond, er was geen Virginia Woolf, geen John Barth, geen Jack Kerouac, geen Oscar Wilde, geen Arthur Miller, geen Henry Miller, maar des te meer Graham Greene, Pearl Buck, Sir Walter Scott, Charles Dickens, Margaret Mitchell, en ga zo maar verder. Enig inzicht in de Scandinavische literatuur, in de Russische literatuur, in de Italiaanse of Spaanse literatuur kregen we niet. En de Oosterse literatuur, de Zuid-Amerikaanse: bestond die eigenlijk wel?

Ik was net afgestudeerd van de Gentse Rijksuniversiteit toen de Grote Semiotische Revolutie losbarstte. En wat is er voor een mathematicus meer uitdagend dan Jury M. Lotman in vertaling te kunnen lezen, dan met Roland Barthes te beseffen dat literaire teksten via de structuralistische of poststructuralistische semiotiek, deconstructie en poetica kunnen worden omgezet in een literairwetenschappelijk onderbouwd beoordelingscijfer. Maar nog vóór ik me terdege realiseerde welke totale ommekeer de literatuurwetenschap van 1967 tot 1973 doorliep, hadden drie teksten, waaronder twee van ten onzent, mijn aandacht getrokken, en mij overtuigd dat het op een dag mogelijk moest zijn literaire teksten te kwantificeren. Halverwege de jaren 1960 nam ik kennis van de *dubbele balanstheorie* die Simon Vestdijk uiteen had gezet in het vijfde deel van zijn *Verzamelde muziekessays*, dat over *De dubbele weegschaal* (1959). Mits wat aanpassing moest die theorie geschikt kunnen worden gemaakt voor een kwantitatief oordeel over muzikale composities. Iets zei me dat als zoiets voor de muziek mogelijk was, het later allicht mogelijk moest zijn voor de literatuur. Nog in 1965 kwam ik via de cursus in filosofie, gedoceerd door Leo Apostel (1925-1995), in aanraking met de *triade van C.S. Peirce*, maar toen was mijn zelf opgebouwd inzicht in de literatuurwetenschap nog te beperkt om er iets praktisch mee te doen.

Iser had al zijn *Die Appellstruktur der Texte* (1970) wereldkundig gemaakt, Kristeva had reeds haar *Séméiotikè* (1969) gepubliceerd, Barthes had reeds de auteur dood verklaard (1968a), Imgarden had al zijn *Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks*

(1968) gelanceerd, Derrida had reeds zijn *De la grammatologie* (1967a) en zijn *L'Écriture et la Différence* (1967b) uitgegeven, en Jauß zijn *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft* (1967), maar het was allemaal aan mij voorbijgegaan zonder dat ik er kennis van kreeg. En toen veranderde alles opeens heel snel toen ik een gefotokopieerd exemplaar van het doctoraal proefschrift van de Nederlandse linguïst en wiskundige Hugo Brandt Corstius (°1935) over computertaalkunde – zijn *Excercises in computational linguistics* (1970) – in handen kreeg. Linguïstiek, dat was het toverwoord dat ik moest koppelen aan semiotiek en deconstructie. Dus als een bezetene alle fichebakken in de Gentse Boekentoren gaan doorsnuffelen, en jawel hoor, daar kwam het allemaal los, eerst met Barthes en Kristeva, dan met Derrida, en nog voor het jaar om was volgden ook Jauß, Irgard en Iser. Maar de grootste ontdekking was de Duitse vertaling van de werken van Jan Mukařovský (1936, vertaald in 1970) en van Jury M. Lotman (1964, vertaald in 1972). Als ik dan, in 1972, ging snuffelen in de cursussen van romanisten en germanisten, kreeg ik plots het gevoel niet langer achterop te hinken (want vrijwel geen spoor van de Semiotische Revolutie in de gedoeerde cursussen), maar weer goed en wel mee te zijn met mijn tijd.

Eind 1972 had ik de hierboven uiteengezette lettrometrische beginselen al grotendeels op papier; de bedoeling was literaire teksten vanaf Goethe (meer algemeen vanaf Sturm und Drang) om te zetten in **innovatieprobabiliteiten**. Vrijwel meteen rees het besef dat ik niet onmiddellijk teksten van Goethe of Joyce kon decoderen, maar dat er nood was aan een chronologische lectuur, bij wijze van spreken, vanaf de *Ilias* (ca 750 vr.Chr) en de *Odyssee* (ca 690 vr.Chr) van Homeros tot de *Tristram Shandy* (1767) van Laurence Sterne. Lexicons van de wereldliteratuur bestonden er nauwelijks in het begin van de jaren 1970, dus was ik wat blij ergens het lijvige *Geschichte der Weltliteratur, eine Gesamtdarstellung* (1953) van Erwin Laaths op de kop te kunnen tikken. Daarmee begon ik een chronologische lijst aan te leggen van een 500-tal gecanoniseerde literaire teksten uit de wereldliteratuur van vóór 1771. In een paar maanden tijd liep die lijst op tot circa 795 teksten die ik op nieuwe semiotische codes onderzocht wilde hebben alvorens met Sturm und Drang aan de slag te kunnen gaan.

4.1. Teksten van de Griekse Oudheid

Gewoon aan het lezen van minstens vijf tot zeven literaire teksten per week (ik ben inderdaad bezeten van literatuur), dacht ik dat het karwei geklaard moest kunnen zijn binnen de drie jaar. Helaas gaapt er een hemelsbreed verschil tussen "lezen" en "decoderen" of "deconstrueren". Mijn lijst van "Wereldliteratuur van vóór 1770" aanleggen was één zaak, de werken vinden en fotokopiëren was een andere zaak. Het werd een eindeloos heen- en weergeloop van bibliotheek tot bibliotheek, en de oorspronkelijk aangelegde lijst moest een paar keer worden bijgesteld omdat bepaalde teksten doodgewoon onvindbaar waren. Uiteindelijk heeft het bijeenprokkelen van de teksten geduurd van midden 1971 tot begin 1973.

Wat de teksten van de Griekse Oudheid betreft sukkelde ik met het probleem dat ik tijdens mijn humaniora aan het Brugse Sint-Lodewijkcollege Latijn-Wiskunde had gevolgd (wiskunde, en alles wat met cijfers en statistiek te maken heeft is altijd mijn tweede grote passie geweest, ook al bakte ik er in het middelbare weinig van) zodat ik geen benul had van Oud-Grieks. Er moest dus met vertaalde teksten worden gewerkt waarbij meer dan eens oorspronkelijke verzen in proza werden vertaald. Dit ging ongetwijfeld gepaard met een ernstig verlies aan taalcodes. Op de *Ilias* en de *Odyssee* na, die ik in een voortreffelijke vertaling van Frans van Oldenburg Ermke kon lezen, opteerde ik, voor zover dit kon voor Engelse vertalingen. Als ik daar meer dan veertig jaar later op terugkijk was die taalkeuze puur sentimenteel. Ik was namelijk een groot bewonderaar van de Amerikaanse dichter Ezra Pound (1885-1972), naar mijn smaak de beste dichter aller tijden, ook iemand met een virtuoze taalkennis, en ik wist dat hij de *Trachiniai* van Sophokles in verzen had vertaald, dus zou ik de Griekse meesters (als noodoplossing) dan maar in het Engels lezen. Ik had 57 vertaalde teksten

verzameld, waarvan ik er vijftig weerhield voor mijn "Wereldbibliotheek", toen ik mij realiseerde dat de door mij voorgestelde methode van lettrometrie, gebaseerd op onderzoek naar nieuwe taalcodes, niet werkt als je "jonge" teksten quasi nergens mee kunt vergelijken.

De decodering van de vijftig Oud-Griekse teksten heb ik dus anders moeten aanpakken, zonder te kijken naar de chronologische orde van de teksten. Of nog, de eerste vijftig teksten werden niet in chronologische volgorde gelezen, wel door elkaar, waarbij er vooral op zoek werd gegaan naar het aantal open plaatsen in elke tekst (dus NIET naar wat nieuw was), naar het aantal maatschappijkritische bemerkingen (typerend voor de wereldvisie), naar de onverwachte wendingen in het verhaal (typerend voor de graad van entropie) en naar de niet-banale codes van iconiciteit, indexicaliteit, symbolischeit en intertextualiteit. Die aantallen werden dan gestandaardiseerd door de aantallen uit te drukken per 36.000 woorden. Eens de vijftig eerste teksten op deze ietwat primitieve methode werden "gedecodeerd" konden er vier gemiddelden (en ermee samenhangende standaardafwijkingen) worden berekend, dus een paar voor de kolom "graad van informatie" (met vijftig getallen), een paar voor de kolom "graad van wereldvisie" (met weer vijftig getallen), een paar voor de kolom "graad van entropie" (met nog steeds vijftig getallen) en een laatste paar voor de kolom "graad van openheid" (met vijftig getallen). Eens zover konden er tekst per tekst vier z-scores worden berekend, die achteraf konden worden omgezet in normaalprobabiliteiten. Daarna werd voor iedere tekst met [8] een gemiddelde gemaakt van de vier normaalprobabiliteiten wat dan de innovatieprobabiliteit van elke afzonderlijke tekst opleverde: een getal tussen 0 en 100.

Deze werkwijze drong zich op omdat zeer veel oud-Griekse teksten in de loop der jaren verloren zijn gegaan. Zo weet men dat Sophokles 120 toneelstukken heeft geschreven, maar dat daarvan slechts zeven bewaard bleven. Van Euripides weet men dat hij meer dan negentig werken schreef, en dat daar slechts negentien van bewaard bleven. Van de negentig stukken die Aischylos schreef bleven er amper zeven bewaard. En van Menandros weet men dat het om een honderdtal stukken ging waarvan tot vóór 1907 niet één kon worden teruggevonden. Als men bedenkt dat heel wat schrijvers niet terugdeinsden voor plagiaat, dan kan men in feite niet nagaan wie wat van wie pikte. Wel heeft men later vastgesteld dat Menandros (342-291 BC) – een schaamteloos imitator van de door hem bewonderde Euripides – een plagiaris van formaat was. Zo staat het onwrikbaar vast dat zijn *Deisidaimōn* (Δεισιδαιμόνων) zonder scrupules was afgeschreven van *Oiōnistēs* (Οἰωνιστής) van Antiphanes (408-334 BC). Diezelfde Antiphanes zou 200 tot 365 komedies hebben geschreven, waarvan niet één geheel werd bewaard. Maar het kon nog allemaal veel erger: Menandros werd later op zijn beurt gekopieerd of geïmiteerd door Publius Terentius (195-159 BC), onder meer in de stukken *Heauton Timorumenos*, *Eunuchus*, *Andria* en *Adelphi*. En van Titus Maccius Plautus (254-184 BC), Caecilius Statius (220-160 BC), Luscius Lavinius, Titus Turpilius Silanus (later geëxecuteerd wegens militair verraad) en Marcus Atilius weten we dat ze in Rome gewoon stukken, die Menandros van Euripides en anderen kopieerde, op hun beurt overnamen.

Ook bleek vrij snel dat de door mij voorgestelde lettrometrie wel goed werk levert bij het decoderen van lange epische gedichten, maar zeer ondermaats werkt bij korte lyrische poëzie. Bij het decoderen van een sonnet van bijvoorbeeld Willem Kloos of Herman Gorter werkt het systeem voor geen meter (omdat de tekst veel te kort is en de minste inschattingsfout desastreuze gevolgen heeft voor het eindresultaat). Maar bij lange epische gedichten als de *Cantos* en *The Pisan cantos* van Ezra Pound werkt het voortreffelijk. Dat soort moeilijkheden bleek al onmiddellijk bij het decoderen van de poëzie van de dichteres Sappho van Lesbos. Laten we even veronderstellen dat ik nooit het werk van Claude Mossé over de aristocratie ten tijde van de Griekse Oudheid had gelezen, dat ik van haar niet had vernomen dat de lichaaamlijke liefde voor jonge meisjes een doodgewone zaak was in aristocratische kringen van die tijd, dan had ik de

vele passages in de poëzie van Sappho kunnen hebben geïnterpreteerd als een contesterende wereldvisie, waardoor de innovatieprobabiliteit van haar poëzie veel te hoog zou zijn ingeschat. Maar als pederastie een banale zaak was in die wereld van toen, dan was er van een contesterende wereldvisie in de tekst geen sprake.

Nog onwennig in het decoderen van pakweg de honderd eerste geselecteerde teksten, met vrijwel geen hulp van de Siemens 4004 computers in het Gentse Rekencentrum aan de Sterre, heeft het niet de geraamde tien weken, maar wel tot eind 1978 geduurd, dus meer dan vijf jaar, alvorens ik rond was met het decoderen van de vijftig geselecteerde Griekse- en vijftig Romeinse teksten klaar was.

Bijna de helft van de geselecteerde teksten uit de Griekse Oudheid zijn van de hand van zulke gecanoniseerde schrijvers als Aischulos, Sophokles en Euripides. Het zijn stuk voor stuk tragedies met niet zelfden een *deus ex machina* als ontknoping (wat contribueert tot een hoge graad van entropie). Maar ook voor wat Engelsen de *New Comedy* noemen werd ruim plaats gereserveerd, onder meer met tien komedies van Aristophanes en Menandros. Drie redevoeringen van Demosthenis en twee historische werken van Xenophon van Athene mochten niet ontbreken. De rest wordt gevormd door de eerste "romans" of "novellen" uit de Westerse literatuur, waaronder de simpele pastorale benadering van de voor het overige onbekende Longus van Lesbos de grootste verrassing werd. Tot slot wil ik er graag op wijzen dat ik heb gewerkt met vertalingen die minstens veertig jaar oud zijn. Ondertussen zijn voor tal van teksten betere vertalingen beschikbaar.

TABEL 1: TEKSTEN VAN DE GRIEKSE OUDHEID WEERHOUDEN IN MIJN "WERELDBIBLIOTHEEK VAN DE OUDE LETTEREN"

1	Homeros	±800-±750 BC	±750 BC	<i>Illias</i> (Ἰλιάς) (Tr. <i>Een tekstgetrouwe weergave Frans van Oldenburg Ermke</i> , 1959)
2	Homeros	±800-±750 BC	±750 BC	<i>Odyssee</i> (Tr. <i>Een tekstgetrouwe weergave Frans van Oldenburg Ermke</i> , 1959)
3	Hesiodos	±750-±675 BC	±700 BC	<i>Theogonia</i> (Θεογονία) (Tr. <i>Theogony</i> , Norman O. Brown, 1953)
4	Sappho van Lesbos	±630-±570 BC	±600	<i>The poems of Sappho</i> (Tr. E.M. Cox, Griekse tekst plus vertaling, 1925)
5	Aischulos	525-456 BC	472 BC	<i>Persai</i> (Πέρσαι) (Tr. <i>The Persians</i> , Herbert Weir Smith, proza, 1922)
6	Aischulos	525-456 BC	467 BC	<i>Hepta epi Thēbas</i> (ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας) (Tr. <i>Seven against Thebes</i> , Herbert Weir Smith, proza, 1922)
7	Aischulos	525-456 BC	463 BC	<i>Hiketides</i> (ἑκτίδες) (Tr. <i>The suppliants</i> , Herbert Weir Smith, proza, 1922)
8	Aischulos	525-456 BC	458 BC	<i>Oristeia Agamemnon</i> (Ὀρίστεια Ἀγαμέμνων) (Tr. <i>Agamemnon</i> Hugh Lloyd Jones, 1970, vers)
9	Aischulos	525-456 BC	458 BC	<i>Oristeia Choēphoroi</i> (Ὀρίστεια Χοηφόροι) (Tr. <i>The liberation bearers</i> , Herbert Weir Smith, proza, 1922)
10	Aischulos	525-456 BC	458 BC	<i>Oristeia Eumenides</i> (Ὀρίστεια Εὐμενίδες) (Tr. <i>Eumenides</i> , Herbert Weir Smith, proza, 1922)
11	Sophokles	496-405 BC	450 BC	<i>Trachiniai</i> (Τραχίνιαι) [Tr. <i>Women of Trachis</i> , Ezra Pound(!), vers, 1956]
12	Sophokles	496-405 BC	441 BC	<i>Antigone</i> (Ἀντιγόνη) (Tr. <i>Antigone</i> , H.D.F. Kitto, vers, 1962)
13	Sophokles	496-405 BC	440 BC?	<i>Aias</i> (Αἴας) (Tr. eng. <i>Ajax</i> , 1972)
14	Sophokles	496-405 BC	429 BC	<i>Oidipous Tyrannos</i> (Οἰδίπους Τύραννος) (Tr. <i>Oidipus the king</i> , Anthony Burgess, proza en vers, 1972)
15	Euripides	480-406 BC	428 BC	<i>Hippolytos</i> (Ἱππόλυτος) [Tr. W.S. Barrett (ed) <i>Euripides, Hippolytos, edited with Introduction and Commentary</i> , 1962)

16	Aristophanes	446-386 BC	425 BC	<i>Acharnenses</i> (Ἀχαρνεῖς <i>Akharneis</i> ; Attic Ἀχαρνῆς) (Tr. <i>The Acharnians</i> , Lionel Casson, proza en vers, 1960)
17	Euripides	480-406 BC	425 BC	<i>Andromache</i> (Ἀνδρομάχη) (Tr. <i>Andromache</i> , John F. Nimms, vers, 1958)
18	Aristophanes	446-386 BC	421 BC	<i>Eirēnē</i> (Εἰρήνη,) (Tr. <i>Peace</i> , William J. Hickie, proza, complete tekst, 1853)
19	Aristophanes	446-386 BC	417 BC	<i>Nephelai</i> (Νεφέλαι)* (Tr. <i>The Clouds</i> , William Arrow-smith, proza en vers, 1962)
20	Euripides	480-406 BC	416 BC	<i>Hēraklēs Mainomenos</i> (Ἡρακλῆς μαινόμενος) (Tr. <i>Heracles</i> , E. P. Coleridge, complete tekst, proza, 1891)
21	<i>onbekend</i>	?	415 BC	<i>Promētheus Desmōtēs</i> (Προμηθεῖς Δεσμώτης) (Tr. <i>Prometeus bound</i> , Herbert Weir Smith, proza, 1926)
22	Euripides	480-406 BC	415 BC	<i>Trōiades</i> (Τρῳάδες)* (Tr. <i>The Trojan women</i> , Edward P. Coleridge, complete tekst, proza, 1891)
23	Euripides	480-406 BC	414 BC	<i>Iphigeneia en Taurois</i> (Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις) (Tr. <i>Iphigenia</i> , Gilbert Murray, complete tekst, vers, 1910)
24	Aristophanes	446-386 BC	414 BC	<i>Ornithes</i> (Ὀρνιθες) (Tr. <i>The birds</i> , Eugène O'Neil jr, complete tekst, proza, 1938)
25	Euripides	480-406 BC	412 BC	<i>Ēlektra</i> (Ἠλέκτρα) (Tr. <i>Electra</i> , Edward P. Coleridge, complete tekst, proza, 1891)
26	Euripides	480-406 BC	412 BC	<i>Helenē</i> (Ἑλένη) (Tr. <i>Helen</i> , Edward P. Coleridge, complete tekst, proza, 1891)
27	Aristophanes	446-386 BC	411 BC	<i>Thesmophoriazousai</i> (Θεσμοφοριάζουσαι) (Tr. <i>The poet and the women</i> , Eugène O'Neil jr, complete tekst, proza, 1938)
28	Sophokles	496-405 BC	409 BC	<i>Philoktētēs</i> (Φιλοκτήτης) (Tr. <i>Philoctetes</i> , Richard C. Jebb, proza, 1904)
29	Euripides	480-406 BC	408 BC	<i>Orestēs</i> (Ὀρέστης) (Tr. <i>Orestes</i> , Edward P. Coleridge, complete tekst, proza, 1891)
30	Sophokles	496-405 BC	407 BC?	<i>Ēlektra</i> (Ἠλέκτρα) (Tr. Humphrey D.F. Kitto, vers, 1962)
31	Sophokles	496-405 BC	406 BC	<i>Oidipous epi Kolōnō</i> (Οἰδῖπους ἐπὶ Κολωνῶ) (Tr. <i>Oidipus at Colonus</i> , Robert Fitzgerald, vers, 1940)
32	Euripides	480-406 BC	406 BC	<i>Bakchai</i> (Βάκχαι) (Tr. <i>The bacchantes</i> , Edward P. Coleridge, complete tekst, proza, 1891)
33	Euripides	480-406 BC	406 BC	<i>Iphigenia en Aulidi</i> (Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι) (Tr. <i>Iphigenia in Aulis</i> , Edward P. Coleridge, complete tekst, proza, 1891)
34	Aristophanes	446-386 BC	404 BC	<i>Bátrachoi</i> (Βάτραχοι) (Tr. <i>The frogs</i> , Gilbert Murray, vers, 1908)
35	Xenophon van Athene	430-355 BC	394 BC	<i>Anábasis</i> (Ἀνάβασις) (Tr. <i>Anabasis</i> , Edward Spelman, 1853)
36	Xenophon van Athene	430-355 BC	362 BC	<i>Cyropedia</i> (Κύρου παιδεία) (Tr. <i>La Cyropédie</i> , Bon Joseph Dacier, 1897)
37	Demosthenes	384-322 BC	351 BC	<i>First Phillipic</i> (Tr. J.H. Vince, <i>Demosthenes with English translation</i> , 1930)
38	Demosthenes	384-322 BC	344 BC	<i>Second Phillipic</i> (Tr. J.H. Vince, <i>Demosthenes with English translation</i> , 1930)
39	Demosthenes	384-322 BC	341 BC	<i>Third Phillipic</i> (Tr. J.H. Vince, <i>Demosthenes with English translation</i> , 1930)
40	Menandros	342-291 BC	313 BC	<i>Perikeiromene</i> (Περικειρομένη) (Tr. <i>The girl with her hair cut short</i> , 1907)
41	Menandros	342-291 BC	310 BC?	<i>Aspis</i> (Ἀσπίς) (Tr. <i>The shield</i> , W. Geoffrey Arnott, 1976, enkel 420 lijnen bewaard)
42	Menandros	342-291 BC	316 BC	<i>Dyskolos</i> (δύσκολος) (Tr. <i>Der alte Griesgram</i> , Ernst R. Lehmann-Leander & Wolfgang Tilgner, 1966)
43	Menandros	342-291 BC	309 BC	<i>Samia</i> (Tr. <i>The girl from Samos</i> , gebruikte vertaling niet meer tergeevonden)
44	Heliodorus van Emessa	3de eeuw BC	250 BC?	<i>Aithiopika</i> (Ἀἰθιοπικά) (Tr. <i>Les Éthiopiennes ou histoire de Théagène et Chariclée</i> , Pierre Grimal, 1958).
45	Chariton van Aphrodisias	3de eeuw BC	200 BC	<i>Kallirrhoe</i> (Τῆ περὶ Χαιρέαν καὶ Καλλιρρόην) (Tr. <i>Chäreas und Kallirrhoe</i> K-C Schmieder, 1807)
46	Xenophon van Ephesus	2de-3de BC	200 BC?	<i>Ἐφεσιακά</i> (Tr. <i>Les Éphésiaques ou le Roman d'Habro-</i>

				<i>comès et d'Anthia</i> , Georges Dalmeyda, 1926)
47	Longus (van Lesbos)	2de eeuw BC	150 BC?	<i>Daphnis kai Chloë</i> (Δάφνις καὶ Χλόη) (Tr. <i>Longus: Daphnis and Chloe</i> , Paul Turner, 1956)
48	Achilles Tatius	2de eeuw BC	120 BC?	<i>Leucipe kai Cleitophon</i> (τῆ κατὰ Λευκίππην κατὰ Κλειτοφῶντα) (Tr. <i>Leucippe and Clitophone</i> , Stephen Gaselee, 1917)
49	Plutarchus	46-120	105	<i>Bíoi Parállēloi</i> (Βίοι Παράλληλοι) (Tr. <i>Parallel lives</i> , B. Perrin & W. Heinemann, deel 1, 1924)
50	Arrianus van Nicodemia	86-160	135	<i>Alexándrou anábasis</i> (Ἀλεξάνδρου ἑνάβασις) (Tr. <i>The campaigns of Alexander</i> , Aubrey de Sélincourt, 1958)

4.2. Teksten van de Romeinse Oudheid

In mijn "Wereldbibliotheek" mogen een aantal vooraanstaande Romeinse schrijvers niet ontbreken. Daarbij denkt men bijna automatisch aan de bloeiperiode ten tijde van de levensjaren van keizer Augustus (63-14 BC), aan teksten van zulke gevierde schrijvers en/of redenaars als Cicero, Horatius, Vergilius, Ovidius, Sallustius, of Tullius. Maar het zou jammer zijn daarbij de even vrijmoedige als decadente roman *Satiricon* van ene Petronius te vergeten. Ook moet voor ogen worden gehouden dat een eeuw vóór de Augustijnse bloeiperiode Plautus, Terrentius, Ennius en Pacuvius al tientallen toneelstukken schreven – werken die een grote invloed zullen uitoefenen op de zoveel latere classicisten. Van Ennius en Pacuvius bleef echter nagenoeg niets bewaard. Nog erger verging het Lucius Acius waarvan het complete oeuvre verloren ging.

Meer dan veertig jaar na het aanleggen van mijn "Wereldbibliotheek" realiseer ik mij terdege dat er zeker een meer representatieve lijst voor de Romeinse Oudheid had kunnen worden samengesteld. Teksten van Pomponius, Pubilius Syrus, Hortensius, Quintilianus, Propertius of Tibullus hadden er wel moeten in zitten. Veertig jaar geleden vond je daar toch zo moeilijk vertalingen van, terwijl dit nu, dankzij het internet kinderspel is geworden.

Bij het decoderen en deconstrueren van de Romeinse teksten werd in grote lijnen dezelfde methode gebruikt als bij het decoderen en deconstrueren van de Griekse teksten met als uitzondering dat gebruikte taalcodes die uitdrukkelijk kopieën of verwijzingen waren van en naar die in Griekse teksten in het aantal gebruikte codes niet werden meegeteld. Op die manier ontstond dus een basis van honderd teksten waarvan de gemiddelden voor (1) graad van informatie, (2) graad van wereldvisie, (3) graad van entropie en (4) graad van openheid telkens 50 waren, zodat de gemiddelde innovatieprobabiliteit (*IPRO*), na het decoderen van 100 teksten ook 50 was. Wegens [8] is *IPRO* immers het gemiddelde van vier keer het getal 50, dus ook het getal 50.

TABEL 2: TEKSTEN VAN DE ROMEINSE OUDHEID WEERHOUDEN IN MIJN "WERELDBIBLIOTHEEK VAN DE OUDE LETTEREN"

51	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	200 BC	<i>Stichus</i> (Tr. <i>Stichus or the paradise rebuffed</i> , H.T. Riley, 1852)
52	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	199 BC	<i>Cistellaria</i> (Tr. eng. H.T. Riley, 1852, 1912)
53	Quintus Ennius	239-169 BC	198 BC	<i>Annales</i> (Tr. <i>The annals of Quintus Ennius</i> , O. Skutch, 1951)
54	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	197 BC	<i>Persa</i> (Tr. eng. H.T. Riley, 1852, 1912)
55	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	197 BC	<i>Iles Gloriosus</i> (Tr. <i>The swaggering soldier</i> , H.T. Riley, 1852, 1912)*
56	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	197 BC	<i>Mostellaria</i> (Tr. <i>The haunted house</i> , E.F. Watling, 1964)
57	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	195 BC	<i>Aulularia</i> (Tr. <i>The pot of gold</i> , E.F. Watling, 1964)*
58	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	195 BC	<i>Mercator</i> (Tr. <i>The merchant</i> , H.T. Riley, 1852, 1912)
59	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	194 BC	<i>Amfitryon</i> (Tr. eng. Lionel Cason, 1971)
60	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	189 BC	<i>Bacchides</i> (Tr. <i>The bacchises</i> , H.T. Riley, 1852, 1912)
61	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	189 BC	<i>Truculentus</i> (Tr. eng. H.T. Riley, 1852, 1912)
62	Titus Macchius Plautus	254-184 BC	180 BC	<i>Casina</i> (Tr. eng. H.T. Riley, 1852, 1912)
63	Marcus Pacuvius	220-130 BC	172 BC	<i>Antiope</i> (bron vertaling verloren gegaan)

64	Publius Terrentius Afer	195-159 BC	166 BC	<i>Andria</i> (Tr. <i>The girl from Andros</i> , H. T. Riley, 1874)
65	Publius Terrentius Afer	195-159 BC	165 BC	<i>Hecyra</i> (Tr. <i>The mother-in-law</i> , H. T. Riley, 1874)
66	Publius Terrentius Afer	195-159 BC	163 BC	<i>Heauton Timorumenus</i> (Tr. <i>The self-tormentor</i> , H. T. Riley, 1874)
67	Publius Terrentius Afer	195-159 BC	161 BC	<i>Phormio</i> (Tr. <i>Phormeo</i> , H. T. Riley, 1874)
68	Publius Terrentius Afer	195-159 BC	161 BC	<i>Eunuchus</i> (Tr. <i>The euneuch</i> , H. T. Riley, 1874)
69	Cato de Oudere	234-149	160 BC	<i>Liber di agri cultura</i> (Tr. <i>On agriculture</i> , William D. Hooper, 1934)
70	Publius Terrentius Afer	195-159 BC	160 BC	<i>Adelphoe</i> (Tr. <i>The brothers</i> , H. T. Riley, 1874)
71	Cato de Oudere ¹²	234-149	150 BC	<i>Origines</i> (Tr. <i>Origins</i> , William D. Hooper, 1934)
72	Marcus Tullius Cicero	106-43 BC	70 BC	<i>In Verrem</i> (Tr. <i>Against Verres</i> , C.D. Jonge, 1903)
73	Marcus Tullius Cicero	106-43 BC	63 BC	<i>In Catilnam</i> (Tr. <i>Les Catilinaires</i> , M. Nissard, 1869)
74	Marcus Tullius Cicero	106-43 BC	62 BC	<i>Pro Archia</i> (Tr. <i>Pour Archias</i> , Hachette, 1956)
75	Titus Petronius Niger	14-66	60 BC	<i>Satiricon</i> (roman) (Tr. <i>Satyricon</i> , R. Tailhade, 1910)*
76	Titus Lucretius Carus	99-55 BC	58 BC	<i>De rerum natura</i> (Tr. <i>On the nature of things</i> , R.E. Latham, 1951) (poëzie)*
77	Marcus Tullius Cicero	106-43 BC	55 BC	<i>Dialoge tres de oratore</i> (tr. fr. M. Nisard, 1869)
78	Marcus Tullius Cicero	106-43 BC	46 BC	<i>Orator ad Brutum</i> (Tr. <i>L'Orateur</i> , M. Nissard, 1869)
79	Gaius Julius Caesar	100-54 BC	45 BC	<i>Commentarii de bello Gallico</i> (Tr. <i>Over de Gallische oorlogen</i> , J.J. Doesburg, 1895)
80	Gaius Sallustius Chrispus	86-35 BC	43 BC	<i>De Coniuratione Catilinae</i> (Tr. <i>La conjuration de Catilina</i> , Alfred Ernout en Jean Hellegouarc'h, 1941)
81	Marcus Tullius Cicero	106-43 BC	43 BC	<i>Philippiques</i> (Tr. <i>Les Philippiques</i> , M. Nissard, 1869)
82	Gaius Sallustius Chrispus	86-35 BC	41 BC	<i>Bellum Jugurthinum</i> (Tr. <i>Guerre de Jugurtha. Fragments des histoires</i> , Ernout en Hellegouarc'h, 1941)
83	Gaius Julius Caesar	100-54 BC	40 BC	<i>Commentarii de bello civile</i> (Tr. <i>La guerre civile</i> , Pierre Fabre, 1972)
84	Cornelius Nepos	100-28 BC	38 BC	<i>De viris illustribus</i>
84	Publius Vergilius Maro	70-19 BC	37 BC	<i>Bucolica</i> (Tr. <i>Les bucoliques</i> , Victor Hugo, 1816) (poëzie)*
85	Quintus Horatius Flaccus	65-8 BC	41-30 BC	<i>Epodae</i> (Tr. <i>Les Épodes</i> , in <i>Œuvres complètes d'Horace</i> , P. Daru, 1887) (poëzie)
86	Quintus Horatius Flaccus	65-8 BC	35-30 BC	<i>Sermones</i> (Tr. <i>Satires</i> , in <i>Œuvres complètes d'Horace</i> , P. Daru, 1887) (poëzie)
87	Quintus Horatius Flaccus	65-8 BC	30 BC	<i>Carmina</i> (Tr. <i>Odes</i> , in <i>Œuvres complètes d'Horace</i> , P. Daru, 1887) (poëzie)*
88	Publius Vergilius Maro	70-19 BC	29 BC	<i>Georgica</i> (Tr. eng. <i>Georgics</i>)
89	Publius Vergilius Maro	70-19 BC	19 BC	<i>Aeneïs</i> (Tr. eng. T.C. Williams, 1910) (poëzie)*
90	Quintus Horatius Flaccus	65-8 BC	17 BC	<i>Carmen saeculare</i> (Tr. in <i>Œuvres complètes d'Horace</i> , P. Daru, 1887) (poëzie)
91	Quintus Horatius Flaccus	65-8 BC	20-14 BC	<i>Epistulae</i> (Tr. <i>Épîtres</i> , in <i>Œuvres complètes d'Horace</i> , P. Daru, 1887) (poëzie)
92	Publius Ovidius Naso	43 BC -18	1	<i>Metamorphoseon libri</i> (tr. <i>Les Métamorphoses livres I-V</i> , G. Lafaye, 1925)*
93	Publius Ovidius Naso	43 BC -18	5	<i>Metamorphoseon libri</i> (tr. <i>Les Métamorphoses livres VI-X</i> , G. Lafaye, 1928)*
94	Publius Ovidius Naso	43 BC -18	8	<i>Metamorphoseon libri</i> (tr. <i>Les Métamorphoses livres XI-XV</i> , G. Lafaye, 1930)*
95	Titus Livius	59 BC-17	10	<i>Ab urbe condita libri</i> (boeken I-X) (Tr. <i>The history of Rome</i> , Philemon Holland, 1600)
96	Seneca de Oudere	54 BC-39	38	<i>Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores</i> (Tr. <i>Sentences, divisions et couleurs des orateurs et des rhéteurs</i>).
97	Plinius de Oudere	23-79	75	<i>Naturalis Historiae</i> (Tr. <i>Histoire naturelle</i>)
97	Publius Cornelius Tacitus	56-117	109	<i>Historiae</i> (Tr. <i>The histories</i> , W. Hamilton Fyfe, 1912)
98	Lucius Apuleius Madaurensis	123-180	159	<i>Metamorphoses</i> (Tr. <i>De gouden ezel: metamorphosen</i> , M.A. Schwarz, 1970)*
99	Quintus Aurelius Symmachus	345-405	384	<i>Relatio</i> (Tr. <i>Symmaque: Lettres</i> , Jean P. Callu, 1972)
100	Macrobius Ambrosius	4 ^{de} -5 ^{de}	±420	<i>Saturnalia</i> (Tr. <i>Macrobius: The Saturnalia</i> , Percival Vaughan Davies)

¹² Officieel Marcus Porcius Cato Censorius Mahon.

4.3. Teksten uit de Middeleeuwen

Het opnemen van middeleeuwse teksten in wat ik mijn "Wereldbibliotheek tot 1770" heb genoemd ging gepaard met een grote hoop moeilijkheden. Mijn werkwijze vereist immers dat de datum van het schrijven of het verschijnen van een literaire tekst bekend is, maar bij de meeste middeleeuwse teksten is dit niet het geval en moet men zich behelpen met grove benaderingen. Voorts valt op dat na de ineenstorting van het Romeinse Rijk het Avondland ophoudt literatuur te produceren. Voor de periode 350 tot 1100 konden enkel vier teksten worden teruggevonden: de *Kāmasūtra*, toegeschreven aan de Indiër Vātsyāyana van wie nauwelijks iets bekend is; een Latijns sermoen van Gildas Le Sage van rond 550; twaalf gedichten in het Middle Welsh van de bard Taliesin, waaronder *Kat Godeu*, van rond 590; en *Y Gododdin* in een mengeling van *Old Welsh* en Middle Welsh van de Brithonikse bard (Canu) Aneurin. We hebben wel kennis van het bestaan van andere barden als Talhaearn Tad Awen, Cian en Blwchfardd (Bluchbard), die allen in het Middle Welsh moeten hebben geschreven, maar waarvan geen teksten werden bewaard. Voorts bestaat de *Historia Brittonum* van Nennius, geschreven rond 825, maar nergens kon ik destijds die tekst vinden.

Uit *Geschichte der Weltliteratur* van Laaths (1953: 173-206) leerde ik wel dat er tussen 300 en 1200 heel wat interessante Indische, Chinese en Japanse literatuur bestond – werken die ik met grote graagte in mijn Wereldbibliotheek had opgenomen – maar op een zestal uitzonderingen na kon ik toen die werken nergens in vertaling vinden (werken die ik ondertussen wél kan vinden). Ik heb het dan over de mythische Vyāsa (ook Bādarāyaṇa en Krishna Dvaipayana genaamd) en zijn *Brahma Sūtra* en *Mahabharatam*, over de dramaturg Kalidasa, over de *Upanischaden* van Shankaracarya (788-820), over de Brahmana, over de Purana, over Ramanuja (1017-1137!), dus over die lange lijst voorlopers van de later met de Nobelprijs bekroonde Rabindranath Tagore (1861-1941). Maar ook indien ik deze teksten had gevonden vrees ik dat ik niet tot correct decoderen in staat zou zijn geweest wegens een veel te geringe kennis van de hindoe cultuur.

Wat de Chinese literatuur betreft heb ik lang getwijfeld of ik de *Analects* van Confucius (Kung Fu Tse, 551 v.Chr.-471 v.Chr.), in een vertaling van Arthur Waley (1938), in mijn Wereldbibliotheek zou opnemen. Het betreft hier een reeks (ingebeelde) gesprekken van volgelingen met hun leermeester. Maar nadat het decoderen van de *Tao Te Ching* van Lao Tse (Laozi, 604 v.Chr.-507 v.Chr.), in een Nederlandse vertaling van J.J. Duyvendak van 1942 (*Tau-te-tsjing. Het boek van weg en deugd*) één grote puinhoop was geworden, leek het weinig zin te hebben dan wél Confucius in de lijst op te nemen. Ook met *Das kanonische Liederbuch der Chinesen* van Schi King, daterend van de 7de tot 10de eeuw, en vertaald door Victor von Strauß (1880), wist ik me geen raad omdat ik geen voorgaande Chinese teksten had gedecodeerd. Van Tau Yüan Ming (365-427), van Li Tai Po (701-762) en van Thu Fu (712-770) werden wel teksten gedecodeerd, maar achteraf werd de decoding zo twijfelachtig beschouwd dat de werken niet in mijn "Wereldbibliotheek" werden opgenomen. De Japanse *Genji-Monogatari* – door Laaths vermeld (1953: 202) – van een onbekende hofdame, die later Murasaki Shikibu (978-1014 of 1025) bleek te zijn, werd wel weerhouden en gedecodeerd in de Engelse vertaling *The tale of Genji* (±1008). Het is de op één na oudste vrouwelijke tekst in de lijst met enkel de poëzie van Sapho van Lesbos als voorloper.

Typisch voor de literaire geschiedschrijvers is dat geen van ze de *Kāmasūtra* in hun overzichten wil opnemen terwijl het een literaire tekst is die in meerder opzichten heel wat meer vernieuwend was dan de eindeloos herhaalde doffe vertellingen over koning Arthur, over de Heilige Graal, over Merlijn of over andere kinderlijkheden die vooral John R.R. Tolkien en W.K. Rowling zo eindeloos konden boeien. De originele tekst van de *Kāmasūtra* dateert heel waarschijnlijk al van de tweede eeuw en was in het Sanskrit geschreven. Het was een onverbloemde handleiding voor jong gehuwden hoe ze genot konden beleven aan het paren. De tekst van Vātsyāyana dateert waarschijnlijk van de

vijfde eeuw, maar het zal nog duren tot 1833 alvorens er een vertaling in discrete oplage van op de markt komt. Uiteindelijk zal Richard F. Burton (1821-1890), daarbij geholpen door Forster Fitzgerald Arbuthnot en de student Shivaram Parshuram Bhide (James McConnachie, 2007: 123-125), in 1883 een (gebrekkige) vertaling van op de markt brengen met een nogal bedenkelijk voorwoord.¹³ Een veel betere vertaling is van de hand van Wendy Doninger van de Universiteit van Chicago (2002), doch die was op het ogenblik van decoderen en deconstrueren in 1980 nog niet beschikbaar. Met een Engelse vertaling van Indra Sinha uit 1980 werd niet gewerkt, omdat het slechts fragmenten van de originele tekst bevatte. Dat er al sinds 1897 een Germaans-Latijnse vertaling bestond, van de hand van Richard Schmidt ontdekte ik pas bij de lectuur van *The Book of Love: In Search of the Kamasutra* van McConnachie (2007: 233).

Even problematisch zijn de *Vertellingen van duizend-en-één nacht* die een groot aantal literaire geschiedschrijvers buiten de literatuur willen houden om geen andere reden dan dat er, net als in de *Kāmasūtra*, heel wat expliciete erotische passages in voorkomen. Tussen 1707 en zijn dood in 1715 vertaalt Antoine Galland de 1001 verhalen maar neemt hij de vrijheid er ook drie verhalen in op te nemen waarvan men weet dat ze nooit in de originele tekst voorkwamen en dat hij die allicht zelf heeft geschreven. Het betreft *Sinibald le marin*, *Ali Baba et les quarante voleurs* en *Aladin et la lampe merveilleuse*. Het zal nog duren tot 1835 alvorens er een allicht definitieve versie van de raamvertellingen tot stand komt, de zogenaamde Caïro versie. Het is die tekst die Richard F. Burton (1821-1890) zal gebruiken voor (eindelijk) een ongekuiste versie (1885) waar de erotische passages niet zedig onder de mat worden geveegd zoals een waslijst van eerdere vertalers ooit deed. In het Victoriaanse Engeland kreeg hij dan ook gauw de naam opgeplakt een ordinaire pornograaf te zijn! De auteur van *Vertellingen van duizend-en-één nacht* is onbekend. Er zijn aanwijzingen dat de verhalen minstens dateren van de 5de eeuw maar dat ze niet later dan in 987 al in omloop waren. Een figuur als Sheherazade kan men uit de wereldliteratuur niet wegdenken met het excuus dat ze middeleeuwse hoofsheid mist en niet te beroerd is om over seks te praten. Sheherazade is de verteller in *Duizend-en-één nacht*. Sultan Shagryar werd door zijn echtgenote bedrogen en liet haar ombrengen. Daarop besluit hij iedere morgen een vrouw te huwen om haar de volgende nacht om te brengen zodat ze hem niet meer kan bedriegen. Dan stelt Sheherazade zich kandidaat om toch met hem te huwen, wel wetend dat ze daarbij de dood riskeert. Maar iedere nacht vertelt ze de sultan een verhaal dat onvoltooid blijft, zodat hij tot de volgende nacht hoeft te wachten om het vervolg te kennen. Dat houdt ze 1001 nachten vol, tot de sultan haar genade schenkt en ze hem kinderen baart. De raamvertelling zit vol open plaatsen en vol onverwachte wendingen en getuigt van een graad van *Unbestimmtheit* en entropie die men, behalve in Dantes *Divina Comedia* en in Murasaki's *Tail of the Genji* nergens in de vrij saaie middeleeuwse literatuur aantreft, ook niet bij Chrétien de Troyes, Wolfram von Eschenbach of Geoffrey Chaucer die doorgaans geroemd worden als hoogtepunten in de middeleeuwse literatuur.

¹³ "It may be interesting to some persons to learn how it came about that Vatsyayana was first brought to light and translated into the English language. It happened thus. While translating with the pundits the 'Anunga Runga, or the stage of love', reference was frequently found to be made to one Vatsya. The sage Vatsya was of this opinion, or of that opinion. The sage Vatsya said this, and so on. Naturally questions were asked who the sage was, and the pundits replied that Vatsya was the author of the standard work on love in Sanscrit[sic] literature, that no Sanscrit library was complete without his work, and that it was most difficult now to obtain in its entire state. The copy of the manuscript obtained in Bombay was defective, and so the pundits wrote to Benares, Calcutta and Jaipur for copies of the manuscript from Sanscrit libraries in those places. Copies having been obtained, they were then compared with each other, and with the aid of a Commentary called 'Jayamanglia' a revised copy of the entire manuscript was prepared, and from this copy the English translation was made. The following is the certificate of the chief pundit: 'The accompanying manuscript is corrected by me after comparing four different copies of the work. I had the assistance of a Commentary called "Jayamanglia" for correcting the portion in the first five parts, but found great difficulty in correcting the remaining portion, because, with the exception of one copy thereof which was tolerably correct, all the other copies I had were far too incorrect. However, I took that portion as correct in which the majority of the copies agreed with each other'."

Voorts duikt met Marie de France de derde vrouwelijke schrijfster in de wereldliteratuur op. De volgende vrouwelijke schrijfster in de lijst is Hedewijch. Haar *Visioenen* getuigen van een onmiskenbare graad van godsdienstwaan. Zij lijkt wel de werkelijkheidsvreemde non te zijn die Hugo Claus in 1980 opvoerde in zijn *De Verzoeking*. In totaal werden van de 55 gedecodeerde middeleeuwse teksten 51 weerhouden in mijn "Wereldbibliotheek". Pas met de *Divina Comedia* van Dante wordt een hoogtepunt bereikt dat de Griekse en Romeinse literatuur qua vernieuwing achter zich laat. Ik volg Alex Bolckmans (1989: 39) als hij stelt dat Dante goed en wel thuishoort binnen de middeleeuwse eenheidscultuur:

"De nieuwe middeleeuwse eenheidsbeschaving kan men het best illustreren met het werk van de Italiaan Dante Alighieri (...) die tot de groten van de wereldliteratuur gerekend wordt als visionair dichter en als taal en verskunstenaar. Men kan zijn werk als een synthese van de voorbije eeuwen beschouwen, een synthese die, zoals normaal is, pas aan het einde van een periode kan komen. Dantes werk ligt verankerd in zijn eigen tijd en in de cultuur en politiek ervan. Hij is een typische middeleeuwer met zijn beheersing en gebruik van het Latijn zowel als de volkstaal; hij bedient zich van typisch middeleeuwse literaire genres (de troubadourslyriek, de visioenliteratuur); hij is doordrongen van de middeleeuwse filosofie en theologie en het encyclopedische weten van zijn tijd."*

Ook (Bolckmans, 1989: 47): *"Dat Dante een synthese brengt van de middeleeuwen hoeft geen betoog."*

**TABEL 3: MIDDELEEUEWSE TEKSTEN WEERHOUDEN IN MIJN
"WERELDBIBLIOTHEEK VAN DE OUDE LETTEREN"**

101	Vâtsyâyana	5 ^{de} eeuw	450 ?	<i>Kāmasūtra</i> (Tr. Richard F. Burton, 1876)
102	Gildas le Sage	±500-±570	550 ?	<i>De Excidio et Conquestu Britanniae</i> (sermoen)
103	Taliesin	534-599	570	<i>Livre de Taliesin</i> (12 gedichten, o.m. Kat Godeu)
	Talhaearn Tad Awen	2 ^{de} helft 6 ^{de} eeuw		<i>geen teksten bewaard gebleven</i>
104	Canu Aneurin	525-600	580	<i>Y Goddodin</i> (vertaling van Thomas Stephens 1888)
	Nennius	±825		<i>Historia Brittonum</i> (<i>nergens gevonden</i>)
105	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	1. <i>Tale of the trader and the Jinni</i> (Richard F. Burton, 1885)
106	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	10. <i>The birds and beasts</i> (Richard F. Burton, 1885)
107	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	11. <i>The hermits</i> (Tr. Richard F. Burton, 1885)
108	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	13. <i>The wolf and the fox</i> (Tr. Richard F. Burton, 1885)
109	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	31. <i>The sweep and the noble lady</i> (Richard F. Burton, 1885)
110	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	63. <i>The lovers of the Banu Ozrah</i> (Richard F. Burton, 1885)
111	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	135. <i>The craft and malice of women</i> (Richard F. Burton, 1885)
112	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	155. <i>Hassan of Bassorah</i> (Tr. Richard F. Burton, 1885)
113	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	161j. <i>The two kings</i> (Tr. Richard F. Burton, 1885)
114	<i>The thousand nights and a night</i>	< 987	987	165. <i>Ibrahim and Jamilah</i> (Tr. Richard F. Burton, 1885)
115	Murasaki, Shikibu	973-1025	1008	<i>Genji-Monogatari</i> (±1008) (Tr. <i>Tales of Genji</i>)
116	Tuoldus (???)		1090	<i>Chanson de Roland</i> (ca. 1090)
117	Geoffroy de Monmouth	1100-1155	1138	<i>Historia Regum Britanniae</i> (1135-1138)
118	Wase	1100-1183	1155	<i>Roman de Brut</i> (1155) in Engelse vertaling van Layamon <i>Brut</i> , edited from the British Museum MS. Cotton Otho C. XIII, by G. L. Brook and R. F. Leslie, 2 vols., Londres/New York, Oxford University Press, 1963-1978.
119	Wase	1100-1183	1165	<i>Roman de Rou</i> Éd. A. J. Holden, Paris, A. & J. Picard, 1970.
	Gwaith Hywel ab Owain Gwynedd	?-1170		<i>Gorhoffedd</i> (<i>geen vertaling uit het Gallisch beschikbaar</i>)
	Béroul	12 ^{de} eeuw		<i>Tristan et Iseut</i> (1165 en 1190) (<i>onmogelijk overblijfselen originele manuscript te raadplegen</i>)

120	Chrétien de Troyes	1135-1183	1170	<i>Érec et Énide</i> (1170) Jean-Pierre Foucher, préface et traduction d' <i>Erec et Enide</i> dans <i>Romans de la Table Ronde</i> , Gallimard, 1974.
121	Chrétien de Troyes	1135-1183	1176	<i>Cligès ou la Fausse morte</i> (1176)
122	Chrétien de Troyes	1135-1183	1181	<i>Lancelot ou le chevalier de la charrette</i> (1181) <i>Lancelot ou le Chevalier à la charrette</i> , Gallimard-Jeunesse, Collection Folio Junior n°185, 1981
123	Chrétien de Troyes	1135-1183	1181	<i>Yvain ou le chevalier au lion</i> (1181) Jean-Pierre Foucher, <i>Yvain, le Chevalier au Lion</i> , Gallimard, 1982 traduction de Chrétien de Troyes
124	Chrétien de Troyes	1135-1183	1183	<i>Perceval ou le conte du Graal</i> (1183) Ch. Potvin, <i>Perceval le Gallois ou le conte du Graal</i> , Mons, Dequesne-Masquillier, 1886
125	Robert de Boron	12 ^{de} eeuw	1190	<i>Le Roman de l'Estoire dou Graal</i> (1190-1199), éd. W. A. Nitze, Paris, Classiques Français du Moyen Age, 1927
126	Robert de Boron	12 ^{de} eeuw	1190	<i>Merlin en prose</i>, éd. A. Micha, Genève, Droz, 1979 (Textes Littéraires Français n° 281) ; édite les versions en vers et en prose
126	Ulrich von Zatzikhoven	?	1193	<i>Lanzelet</i> (1193)
127	Marie de France	1160-1210	1195	<i>L'Espurgatoire de saint Patrice</i> (±1195)
128	Marie de France	1160-1210	1200	<i>Les Isopets</i> (1200 ?) adaptatie van Romeinse fabels
129	<i>onbekend</i>	?	1210	<i>Le roman de Jaufré</i>
130	Hartmann von Aue	?-1220	1220	<i>Der arme Heinrich</i> , mittelhochdeutscher Text und Übertragung, herausgegeben und übersetzt von Helmut de Boor, Frankfurt am Main 1981.
131	Païen de Maisières (?)	?	1220	<i>La demoiselle à la mule</i>
132	Wolfram von Eschenbach	±1170- ±1220	1220	<i>Parzival</i> (±1220) (Tr. Wolfgang Mohr, Göppingen 1977-1979. en Ernest Tonnelat (in Frans), 1977)
133	Raoul de Houdenc	±1170- 1230	1220	<i>Meraugis de Portlesguez</i> (±1220)
134	Hadewijch van Antwerpen	13 ^{de} eeuw	1240	<i>Visoenen</i>
135	<i>onbekend</i>	?	1250	<i>Les merveilles de Rigomer</i> (±1250)
136	Thomas van Aquino	1225-1275	1265	<i>Summa Theologiae</i> (Tr. Hoofdzaak van de theologie)
137	Rusticello da Pisa	13 ^{de} eeuw	1272	<i>Roman du roi Artus</i> (1272? of 1298)
138	Dante Alighieri	1265-1321	1295	<i>La vita nuova</i> (1295) (Tr. <i>The new life</i> , D.G. Rosetti, 1899)
139	Dante Alighieri	1265-1321	1306	<i>De vulgari eloquentia</i> (1306) (Tr. <i>Über die Volkssprache</i> , K. L. Kannegießer, Leipzig 1845)
140	Dante Alighieri	1265-1321	1307	<i>Il convivio</i> (1307) (Tr. <i>Dantes Gastmahl</i> , 1965)
141	Dante Alighieri	1265-1321	1309	<i>La divina comedia – Inferno</i> (1309) (Tr. fr. A.Pezard, 1965)
142	Dante Alighieri	1265-1321	1312	<i>La divina comedia – Purgatorio</i> (1312) (Tr. fr. A.Pezard, 1965)
143	Dante Alighieri	1265-1321	1318	<i>La divina comedia – Paradiso</i> (1318) (Tr. fr. A.Pezard, 1965)
144	Dante Alighieri	1265-1321	1318	<i>De monarchia</i> (1318) (Tr. fr. Sébastien Rhéal, 1855)
145	Geoffrey Chaucher	1343-1400	1374	<i>The book of the duchess</i> (1374)
146	Geoffrey Chaucher	1343-1400	1375	<i>Anelida and Arcite</i> (±1375)
147	Geoffrey Chaucher	1343-1400	1377	<i>The house of fame</i> (±1377)
148	Geoffrey Chaucher	1343-1400	1378	<i>The legend of good women</i> (±1378)
149	Geoffrey Chaucher	1343-1400	1378	<i>Troilus and Criseyde</i> (±1378)
150	Geoffrey Chaucher	1343-1400	1380	<i>The Canterbury tales</i> (±1380)
151	Thomas Malory	1405-1471	1430	<i>Le morte d'Arthur</i>

4.4. Teksten uit de Renaissance en de Barok

Met het opkomend humanisme verdwijnt de middeleeuwse eenheidscultuur en geraakt de individuele menselijke geest stilaan bevrijd van de dwingelandij van de katholieke kerk. Dat gebeurt zeer geleidelijk, met eerst een aanzet in Italië bij zulke auteurs als Boccaccio, Petrarca, Aretino, Castiglione, Poliziano, Machiavelli om uiteindelijk te belanden bij de universele kunstenaar die Leonardo da Vinci was. Met Desiderius Erasmus en Thomas Morus breekt het humanisme vanaf het begin van de 16de eeuw door in heel Europa. Aanvankelijk nog sterk bijbels en christelijk getint evolueert het,

mede door toedoen van Montaigne, in de richting van een op de Rede gesteunde verdraagzaamheid. Dit rationalisme krijgt gestalte in het wijsgerig denken van Descartes, Spinoza en Leibnitz. Eerst verschuift het literaire centrum nog van Italië (waar Cellini en Tasso elk hun weg gaan) in de richting van Frankrijk waar François Villon lang een alleenstaand buitenbeentje was. Maar met Rabelais, Budé, Ronsard, Garnier, Jodelle en Grévin wordt Frankrijk vanaf het midden van de 16de eeuw tot het laatste kwart daarvan *le nouveau centre littéraire*.

Het Duitstalig gebied schijnt een heel eigen weg te gaan, als kon het – in tegenstelling tot Italië, Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal – de navelstreng met de middeleeuwen niet volkomen doorknippen. Restanten van de middeleeuwse traditie zijn de Schwank (grappige vertellingen die voortgaan op de middeleeuwse boerde), de ridder- en avonturenromans, de fabels, en het onpersoonlijke volksboek (*Till Uelenspiehel, Die Schiltbürger, Historia von D. Johann Fausten*). Ook in het theater ontstaat een geheel eigen genre, het *Fastnachtsspiel*, een genre dat minstens nog tot 1618 beoefend wordt door Hans Sachs, Pamphilus Gengenbach, Johannes Reuchlin, de Zwitser Niklaus Manuel, Jörg (Georg) Wickram en Jakob Ayler. Ontstaan uit de middeleeuwse minnezang blijft de Meistersang er erg populair. Blijkbaar weten enkel Ulrich von Utten en de Rabelais bewonderaar Johann Fischart zich van die hang naar de middeleeuwen te bevrijden om volop in de Renaissance te gaan staan. Ook valt het op dat Maarten Luther, geholpen door Melanchton, met zijn reformatiebeweging een veel grotere invloed op het Duitse geestesleven uitoefent dan zijn medestander Johannes Calvijn in Frankrijk. Hierdoor raakt de katholieke kerk verscheurd en ontstaat er een ervaring van het het (voor atheïsme gehouden) deïsme

In Engeland leidt dit deïsme zelfs tot sekten van de "freethinkers" en van de "freemasons", de vrijmetselaars. Vanaf het laatste kwart van de 16de eeuw wordt Engeland trouwens het nieuwe literaire centrum van het Avondland. Al heel vroeg ontstaan er de eerste tekenen van liberalisme in een geest van verdraagzaamheid. Vooral het theater kent er een revolutionaire omwenteling. Toneel wordt er niet langer opgevoerd op binnenplaatsen van tavernen, maar tijdens de "Elizabethaanse dramatiek" worden de eerste theaters gebouwd. Hierover schrijft Alex Bolckmans (1989: 70-71):

"Die theaters waren niet zo klein, boden in een rond of veelhoekig gebouw plaats voor 2 à 3.000 toeschouwers, de meesten stonden in het midden, de rijken zaten in de galerijen die in verschillende verdiepingen rond de binnenplaats waren aangebracht. De scène sprong op de binnenplaats in, was open en zonder afsluiting. Achteraan waren een paar deuren en eenvoudige stukken scènemachinerie. Er was geen dak aan het gebouw, de verlichtingsproblemen waren niet opgelost; er werd altijd bij daglicht in open lucht gespeeld. Decors waren er niet, de acteurs gaven plaats en tijd aan; en vele der lange monologen dienden om de toeschouwers op de hoogte te brengen. De kostumering daarentegen was kostbaar. De Engelse toneelspelers waren beroemd en in de 17de eeuw gegeerd over het gehele vasteland. Vrouwen waren er niet bij; jongens speelden de vrouwenrollen. Ze waren gegroepeerd in gezelschappen die meestal hun eigen theater hadden, en die afhingen van een beschermheer."

De Engelse literatuur barst van de toneelschrijvers gedurende de Elizabethaanse dramatiek. Er zijn William Shakespeare, Christopher Marlowe, Ben Jonson, Thomas Dekker, Thomas Middleton, Francis Beaumont, Thomas Heywood (zelf acteur), John Fletcher, Nathan Field, John Webster, Philip Massinger, John Ford, William Rowley, en ongeveer nog tweehonderd minder bekende toneelschrijvers. Doorgaans schreven auteurs voor één van de drie grote gezelschappen: *The Chamberlain's Men, The Kings Men* en *The Admiral's Men*. Auteurs die niet aan zulk gezelschap verbonden waren, zoals Thomas Dekker, kregen het lastig.

Uiteindelijk gaat de Renaissance ten onder wanneer er een eind komt aan de verdraagzaamheid en aan de vrijheid, dus aan de tweezijdige religieuze onverdraagzaamheid van de reformatie en de contrareformatie en aan het opkomend vorstelijk absolutisme. Europa wordt het toneel van onophoudelijke godsdienstoorlogen die eerst woeden in het Duitsland van Luther en in het Frankrijk van Calvijn, maar die zich daarna ook verspreiden naar de Nederlanden. In zowat heel Europa wordt een vorstelijk absolutisme gevestigd en de hegemonie gaat er over van Portugal naar Spanje dat in Midden- en Zuid-Amerika, op zoek naar rijkdom en goud, miljoenen mensen ombrengt. Voorts worden er fortuinen verdiend aan de slavenhandel, wat in Nederland de V.O.C. geen windeieren zal leggen. De Britse Stuart-dictatuur zorgt ervoor dat het literair centrum van het Avondland van Engeland naar Spanje wordt verlegd. Daar zorgen de contrareformatie en het absolutistische koningschap voor wat men de "katholieke barok" is gaan noemen, een barok die zich snel te buiten ging aan nodeloos ornament en ontaardde in maniërisme en gongorisme. (In de hiernavolgende lijst staan teksten met **vette volgnommern** voor werken die eerder tot de Barok horen dan tot de Renaissance). Een voorloper van de Barok was zeker de Italiaan Torquato Tasso. En ook het maniërisme ontstond in Italië met Giambattista, maar het kreeg pas gestalte met de doorbraak van Luis de Argote y Góngora, naar wie het (Spaanse) gongorisme is genoemd. Notoire Spaanse schrijvers van barokteksten zijn Miguel de Cervantes (die de pikareske roman lanceerde), Francisco de Quevedo, Lope de Vega, Pedro Calderón de la Barca, Juan Ruiz de Alarcón, Baltasar Gracián en Tirso de Molina.

In Groot-Britannië komt de Barok nooit van de grond. Eigenlijk blijven de bijdragen er beperkt tot het bijbels epos *Paradise Lost* van John Milton, tot de gekunstelde gedichten van John Donne en tot de sleutelroman *Argenis* van John Barclay. In Duitsland sluit het veelvuldig beoefende jezuïetendrama wel aan bij de Barok, maar is er eigenlijk maar één auteur die het hoofd beven het maaiveld weet uit te steken: Martin Opitz.¹⁴ In Frankrijk past de *préciosité* van het barokke maniërisme op het eind van de 17de eeuw uitstekend bij de pompeuze hofcultuur van de absolute monarch Lodewijk XIV. Daar zijn het voornamelijk dames die de saloncultuur gestalte geven met overladen romans, zoals Madame de La Fayette, de marquise Madeleine de Sablé, de marquise Marie de Sévigné en Madeleine de Scudéry. Deze laatste schreef ongetwijfeld de meest langdradige en ook de langste romans uit de Franse literatuur, een paar zelfs tien boekdelen lang. Deze "schrijfsters" danken hun bekendheid minder aan hun literair werk dan aan hun correspondentie met de schrijver hertog en prins François de Rochefoucauld of met de "littéraire criticus" (*sic*) baron Charles de Saint-Maure. De Franse Barok blijft beperkt tot adellijke kringen, staat stijf van de galanterie en werd door Molière onsterfelijk belachelijk gemaakt in zijn *Les précieuses ridicules* (1659) en in zijn *Les femmes savantes* (1672). Charles de Saint-Maure stond allicht model voor *Le Misanthrope* (1666) van Molière. Een vrijwel compleet vergeten aanhanger van de Franse barok is ook de markies Simon Arnaud de Pomponne, tot twee keer toe in ongenade gevallen aan het hof, maar door gewiekste huwelijkspolitiek wel een keer gerehabiliteerd (*resic*).

Tot de komst van de Barok had de literatuur uit de Lage Landen weinig om het lijf gehad. Zeker het werk van van Desiderius Erasmus had weerklank genoten in zowat heel Europa, maar had niets te maken met belletristiek. En het waren zeker niet de zeer regillieuze Hadewijch of de onverdraagzame Anna Bijns die aandacht hadden getrokken buiten hun eigen contreien. Iets beter verging het *Elckerlijck*, toegeschreven aan ene Peter van Diest of het mirakelspel *Mariken van Nieumeghen* van een onbekende auteur, ook al hinkten beide werken een volledige periodecode achterop op de literatuur van hun tijd: het bleef middeleeuws geschrijf dat toevallig tijdens de Renaissance tot stand was gekomen. Vergelijkt men dit soort teksten met twee andere

¹⁴ De door mij gebruikte methode van decoderen heeft gefaald bij de analyse van de sonetten van Martin Opitz. Uiteindelijk kon enkel zijn handboek voor de Duitse barokpoëzie worden gedecodeerd, wat ongetwijfeld tot een onderwaardering van Opitz heeft geleid.

anonieme teksten uit dezelfde periode – met de delen V tot VIII van *Amadis de Gaula* en met *La Vida de Lazarillo de Tormes* – dan merkt men blindelings het verschil tussen lectuur en literatuur. Koudweg gesteld, tot voor 1615 werden in de Lage Landen op Erasmus na, geen literaire teksten geschreven waard om opgenomen te worden tussen de betere wereldliteratuur.

Ondertussen zijn de Verenigde Nederlanden, die onder het bewind van de Spaanse Habsburgers na het Verdrag van Augsburg (1548) één geheel waren (de zogenaamde Bourgondische *kreis*), alweer gesplitst. In 1579 maakte het Traktaat van Atrecht inderdaad een einde aan de Verenigde Zeventien Gewesten. In 1581 roepen de Noordelijke Nederlanden zich bij de *Acte van Verlatinghe* uit tot een onafhankelijke Republiek (die, ondanks een ernstig soevereiniteitsprobleem, zou blijven voortbestaan tot 1795). De Zuidelijke Nederlanden daarentegen blijven onderworpen aan de koning van Spanje en heten vanaf 1579 de *Katholieke Nederlanden* waar de contrareformatie hoogtij zal vieren. Na het huwelijk van Isabella, dochter van de Spaanse koning, met aartshertog Albrecht in 1598 werden de Zuidelijke Nederlanden 23 jaar lang onafhankelijk om vanaf 1621 weer Spaans bezit te worden. Eigenlijk werden ze door de zeer katholieke Spaanse overheersers misbruikt als een uitvalsbasis tegen de groten-deels protestantse Noordnederlandse Republiek. Bij de Vrede van Munster van 1648, aan het slot van de Dertigjarige Oorlog, moet verliezer Spanje ongeveer de helft van de Zuidelijke Nederlanden aan overwinnaar Frankrijk afstaan. Wat ervan overblijft, blijft Spaans bezit, tot het van 1713 tot 1795, na de Spaanse Successieoorlog, in handen vallen van de Oostenrijkse Habsburgers. Voor de Zuidelijke Nederlanden was de Vrede van Munster dé genadeslag voor handel en economie. Antwerpen was ondertussen de grootste haven van West-Europa geworden, bron van een florerende zaken- en geldhandel, maar als er beslist wordt dat de Schelde moet worden afgesloten kunnen buitenlandse schepen Antwerpen niet langer binnenvaren, en krijgt de Republiek een onverhoopt voordeel, nu Rotterdam de rol van Antwerpen kan overnemen.

Met een machtige vloot, en dankzij de torenhoge inkomsten die de V.O.C. haalde uit de slavenhandel, wordt de Noordnederlandse Republiek in Europa een grootmacht en is de Gouden Eeuw daar een onvermijdelijk gevolg van. De literatuur maakt er een nooit eerder geziene inhaalbeweging. Daarin heeft het Amsterdamse Muiderslot van Gerbrand Adrieansz Bredero (hij woonde er veertig jaar) ongetwijfeld een cruciale rol gespeeld. Het werd de verzamelplaats van schrijvers van burgerlijke afkomst. Hieruit ontstonden met Bredero, met de dichter P-C Hooft, met Joost van de Vondel en met Hugo Grotius enkele meesterwerken uit de Barok. Anderen als Jacob Cats, Jan Vos, Jeremias de Decker, halen niet zulke hoogtepunten maar laten toch zowat de hele Nederlandstalige werken van voorheen ver achter zich.

In het onvrije en onderdrukte Vlaanderen lenen de slechte economische omstandigheden zich niet tot zulke hoogstandjes, maar toch inspireren de Nederlandse teksten heel wat auteurs tot meer hoogstaande literatuur dan voorheen. In die zin zorgt de Barok in Vlaanderen voor een veel bescheidener maar toch merkbare inhaalbeweging. Hieraan werken vooral Richard Verstegen, Justus de Harduijn, Cornelis de Bie, Daniel Bellemans, Adriaan Poirters en later de in Noord-Frankrijk wonende Michiel de Swaen ongetwijfeld mee.

Finaal werden 354 teksten weerhouden voor mijn "Wereldbibliotheek" voor de periode van de Renaissance en de Barok.

**TABEL 4: TEKSTEN VAN RENAISSANCE EN BAROK WEERHOUDEN IN MIJN
"WERELDBIBLIOTHEEK VAN DE OUDE LETTEREN"**

152	Giovanni Boccaccio	1313-1375	1339	<i>Il filocolo</i>
153	Giovanni Boccaccio	1313-1375	1342	<i>Ninfale d'Ameto</i>
154	Giovanni Boccaccio	1313-1375	1344	<i>L'Amorosa visione</i>
155	Giovanni Boccaccio	1313-1375	1344	<i>Elegia di Madonna Fiammetta</i>
156	Francesco Petrarca	1304-1374	1350	<i>Ascent of the Mont Ventoux</i> (1350)
157	Giovanni Boccaccio	1313-1375	1353	<i>Decamerone</i> (Tr. Décameron Sabatier de Castres, 1804)*
158	Francesco Petrarca	1304-1374	1353	<i>Secretum</i> (Tr. W.H. Draper <i>Petrarch's Secret</i> , 1911)
159	Francesco Petrarca	1304-1374	1355	<i>Liber sine nomine</i> (Tr. <i>The book without a name</i>)
160	Francesco Petrarca	1304-1374	1359	<i>Epistolae familiares</i> (Tr. Engl. J.H. Robinson, 1898)
161	Geert Grote	1340-1384	1375	<i>Contra turrin Traiectensem</i> (ed. 1968)
162	Christine de Pisan	1364-1430	1404	<i>La cité des dames</i>
163	François Villon	1431-1463	1457	<i>La ballade des contradictions</i>
164	François Villon	1431-1463	1462	<i>Ballade des pendus*</i>
165	Thomas a Kempis	1380-1472	1472	<i>De imitatione Christi</i> (Tr. <i>De navolging van Christus</i>)
166	Angelus Poliziano	1454-1494	1478	<i>Stances</i> (Tr. <i>Stances pour la joute de Julien de Medicis</i>)
167	Angelus Poliziano	1454-1494	1480	<i>La favolo d'Orfeo</i> (toneel) (Tr. <i>Orphée</i>)
168	Leonardo da Vinci	1452-1519	1490	<i>Codice Trivulziano</i> (Tr. Nando de Toni, 1972)
169	Hermolao Barbaro	1454-1493	1492	<i>Castigationes Pliniana</i>
170	Peter van Diest (?)	1451-1507	1495	<i>Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlijc - Hoe dat elckerlijc mensche wert ghedaecht Gode rekeninghe te doen</i>
171	Pietro Bembo	1470-1547	1505	<i>Gli Asolani</i> (Tr. fr. <i>Les Asolani</i> , Jean Martin, 1545)
172	Ludovico Ariosto	1474-1533	1508	<i>Cassaria</i>
173	Garcí Rodríguez de Montalvo	1450-1504	1508	<i>Amadis de Gaula</i> (Book I to IV)(Tr. fr. N.de Heberay)
174	Ludovico Ariosto	1474-1533	1509	<i>I supposti</i>
175	Hermann Bote	1450-1520	1510	<i>Till Eulenspiegel</i>
176	Niccolò Machiavelli	1469-1527	1511	<i>Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio</i> (1511)
177	Johannes Reuchlin	1455-1522	1511	<i>Augenspiegel</i>
178	Desiderius Erasmus	1466-1536	1511	<i>Laus stultitiae</i> (<i>Lof der zotheid</i>)
179	Niccolò Machiavelli	1469-1527	1513	<i>Il principe</i> (Tr. <i>De vorst</i>)
180	Thomas More (Morus)	1478-1535	1516	<i>Utopia</i> (<i>De Optimo Rei publicae Statu deque Nova Insula Utopia</i>)
181	Hans Sachs	1494-1576	1517	<i>Das Hofgesin der Venus</i> (Fastnachtsspiel)
182	Pamphilus Gengenbach	1480-1525	1517	<i>Der Nolhart</i> (Fastnachtsspiel)
186	Johannes Reuchlin	1455-1522	1517	<i>Dunkelmännerbriefe</i>
184	Thomas More	1478-1535	1518	<i>History of King Richard III</i> (<i>Historia Richardi Tertii</i>)
185	Leonardo da Vinci	1452-1519	1518	<i>Codice Atlantico</i>
186	<i>onbekend</i>	?	1518	<i>Mariken van Nieumeghen</i> (mirakelspel)
187	Niccolò Machiavelli	1469-1527	1518	<i>Comedia di Callimaco: E di Lucretia</i> (toneel)
188	Maarten Luther	1483-1546	1520	<i>An den christlichen Adel deutscher Nation</i>
189	Ludovico Ariosto	1474-1533	1520	<i>Il negromante</i>
190	Pamphilus Gengenbach	1480-1525	1521	<i>Die Gouchmatt der Buhler</i> (Fastnachtsspiel)
191	Ulrich von Utten	1488-1523	1521	<i>Gesprächbüchlin</i> (eigen Tr. <i>Febris, Vadiscus, Inspicientes</i>)
192	Niklaus Manuel	1484-1530	1521	<i>Vom Papst und Christi Gegensatz</i> (drama)
193	Ulrich von Utten	1488-1523	1522	<i>Vermahnunge an die Freien und Reichstädt deutscher Nation</i>
194	Guillaume Budé	1467-1540	1522	<i>Summaire ou Epitome du livre de Asse</i>
195	Niklaus Manuel	1484-1530	1525	<i>Der Ablasskrämer</i> (Fastnachtsspiel)
196	Anna Bijns	1493-1575	1528	<i>Schoon ende suverlijc boecxken inhoudende veel constige refereinen</i>
197	Niklaus Manuel	1484-1530	1528	<i>Krankheit und Testament der Messe</i> (satire)
198	Baldassare Castiglione	1478-1529	1528	<i>Il libro del Cortegiano</i> (Tr. <i>Het boek van de Hoveling</i>)
199	Ludovico Ariosto	1474-1533	1529	<i>La Lena</i>
200	François Rabelais	1483-1553	1532	<i>Pantagruel*</i>
201	Ludovico Ariosto	1474-1533	1532	<i>Orlando furioso*</i>
202	Ludovico Ariosto	1474-1533	1533	<i>I studenti</i>
203	Pietro Aretino	1492-1566	1533	<i>Il marescalio</i> (toneel)
204	Hans Sachs	1494-1576	1534	<i>Das Narrenschneiden</i> (Fastnachtsspiel)
205	François Rabelais	1483-1553	1534	<i>Gargantua*</i>
206	Pietro Aretino	1492-1566	1534	<i>La cortigiana</i> (toneel)
207	Georg Wickram	1505-1562	1537	<i>Das Narrengeissen</i> (Fastnachtsspiel)
208	Georg Wickram	1505-1562	1538	<i>Der treue Eckart</i> (Fastnachtsspiel)

209	Georg Wickram	1505-1562	1540	<i>Der verlorene Sohn</i> (drama)
210	Pietro Aretino	1492-1566	1542	<i>Lo Ipocrito</i> (toneel)
211	Pietro Aretino	1492-1566	1542	<i>La talanta</i> (toneel)
212	<i>onbekend</i>	?	1545	<i>Amadis de Gaula</i> (Book V to VIII)(Tr. fr. N.de Heberay)
213	Hans Sachs	1494-1576	1545	<i>Der Teufel mit dem alten Weib</i> (Fastnachtsspiel)
214	François Rabelais	1483-1553	1546	<i>Le tiers livre</i>
215	Pietro Aretino	1492-1566	1546	<i>Les horaces</i>
216	Guillaume Budé	1467-1540	1547	<i>De l'institution du prince</i> (postuum)
217	Giuseppe Betussi	1515-1575	1549	<i>Il Raverta, dialogo di messer Giuseppe Betussi, nelquale si ragiona d'amore, et de gli effetti suoi</i>
218	Hans Sachs	1494-1576	1550	<i>Der fahrende Schüler im Paradeis</i> (Fastnachtsspiel)
219	Georg Wickram	1505-1562	1551	<i>Tobias</i> (drama)
220	Hans Sachs	1494-1576	1551	<i>Das Kälberbrüten</i>
221	François Rabelais	1483-1553	1552	<i>Le quart livre</i>
222	Étienne Jodelle	1532-1573	1553	<i>Cléopâtre captive</i> (toneel)
223	Étienne Jodelle	1532-1573	1553	<i>L'Eugène</i> (toneel)
224	Hans Sachs	1494-1576	1554	<i>Der Krämerskorb</i> (Fastnachtsspiel)
225	<i>onbekend</i>	?	1554	<i>La Vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades</i> (Tr. <i>La vie de Lazarillo de Tormes</i> , 1886)
226	Georg Wickram	1505-1562	1555	<i>Rollwagenbüchlein</i>
227	François Rabelais	1483-1553	1555	<i>Le cinquième livre</i> (postuum)
228	Étienne Jodelle	1532-1573	1555	<i>Didon se sacrifiant</i> (toneel)
229	Pietro Aretino	1492-1566	1557	<i>Lettere</i> (Tr. <i>Lettres</i> , André Chastel & Nadine Blamoutier)
230	<i>onbekend</i>	?	1556	<i>Amadis de Gaula</i> (Book X,XI,XIII)(Tr. fr. N.de Heberay)
231	Jorge de Montemayor	1520-1561	1559	<i>Los siete libros de la Diana</i> (Tr. fr.)
232	Étienne Jodelle	1532-1573	1561	<i>Contre les ministres de la nouvelle opinion</i> (essay)
233	Jacques Grévin	1538-1570	1561	<i>César</i> (toneel)
234	Benvenuto Cellini	1500-1571	1567	<i>Vita di Benvenuto Cellini</i> (Tr. <i>Vie de Benvenuto Cellini par lui-même</i> Léopold Leclenché, 1846)
235	Jacques Grévin	1538-1570	1568	<i>Les ébahis</i> (toneel)
236	Pierre de Ronsard	1524-1585	1568	<i>Réponse aux injures et calomnies...</i>
237	Robert Garnier	1545-1590	1568	<i>Porcie</i> (toneel)
238	Marnix van Sint-Aldegonde	1540-1598	1569	<i>De Byencorf der H. Roomsche Kercke</i>
239	Luis Vaz de Camões	1524-1580	1572	<i>Os Lusíadas</i> (Tr. <i>De luisade, heldendicht in X zangen</i> , 1777)
240	Johann Fishart	1547-1590	1573	<i>Ernstliche Ermanung an die lieben Teutschen</i>
241	Robert Garnier	1545-1590	1573	<i>Hippolyte</i> (toneel)
242	Torquato Tasso	1544-1595	1575	<i>La Gerusalemme liberata</i> (Tr. J.L.L. Ten Kate, <i>Jerusalem verlost</i> , 1856)*
243	Luis Vaz de Camões	1524-1580	1575	<i>Ines de Castro</i> (treurspel, Tr. Rhijnvis Feith, 1793)*
244	Étienne de la Boétie	1530-1563	1576	<i>Discours de la servitude volontaire</i> (postuum)
245	Robert Garnier	1545-1590	1578	<i>Marc Antoine</i> (toneel)
246	Pierre de Ronsard	1524-1585	1578	<i>Sur la mort de Marie</i> *
247	Robert Garnier	1545-1590	1579	<i>La troade</i> (toneel)
248	Robert Garnier	1545-1590	1580	<i>Antigone ou la piété</i>
249	Robert Garnier	1545-1590	1582	<i>Bradamante</i> (toneel)
250	Robert Garnier	1545-1590	1583	<i>Les juives</i> (toneel)
251	Johann Fishart	1547-1590	1584	<i>Ein Verweißliche Auffruckung der Verkehrten, Falschgelehrten und Gernbetrognen</i>
252	Miguel de Cervantes	1547-1616	1584	<i>La Galatea</i> (Tr. <i>La Galatée</i>)*
252	Dirk Volkertsz Coornhert (NL)	1522-1590	1585	<i>Zedenkunst dat is Wellevenskunste</i>
253	Christopher Marlowe	1564-1593	1586	<i>Dido, Queen of Carthage</i> (toneel)
254	Christopher Marlowe	1564-1593	1587	<i>Tamburlaine part 1</i> (toneel)
255	<i>onbekend</i>	?	1587	<i>Historia von D. Johann Fausten</i>
256	Christopher Marlowe	1564-1593	1587	<i>Tamburlaine part 2</i> (toneel)
257	Christopher Marlowe	1564-1593	1588	<i>Edward II</i> (toneel)
258	Lope de Vega	1562-1635	1589	<i>Las ferias de Madrid</i> (Tr. <i>La foire de Madrid</i>)
259	Christopher Marlowe	1564-1593	1589	<i>The Jew of Malta</i> (toneel)
260	William Shakespeare	1564-1616	1590	<i>The First Part of King Henry the Sixth</i> (hist. drama)
261	William Shakespeare	1564-1616	1591	<i>The Second Part of King Henry the Sixth</i> (hist. drama)
262	William Shakespeare	1564-1616	1591	<i>The Third Part of King Henry the Sixth</i> (hist. drama)
263	Michel de Montaigne	1533-1592	1592	<i>Essais</i>
264	William Shakespeare	1564-1616	1593	<i>The Tragedy of Richard the Third</i> (hist. drama)
265	Christopher Marlowe	1564-1593	1593	<i>Doctor Faustus</i> (toneel)
266	Christopher Marlowe	1564-1593	1593	<i>The Massacre at Paris</i> (toneel)
267	William Shakespeare	1564-1616	1594	<i>The tragedy of Titus Andronicus</i> (toneel)*

268	William Shakespeare	1564-1616	1594	<i>The Taming of the Shrew</i> (blijspel)
269	William Shakespeare	1564-1616	1594	<i>The Two Gentlemen of Verona</i> (blijspel)
270	William Shakespeare	1564-1616	1595	<i>The tragedy of Romeo and Juliet</i> (toneel)*
271	William Shakespeare	1564-1616	1595	<i>Love's Labour's Lost</i> (blijspel)
272	William Shakespeare	1564-1616	1595	<i>Edward III</i> (hist. drama)*
273	William Shakespeare	1564-1616	1595	<i>The Tragedy of King Richard the Second</i> (hist. drama)
274	Ben Jonson	1572-1637	1596	<i>A tale of a tub</i> (blijspel)
275	William Shakespeare	1564-1616	1596	<i>The Life and Death of King John</i> (hist. drama)
276	Jan van Hout	1542-1609	1596	<i>Loterijspel</i>
277	William Shakespeare	1564-1616	1596	<i>A Midsummer Night's Dream</i> (blijspel)*
278	William Shakespeare	1564-1616	1597	<i>The Merchant of Venice</i> (blijspel)*
279	William Shakespeare	1564-1616	1597	<i>The First Part of King Henry the Fourth</i> (hist. drama)
280	William Shakespeare	1564-1616	1597	<i>The Merry Wives of Windsor</i> (blijspel)
281	Ben Jonson	1572-1637	1598	<i>The Case is Altered</i> (blijspel)
282	Ben Jonson	1572-1637	1598	<i>Every Man in His Humour</i> (blijspel)
283	William Shakespeare	1564-1616	1598	<i>The Second Part of Henry the Fourth</i> (hist. drama)
284	Jakob Ayren	1544-1605	1598	<i>Von der schönen Melusina</i> (Fastnachtsspiel)
285	onbekend	?	1598	<i>Die Schiltbürger. Wunderselzame Abendtheurloche und bißher unbeschriebene Geschichten von Thaten der obgemelten Schiltbuin Misnopotomia hinder Utopia gelegen</i>
286	Jakob Ayren	1544-1605	1598	<i>Von dreien bösen Weibern</i> (Fastnachtsspiel)
287	William Shakespeare	1564-1616	1599	<i>The Life of Henry the Fifth</i> (hist. drama)
288	Ben Jonson	1572-1637	1599	<i>Every Man out of His Humour</i> (blijspel)
289	William Shakespeare	1564-1616	1599	<i>Much Ado About Nothing</i> (blijspel)
290	Thomas Dekker	1572-1632	1559	<i>The shoemaker's holiday, or the gentle craft</i> * (toneel)
291	William Shakespeare	1564-1616	1599	<i>As You Like It</i> (blijspel)
292	William Shakespeare	1564-1616	1599	<i>The Tragedy of Julius Caesar</i> (toneel)
293	Ben Jonson	1572-1637	1600	<i>Cynthia's Revels</i> (blijspel)
294	William Shakespeare	1564-1616	1601	<i>The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark</i> (toneel)*
295	Ben Jonson	1572-1637	1601	<i>The Poetaster</i> (blijspel)
296	Hugo Grotius	1583-1645	1601	<i>Adamus excul</i> (drama)
297	Ben Jonson	1572-1637	1602	<i>Sejanus His Fall</i> (drama)
298	William Shakespeare	1564-1616	1602	<i>Twelfth Night, or What You Will</i> (blijspel)
299	William Shakespeare	1564-1616	1602	<i>The History of Troilus and Cressida</i> (hist. drama)
300	Ben Jonson	1572-1637	1603	<i>Eastward Ho</i> (blijspel)
301	William Shakespeare	1564-1616	1603	<i>All's Well That Ends Well</i> (blijspel)
302	Pieter Corneliszoon Hooft	1581-1647	1603	<i>Axyles en Polyxena</i> (drama)
303	William Shakespeare	1564-1616	1604	<i>Measure for Measure</i> (blijspel)
304	William Shakespeare	1564-1616	1604	<i>The Tragedy of Othello, The Moor of Venice</i> (toneel)*
305	Thomas Middleton	1580-1627	1604	<i>The Phoenix</i> (blijspel)
306	Thomas Middleton	1580-1627	1604	<i>The Honest Whore, Part 1</i> (blijspel)
307	Christopher Marlowe	1564-1593	1604	<i>The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus</i> (postuum) (toneel)
308	Karel van Mander	1548-1606	1604	<i>Schilder-boeck</i>
309	Thomas Middleton	1580-1627	1604	<i>Michaelmas Term</i> (blijspel)
310	Pieter Corneliszoon Hooft	1581-1647	1605	<i>Granida</i> * (herdersspel)
311	Thomas Middleton	1580-1627	1605	<i>A Trick to Catch the Old One</i> (blijspel)
312	Jakob Ayren	1544-1605	1605	<i>Comedia von der Schönen Sidea</i> (Fastnachtsspiel)
313	Thomas Middleton	1580-1627	1605	<i>A Mad World, My Masters</i> (blijspel)
314	Thomas Middleton	1580-1627	1605	<i>A Yorkshire Tragedy</i> (drama)
315	William Shakespeare	1564-1616	1605	<i>The Tragedy of King Lear</i> (toneel) *
316	Miguel de Cervantes	1547-1616	1605	<i>El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha</i> -dl 1 (<i>L'ingénieux hidalgo Don Quichotte de la Manche</i> -dl 1)
317	William Shakespeare	1564-1616	1606	<i>The Tragedy of Macbeth</i> (toneel)
318	Thomas Middleton	1580-1627	1606	<i>The Revenger's Tragedy</i> (blijspel)
319	Ben Jonson	1572-1637	1606	<i>Volpone</i> (blijspel)*
320	Thomas Middleton	1580-1627	1606	<i>The Puritan</i> (blijspel)
321	Thomas Middleton	1580-1627	1606	<i>Timon of Athens</i> (drama)
322	Francis Beaumont	1584-1616	1606	<i>The woman hater</i> (blijspel)
323	Francis Beaumont	1584-1616	1607	<i>The knight of the burning pestle</i> (blijspel)
324	Thomas Middleton	1580-1627	1607	<i>Your Five Gallants</i> (blijspel)
325	Thomas Heywood	1572-1641	1607	<i>The Fayre Maid of the Exchange</i> (toneel)
326	William Shakespeare	1564-1616	1607	<i>The Tragedy of Antony and Cleopatra</i> (toneel)
327	Thomas Heywood	1572-1641	1608	<i>The Tragedy of the Rape of Lucrece</i> (drama)
328	Francisco de Quevedo	1580-1645	1608	<i>Historia de la vida del Buscón</i> (Tr. <i>El Buscón, la Vie de l'Aventurier Don Pablos de Ségovie</i>) (roman)*

329	William Shakespeare	1564-1616	1608	<i>The Life of Timon of Athens</i> (toneel)
330	John Webster	1580-1634	1608	<i>The White Devil: Or the Tragedy of Paolo Giordano Ursini</i>
331	William Shakespeare	1564-1616	1608	<i>The Tragedy of Coriolanus</i> (toneel)
332	William Shakespeare	1564-1616	1608	<i>Pericles, Prince of Tyre</i> (romance)
333	Ben Jonson	1572-1637	1609	<i>Epicoene, or the Silent Woman</i> (blijspel)
334	Thomas Middleton	1580-1627	1609	<i>The Bloody Banquet</i> (blijspel)
335	Ben Jonson	1572-1637	1610	<i>The Alchemist</i> (blijspel)
336	John Fletcher	1579-1625	1610	<i>The Faithful Shepheardess</i> (blijspel)
337	William Shakespeare	1564-1616	1610	<i>The Tragedy of Cymbeline</i> (romance)
338	Lope de Vega	1562-1635	1610	<i>El acero de Madrid</i> (Tr. Bergounioux, J.Lemartinel, 1971)
339	William Shakespeare	1564-1616	1611	<i>The Winter's Tale</i> (romance)*
340	Thomas Middleton	1580-1627	1611	<i>The Second Maiden's Tragedy</i> (drama)
341	Thomas Heywood	1572-1641	1611	<i>The Golden Age</i> (toneel)
342	Thomas Middleton	1580-1627	1611	<i>No Wit, No Help Like a Woman's</i> (drama)
343	Nathan Field	1587-1633	1611	<i>A woman is a weathercock</i> (blijspel)
344	Thomas Middleton	1580-1627	1611	<i>The Roaring Girl</i> (blijspel)
345	Ben Jonson	1572-1637	1611	<i>Catiline His Conspiracy</i> (drama)
346	William Shakespeare	1564-1616	1611	<i>The Tempest</i> (romance)*
347	Thomas Heywood	1572-1641	1612	<i>An Apology for Actors, Containing Three Brief Treatises</i>
348	Luis de Argote y Góngora	1561-1627	1612	<i>Fábula de Polifemo y Galatea</i> (fragmenten in Engels)
349	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1612	<i>De klucht van de koe</i> (klucht)
350	Miguel de Cervantes	1547-1616	1613	<i>Novelas ejemplares</i> (Tr. <i>Les Nouvelles exemplaires</i>)
351	William Shakespeare	1564-1616	1613	<i>The Two Noble Kinsmen</i> (romance)
352	Lope de Vega	1562-1635	1613	<i>La dama boba</i> (Tr. <i>La peite niaise</i>)*
353	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1613	<i>De klucht van den molenaar</i> (klucht)
354	William Shakespeare	1564-1616	1613	<i>The Famous History of the Life of King Henry the Eighth</i> (hist. drama)
355	Thomas Heywood	1572-1641	1613	<i>The Silver Age</i> (toneel)
356	Thomas Heywood	1572-1641	1613	<i>The Brazen Age</i> (toneel)
357	Pieter Corneliszoon Hooft	1581-1647	1613	<i>Geeraerd van Velsen</i> * (hist. drama)
358	Thomas Middleton	1580-1627	1613	<i>Wit at Several Weapons</i> (blijspel)
359	Thomas Middleton	1580-1627	1613	<i>A Chaste Maid in Cheapside</i> (blijspel)
360	Ben Jonson	1572-1637	1614	<i>Bartholomew Fair</i> (blijspel)
361	John Webster	1580-1634	1614	<i>The duchess of Malfi</i> (drama)
362	Thomas Middleton	1580-1627	1614	<i>More Dissemblers Besides Women</i> (blijspel)
363	Miguel de Cervantes	1547-1616	1615	<i>El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha</i> –dl 2 (<i>L'ingénieux hidalgo Don Quichotte de la Manche</i> –dl 2)*
364	Lope de Vega	1562-1635	1615	<i>Santiago el verde</i> (Tr. Lemartinel, Minguet, 1974)
365	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1615	<i>Moortje</i> (blijspel)
366	Thomas Middleton	1580-1627	1616	<i>A Fair Quarrel</i> (drama)
367	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1616	<i>Treur-spel van Rodd'rick ende Alphonsus</i> (drama)
368	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1616	<i>Griane</i> (drama)
369	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1616	<i>Lucelle</i> (drama)
370	Thomas Middleton	1580-1627	1616	<i>The Witch</i> (drama)
371	Thomas Middleton	1580-1627	1616	<i>Macbeth</i> (drama)*
372	Thomas Middleton	1580-1627	1616	<i>The Widow</i> (blijspel)
373	Ben Jonson	1572-1637	1616	<i>The Devil is an Ass</i> (blijspel)
374	John Fletcher	1579-1625	1616	<i>The loyal subject</i> (blijspel)
375	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1617	<i>De Spaanschen Brabander Ierolimo</i> * (blijspel)
376	John Fletcher	1579-1625	1617	<i>Valentinian</i> (blijspel)
377	Miguel de Cervantes	1547-1616	1617	<i>Los trabajos de Persiles y Sigismunda, historia septentrional</i> (Tr. <i>Les Travaux de Persille et Sigismonde</i>)*
378	Pieter Corneliszoon Hooft	1581-1647	1617	<i>Baeto</i> (hist. drama)
379	Pieter Corneliszoon Hooft	1581-1647	1617	<i>Warenar</i> * (blijspel)*
380	Thomas Heywood	1572-1641	1618	<i>The Royall King and the Loyall Subject</i> (toneel)
381	Richard Verstegen	1550-1640	1618	<i>De gazette van nieuwe-maren, van de gheheele vvereldt. Ghemenght met oude waerheden</i>
382	John Fletcher	1579-1625	1618	<i>The mad lover</i> (blijspel)
383	Jakob Ayren	1544-1605	1618	<i>Spiegel weiblicher zucht und ehr</i> (Fastnachtsspiel)
384	Nathan Field	1587-1633	1618	<i>Amends for ladies</i> (blijspel)
385	John Fletcher	1579-1625	1619	<i>The humorous lieutenant</i> (blijspel)
386	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1619	<i>Stommen ridder</i> (drama)
387	Gerbrand Adrieansz Bredero	1585-1618	1619	<i>De Hoochduytschen Quacksalver</i> (klucht)
388	Thomas Middleton	1580-1627	1619	<i>The Old Law</i> (drama)
389	Thomas Middleton	1580-1627	1620	<i>Hengist, King of Kent, or The Mayor of Quinboroug</i> (drama)

390	Joost van den Vondel	1587-1679	1620	<i>Hiërusalem verwoest</i> (drama)
391	Thomas Dekker	1572-1632	1620	<i>The virgin martyr</i> (drama)
392	Thomas Middleton	1580-1627	1621	<i>Anything for a Quiet Life</i> (blijspel)
393	Thomas Middleton	1580-1627	1621	<i>Measure for Measure</i> (blijspel)
394	John Fletcher	1579-1625	1621	<i>The island princess</i> (blijspel)
395	Thomas Middleton	1580-1627	1621	<i>Women Beware Women</i> (drama)
396	John Barclay	1582-1621	1621	<i>Argenis</i>
397	Lope de Vega	1562-1635	1622	<i>El caballero de Olmedo</i> (Tr. <i>Le chevalier d'Olmedo</i>)*
398	Thomas Middleton	1580-1627	1622	<i>The Nice Valour</i> (blijspel)
399	Thomas Dekker	1572-1632	1622	<i>The noble Spanish soldier</i> (drama)
400	Thomas Middleton	1580-1627	1622	<i>The Changeling</i> (blijspel)
401	Giambattista Marino	1569-1625	1623	<i>L'Adone</i> (Tr.fr.1846, inclusief <i>Le massacre des Innocents</i>)*
402	Lope de Vega	1562-1635	1623	<i>El major alcalde, el rey</i> (Tr. <i>Le meilleur alcade est roi</i>)
403	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1623	<i>Amor, honor y poder</i> (Tr. <i>Love, Honor and Power</i>)(toneel)
404	Thomas Middleton	1580-1627	1623	<i>The Spanish Gypsy</i> (drama)
405	Thomas Middleton	1580-1627	1624	<i>A Game at Chess</i> (politieke satire)
406	Thomas Heywood	1572-1641	1624	<i>The Captives, or The Lost Recovered</i> (blijspel)
407	John Fletcher	1579-1625	1624	<i>Rule a wife and have a wife</i> (blijspel)
408	Martin Opitz	1597-1639	1624	<i>Buch von der Deutschen Poeterey</i>
409	John Fletcher	1579-1625	1624	<i>A wife for a month</i> (blijspel)
410	Thomas Heywood	1572-1641	1624	<i>Gynaikion or Nine Books of Various History Concerning Women</i>
411	Philip Massinger	1583-1640	1624	<i>The bondman</i>
412	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1625	<i>El sitio de Breda</i> (Tr. <i>The siege of Breda</i>)(hist. drama)*
413	Joost van den Vondel	1587-1679	1625	<i>Palamedes oft vermoorde onnooselheijd</i> * (drama)
414	Ben Jonson	1572-1637	1626	<i>The Staple of News</i> (blijspel)
415	Joost van den Vondel	1587-1679	1626	<i>De Amsterdamsche Hecuba</i> (drama)
416	Francisco de Quevedo	1580-1645	1628	<i>La hora de todos y la fortuna con seso</i> (Tr. <i>L'Heure de tous et la fortune raisonnable</i> , 1980)
417	John Ford	1586-1640	1629	<i>The lover's melancholy</i> (toneel)
418	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1629	<i>La dama duende</i> (Tr. <i>The phantom lady</i>)* (toneel)
419	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1629	<i>Casa con dos puertas</i> (Tr. <i>The house with two Doors</i>)
420	Ben Jonson	1572-1637	1629	<i>The New Inn, or The Light Heart</i> (blijspel)
421	Philip Massinger	1583-1640	1630	<i>The renegade</i> (toneel)
422	Tirso de Molina	1579-1648	1630	<i>El Burlador de Sevilla y convidado de piedra</i> (Tr. <i>The Trickster of Seville and the Stone Guest</i>) (toneel)*
423	Thomas Heywood	1572-1641	1631	<i>The Fair Maid of the West or a Girle Worth Gold</i> (<i>The Fair Maid of the West or a Girle Worth Gold</i>)
424	Lope de Vega	1562-1635	1631	<i>El perro del hortelano</i> (Tr. <i>Le chien du jardinier</i>)*
425	Ben Jonson	1572-1637	1632	<i>The Magnetic Lady, or Humors Reconciled</i> (blijspel)
426	Thomas Heywood	1572-1641	1632	<i>The Iron Age</i> (toneel)
427	Philip Massinger	1583-1640	1632	<i>The emperor of the east</i> (toneel)
428	Philip Massinger	1583-1640	1632	<i>The maid of honour</i> (toneel)
429	Philip Massinger	1583-1640	1632	<i>A new way to pay old debts</i> (toneel)
430	William Rowley	1585-1626	1632	<i>A new wonder</i> (toneel)
431	William Rowley	1585-1626	1633	<i>All's lost by lust</i> (toneel)
432	John Ford	1586-1640	1633	<i>The broken hart</i> (toneel)
433	William Rowley	1585-1626	1633	<i>A match at midnight</i> (toneel)
434	John Ford	1586-1640	1633	<i>Love's sacrifice</i> (toneel)
435	John Ford	1586-1640	1634	<i>Perkin Warbeck</i> (hist. drama)
436	Juan Ruiz de Alarcón	1581-1639	1634	<i>La verdad sospechosa</i> (Tr. <i>The suspect truth</i>)
437	Thomas Heywood	1572-1641	1634	<i>The Late Lancashire Witches</i> (toneel)
438	Thomas Heywood	1572-1641	1634	<i>A Mayden-Head Well Lost</i> (toneel)
439	Justus de Harduijn	1582-1636	1635	<i>Goeden Yever tot het Vaderland ter blijde inkomste van den Coninckliken Prince Ferdinand van Oostenryck.</i>
440	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1635	<i>La Vida es sueño</i> (Tr. <i>Life is a dream</i>)*
441	Hugo Grotius	1583-1645	1635	<i>Sophompaneas</i> (treurspel)
442	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1635	<i>El mayor encanto, amor</i> (Love, the greatest enchantment)*
443	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1636	<i>Los tres mayores prodigios</i> (<i>The three greatest wonders</i>)
444	Thomas Heywood	1572-1641	1636	<i>Loves Maistresse or The Queens Masque</i>
445	Thomas Heywood	1572-1641	1636	<i>A Challenge for Beautie</i> (blijspel)
446	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1637	<i>La devoción de la Cruz</i> (Tr. <i>Devotion to the cross</i>) (toneel)
447	Baltasar Gracián	1601-1658	1637	<i>El hérou</i> (Tr. <i>Le héro</i> , J. de Courbeville, 1973)
448	Ben Jonson	1572-1637	1637	<i>The Sad Shepherd</i> (pastorale)

449	Joost van den Vondel	1587-1679	1637	<i>Ghysbreght van Aemstel*</i> (drama)*
450	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1637	<i>El mágico prodigioso</i> (Tr. <i>The mighty magician</i>) (toneel)
451	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1637	<i>El médico de su honra</i> (Tr. <i>The surgeon of his honor</i>)
452	Thomas Heywood	1572-1641	1637	<i>Pleasant Dialogue, and Dramas Selected Out of Lucian, etc.</i>
453	Jacob Cats	1577-1660	1637	<i>Het Spaans heidinnetje</i>
454	William Rowley	1585-1626	1638	<i>A shoemaker a gentleman</i> (toneel)
455	Thomas Heywood	1572-1641	1638	<i>The Wise-Woman of Hogsdon</i> (blijspel)
456	Thomas Heywood	1572-1641	1639	<i>Fortune by Land and Sea</i> (toneel)
457	Joost van den Vondel	1587-1679	1639	<i>Maeghden</i> (drama)
458	Joost van den Vondel	1587-1679	1640	<i>Joseph in Dothan</i> (drama)
459	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1640	<i>El pintor de su deshonor</i> (Tr. <i>The painter of his dishonor</i>)
460	Joost van den Vondel	1587-1679	1640	<i>Joseph in Egypten</i> (drama)
461	Thomas Heywood	1572-1641	1641	<i>The Life of Merlin surnamed Ambrosius</i>
462	Ben Jonson	1572-1637	1641	<i>Mortimer his Fall</i> (onvoltooid hist. drama) (postuum)
463	Jan Vos	1610-1667	1641	<i>Aran en Titus of wraak en weerwraak</i> (treurspel)
464	Jan Vos	1610-1667	1642	<i>De klucht van Oene</i> (klucht)
465	Joost van den Vondel	1587-1679	1646	<i>Maria Stuart of gemartelde majesteit</i> (drama)
466	Adriaan Poirters	1605-1674	1646	<i>Het masker van de wereldt afgetrocken</i>
467	John Donne	1572-1631	1647	<i>Biathanatos</i> (gedecodeerd t.o.v. 1608) (postuum)
468	Baltasar Gracián	1601-1658	1647	<i>Oráculo manual y arte de prudencia</i> (Tr. <i>L'homme de cour</i> Amelot de la Houssaie, 1972)
469	Joost van den Vondel	1587-1679	1648	<i>Salomon</i> (drama)
470	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1651	<i>El alcalde de Zalamea</i> (Tr. <i>The mayor of Zalamea</i>)* (toneel)
471	Madeleine de Scudéry	1607-1701	1653	<i>Artamène ou le grand Cyrus</i> (enkel deel 1 van de 10)
472	Joost van den Vondel	1587-1679	1654	<i>Lucifer*</i> (drama)
433	Joost van den Vondel	1587-1679	1657	<i>Salmones</i> (drama)
474	Joost van den Vondel	1587-1679	1659	<i>Jeptha of offerbelofte</i> (drama)
475	Joost van den Vondel	1587-1679	1660	<i>David in ballingschap*</i> (drama)
476	Joost van den Vondel	1587-1679	1660	<i>David hersteld</i> (drama)
477	Joost van den Vondel	1587-1679	1660	<i>Samson of heilige wraeck</i> (drama)
478	Pedro Calderón de la Barca	1600-1681	1661	<i>Eco y Narciso</i> (Tr. <i>Eco and Narcissus</i>) (toneel)
479	Joost van den Vondel	1587-1679	1661	<i>Adonias of rampsalighe kroonzucht</i> (drama)
480	Madame de Lafayette	1643-1693	1662	<i>La princesse de Montpensier</i>
481	Joost van den Vondel	1587-1679	1662	<i>Johannes de boetgezant</i> (drama)
482	Cornelis de Bie	1627-1715	1663	<i>D'omghekeerde maet der liefde</i>
483	Joost van den Vondel	1587-1679	1663	<i>Batavische gebroeders of onderdruckte vryheit</i> (drama)
484	Joost van den Vondel	1587-1679	1664	<i>Adam in ballingschap of aller treurspelen treurspel</i> (drama)
485	François de la Rochefoucauld	1613-1680	1665	<i>Réflexions ou sentences et maximes morales</i>
486	Jan Vos	1610-1667	1667	<i>Medea</i> (treurspel)
487	Joost van den Vondel	1587-1679	1667	<i>Noah of ondergang der eerste wereld</i>
488	Jeremias de Decker	1609-1666	1667	<i>Lof der geldzucht</i> (postuum)
489	John Milton	1608-1674	1667	<i>Paradise lost A poem in ten books</i> (gedecodeerde versie van 1674 in twaalf boeken)
490	Madeleine de Scudéry	1607-1701	1667	<i>Mathilde d'Aguilar, histoire espagnole</i>
491	Madame de Lafayette	1643-1693	1669	<i>Zaïde</i> (deel I)
492	Cornelis de Bie	1627-1715	1669	<i>Cluchte van een mislukt overspel, op den sin</i> (klucht)
493	Daniel Bellemans	1640-1674	1670	<i>Den liefelijcken paradijsvogel</i>
494	John Milton	1608-1674	1671	<i>Samson Agonistes</i> (drama)
495	Simon Arnould de Pomponne	1618-1699	1671	<i>Relation de mon ambassade en Hollande</i>
496	Madame de Lafayette	1643-1693	1671	<i>Zaïde</i> (deel II)
497	Cornelis de Bie	1627-1715	1673	<i>Alphonsus en Thebasile ofte herstelde onnooselheyt</i> (drama)
498	Cornelis de Bie	1627-1715	1673	<i>Den grooten hertoghe van Moskovien</i> (tragikomedie)
499	Marquise Marie de Sévigné	1626-1696	1676	<i>Lettres de madame de Sévigné de sa famille et de ses amis receuillies et anotées par M. Montmerqué</i> (deel 5)
500	Cornelis de Bie	1627-1715	1676	<i>Den verloren zoon Osias oft bekeerden zondaer</i> (toneel)
501	Madame de Lafayette	1643-1693	1678	<i>La princesse de Clèves*</i>
502	Marquise Madeleine de Sablé	1599-1678	1678	<i>Maximes de Mme de Sablé</i> (postuum)
503	Michiel de Swaen	1654-1707	1688	<i>De gecroonde leerse</i>
504	Michiel de Swaen	1654-1707	1700	<i>Mauritius Andronicus</i> (treurspel)
505	Michiel de Swaen	1654-1707	1702	<i>Catharina</i> (treurspel)

4.5. Teksten uit Classicisme, Verlichting, Rococo en Preromantiek

4.5.1. Het Classicisme - Met het Classicisme ontstaat een literatuur die een imitatie wil zijn van die van de Oudheid. Vermits de innovatieprobabiliteit (*IPRO*) wordt berekend aan de hand van het aantal **nieuwe** taalcodes laat het zich bij voorbaat raden dat voor het Classicisme als periodecode de gemiddelde innovatieprobabiliteit lager zal zijn dan die voor de periodecodes van Renaissance en Barok. Het Classicisme is vooral tegen de Barok gericht. De literatuur, die onder de Renaissance en Barok een grote graad van vrijheid had veroverd, wordt nu in een keurslijf van regeltjes geduwd, vooral in het theater en in de poëzie. Het is Nicolas Boileau (1636-1711) geweest die, toen het Classicisme in Frankrijk hoogtij vierde, in 1674 heeft uitgepakt met zijn *Art poétique*: zowaar een regelgeving voor schrijvers. In landen die stijf stonden van de contrareformatie, waar de godsdiensthervormingen geen schijn van een kans kregen, zoals Spanje, Italië en Portugal – dus waar er geen nood was aan een op klassieke manier harmoniseren van tegenstellingen – komt het Classicisme dan ook niet van de grond, ook niet in de zeer katholieke Zuidelijke Nederlanden. In Frankrijk daarentegen bestaat dat klimaat wel, zeker onder de despoot Lodewijk XIV die via de pas opgerichte *Académie française* controle poogt uit te oefenen over het schrijverschap. Wie niet in adellijke kringen vertoeft, geen deel uitmaakt van het Hof of de notoire salons, krijgt geen kans. Teksten van Pierre Corneille, Molière, Jean Racine, Jean de la Fontaine, abbé Prévost of Jean de la Bruyère zijn uitgesproken classicistisch. De filosofen Blaise Pascal en Jean Descartes staan buiten het Classicisme. Mensen als Bernard de Fontenelle, Charles Perrault, François Fénelon, en in een latere fase ook Voltaire, Jean Jacques Rousseau en Beaumarchais sluiten aan bij de subcode van de Verlichting.

In Engeland sluiten ogenschijnlijk enkel William Davenant (1606-1668), en John Dryden (1661-1700) zich bij de Franse manier van schrijven aan. Daar is men meer gewonnen voor de ideeën van de Verlichting die met de filosoof John Locke en met de opkomst van de *Spectator* van Joseph Addison en Richard Steele – ideeën die er in een geest van verdraagzaamheid – makkelijk ingang vinden. In die lijn, en in een burgerlijke sfeer die sterkt contrasteert met die van de Franse hofadel, werken de Ier Jonathan Swift (1667-1745), Daniel Defoe (1660-1731), Samuel Richardson (1689-1761) en Henry Fielding (1707-1754). Jeremy Collier, Richard Bentley en William Temple houden het bij literaire of historische essays. Waar de Fransen hoofdzakelijk toneel schrijven, schrijven Ieren en Britten, nu er van de Elizabethaanse dramatiek niets meer overblijft, hoofdzakelijk *romans*. Wat er aan toneel nog rest wordt nu de volkse *Restoration Comedy* waarin schrijvers als Richard Flecknoe, John Vanbrugh, Colley Cibber, of de Ier William Congreve pogen uit te blinken.

Ook in Duitstalig Europa kan het Classicisme geen wortel schieten. Daar probeert Johann Gottsched (1700-1766) het wel, maar dan zonder navolging te krijgen. Ook de vaak mystieke teksten van Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803) zijn classicistisch. Krachtiger slaan de stukken van Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) aan, maar zelfs hier blijven volgelingen uit. In Italië staat theatermaker Carlo Goldoni (1707-1793) ondanks een ellenlange lijst van stukken geheel alleen. In Scandinavië kan de Deen Ludvig Holberg (1684-1754) niet worden weggedacht, maar ook daar breekt het Classicisme niet door. Rusland dat tot de opkomst van het Classicisme – op het van de 12de eeuw daterende *Igorlied* (Слово о плъку Игоревѣ) na – werkelijk geen literatuur van betekenis zag ontstaan krijgt vanaf 1700 wel drie notoire volgers van het Franse genre: Wassili K. Trediakowski (1703-1769), Mikhail V. Lomonossov (1711-1765) en Denis I. Fonvisin (1745-1785) van wie al minstens een eeuw literair werk in vertaling bestaat. Na 1770 zullen Nikolaj M. Karamzin (1766-1826) en vooral de veel gelezen Gavrila R. Derzjavin (1743-1816) volgen. Een aparte plaats bekleedt de Russische dichter Antioch Kantemir (1708-1744) die als enige schrijver in zijn land in de ban van de Verlichting was. In de Oosterse literatuur komt het Classicisme niet voor, niet bij de

Japanner Matsuo Bashō, niet bij zijn landgenoot Chikamatsu Monzaemon (die het van het poppenspel afgeleide kabuzitheater verkiest boven het klassieke theater).

4.5.2. La querelle entre les Anciens et les Modernes – De lijst van te decoderen en te deconstrueren teksten die ik als maatstaf zal gebruiken om er andere aan te toetsen heb ik “Mijn Wereldbibliotheek van oude letteren” genoemd. Dat is niet toevallig. Daarmee bedoel ik dat – op twee uitzonderingen na – het om niet-moderne-, dus oude literatuur gaat. Maar wat zijn **moderne letteren**? (Uiteeraard mag men dit begrip niet verwarren met modernistische letteren, want de Moderniteit is één van de vele periodecodes binnen de moderne letteren). Op het einde van de 17de eeuw brak er eerst in Frankrijk, later in Engeland en Duitsland, en ongeveer ... een volle eeuw later in Nederland, een heftige controverse los tussen voor- en tegenstanders van het Classicisme.

In Frankrijk heeft kardinaal Richelieu in 1634 de *Académie française* opgericht met de bedoeling de eenheid van de Franse taal te bewaren, haar begrijpelijk te houden, en de verspreiding ervan te bevorderen. Het prestigieuze instituut telt 40 leden, voor het leven benoemd (*les immortels*). Binnen de Academie ontstaan snel twee strekkingen; één groep vindt dat literatuur iets anders moet zijn dan het imiteren van de gecanoniseerde schrijvers uit de Oudheid, een andere groep verdedigt de imitatie en vindt dat het de taak is van schrijvers de voorbeelden uit de Oudheid te overtreffen. Ook onder de schrijvers (ongeacht of ze al dan niet tot de Academie behoren) ontstaan twee groepen. Gelauwerde auteurs als Molière, Jean de La Fontaine, Jean de La Bruyère, Jean Racine en Nicolas Boileau (later ook met Ierse steun van Jonathan Swift en Engelse steun van zijn beschermheer Sir William Temple) zijn allen voorstander van de *Anciens*, dus van het volgen van de voorbeelden uit de Oudheid. Minder bekende schrijvers en literatoren, vaak *libertijnse* mondainen, met onder hen Marc Antoine Girard de Saint-Amand (1594-1661), Jean Chapelain (1595-1674), Jean Desmarets (1595-1676), François Charpentier (1620-1720), Charles Perrault (1628-1703), Pierre Daniel Huet (1630-1721), later ook gesteund door Bernard Fontenelle (1657-1757), zijn van oordeel dat het gedaan moet zijn met achterom kijken naar de grootheden uit de Oudheid en dat er vooruit moet worden gekeken. Zij steunen de *Modernes*. Zij nemen vooral aanstoot aan de klassieke regelgeving die Boileau verdedigt in zijn *Art poétique* van 1674.

Dertien jaar later, in 1687, geeft dit binnen de Academie aanleiding tot een stekelige controverse tussen Boileau die de *Anciens* verdedigt en Perrault die de *Modernes* verdedigt. Het zal duren tot 1694 alvorens het conflict opgelost lijkt te zijn. Dat komt in niet geringe mate omdat Fontenelle, die een plaats tussen *les immortels* ambieert, de aanvaller, Perrault dus, openlijk ondersteunt. Maar nauw heeft Fontenelle een zitje in de Academie bereikt, of hij verandert het geweer van schouder om nu Boileau en de *Anciens* te steunen. Dat zal uitmonden in een tweede controverse die duurt van 1713 tot 1715. De twee kemphanen van de eerste controverse zijn ondertussen gestorven: Perrault in 1703 en Boileau in 1711. Nu draait de ruzie rond twee vertalingen van de *Illias* van Homeros, die van Anne Darcier (1654-1720) van 1699 en die van Antoine Houdar de La Motte (1672-1731) van 1713, waarbij hij Homeros in een eigentijds modern kleedje poogde te stoppen.¹⁵ Darcier, die de *Anciens* verdedigt, reageert

¹⁵ In de inleiding tot zijn vertaling schrijft Houdar: “L'Iliade d'Homère, que bien des gens connaissent plus de réputation que par elle-même, m'a paru mériter d'être mise en vers français, pour amuser la curiosité de ceux qui ne savent pas la langue originale. Pour cela j'interroge Homère ; c'est-à-dire que je lis son ouvrage avec attention ; et persuadé en le lisant que rien n'est parfait, et que les fautes sont inséparables de l'humanité, je suis en garde contre la prévention, afin de ne pas confondre les beautés et les fautes. Je crois sentir ensuite que les dieux et les héros, tels qu'ils sont dans le poème grec, ne seraient pas de notre goût ; que beaucoup d'épisodes paraîtraient trop longs ; que les harangues des combattants seraient jugées hors d'œuvre, et que le bouclier d'Achille paraîtrait confus, et déraisonnablement merveilleux. Plus je médite ces sentiments, plus je m'y confirme ; et après y avoir pensé autant que l'exige le respect

furieus in een brutaal artikel waarin ze Houdar een gemis aan smaak verwijt. Daarbij krijgt ze de steun van de dramaturg Jean-Baptiste Rousseau (1670-1741). Die steun is niet gratis en vrijwel zeker geïnspireerd door het feit dat Rousseau zich over het hoofd gezien voelde toen in 1710 niet hij, maar wel Houdar de la Motte, een benoeming kreeg in de Académie française. Geheel onverwacht krijg Houdar in 1715 de steun van een twee Franse geestelijken. De eerste is Jean Terrason (1670-1750) abbé van Pons. De tweede, François Hédelin abbé d'Aubignac (1604-1676), is ondertussen al bijna veertig jaar dood, maar in 1715 wordt een tekst van zijn hand, *Conjectures académiques, ou dissertation sur l'Iliade*, postuum uitgegeven, tekst die pleit voor een eigentijdse kijk op de Illias. Uiteindelijk wordt de controverse tussen Darcier en Houdar met een verzoening tussen beiden geregeld na de postume publicatie van *Lettre à Mme Darcier sur les occupations de l'Académie française* van de net overleden François Fénelon (1651-1715).

De Querelle, die later ook een vervolgstuk kreeg in Engeland en in Duitsland, is ongetwijfeld een belangrijke gebeurtenis geweest in de literatuurgeschiedenis, omdat men eruit kan afleiden wat ermee wordt bedoeld als er over "moderne" letteren wordt gesproken. Dat er daarbij tot een echt *programma* zou zijn gekomen, vergelijkbaar met dat van de symbolisten in 1874, met dat van de futuristen in 1909, of met dat van de surrealisten in 1924, ware natuurlijk een schromelijke overdrijving. Het programma van de laat 17de eeuwse en vroeg 18de eeuwse *avantgarde* wat "moderne letteren" nu eigenlijk waren is nimmer een homogeen geheel geweest. Het was versnipperd onder een lange reeks publicaties die men bijeen moet weten te puzzelen zoals de geschiedschrijver van de Nederlandse letteren Gerard Knuvelder (1902-1982) ooit probeerde.

4.5.3. Wat zijn "moderne letteren"? – Eigenlijk kwamen de Modernen tot acht criteria om van moderne letteren te kunnen spreken. Drie daarvan zijn incompatibel met de vijf eerste voorwaarden. De reconstructie van hun teksten leidt tot het hierna volgend beeld.

1. Moderne literatuur is **vrij van vormverplichtingen**. Vormvoorschriften als die van Boileau hinderen de kunstenaar in zijn vrije expressie. Literaire normen kunnen niet van bovenaf worden opgelegd, ze moeten uit de ziel van de kunstenaar komen. De Modernen verwerpen ook de strakke classicistische scheiding tussen genres. Dit leidde onder meer tot een herwaardering van de **roman** ten tijde van Rococo, Verlichting en Vroegromantiek – drie literaire subcodes die tussen 1670 en 1800 bestonden – roman, die tot voorheen als een minderwaardig literair genre werd beschouwd (Demougin, 1986, II: 1394-1396).
2. Moderne literatuur komt op voor **originaliteit, vrijheid van denken en vrijheid van inspiratie** en keert zich tegen alle vormen van imitatiekunst. Volgens de Modernen hoeft kunst *creatio* te zijn in plaats van *imitatio* (Knuvelder, 1952, III: 8). Bij imitatio gaat alle fatasie en **speelsheid** verloren en verzandt men in een eeuwig herkauwen van op de duur tot op de draad versleten oude themata. Pas uit de creatio kan de **persoonlijkheid en het genie** van de kunstenaar als schepper blijken.
3. Moderne literatuur vertrekt van de eigentijdse beschaving. Gedurende de 17de en 18de eeuw geloofden mensen met Leibnitz dat ze in de beste van alle mogelijke werelden leefden. Van de moderne kunstenaar werd verwacht dat hij die ideale wereld moest herscheppen. Hij moet niet enkel schepper te zijn van de hem omringende eigentijdse wereld, hij moet ook schepper worden van een **nieuwe**

qu'on doit au public, je me propose de changer, de retrancher, d'inventer même dans le besoin ; de faire enfin selon ma portée, tout ce que je m'imagine qu'Homère eût fait, s'il avait eu affaire à mon siècle."

“verbeelde” wereld (Knuvelder, 1952, III: 8) die hij moet weergeven “auf die individuellste Weise” zoals Friedrich Schlegel (1772-1829) dat later noemde (Knuvelder, 1952, III: 21). Om de aandacht van de literatuurgebruiker te behouden mag het verhaal niet worden overwoekerd door **beuzelarijen** of **tierlantijntjes**, door **banaliteiten** die de “verbeelde” wereld vaag en ongrijpbaar maken.

4. Moderne literatuur staat open voor **alle vormen van innovatie, sensibiliteit en verbeelding** (Knuvelder, 1952, III: 4). De kunstenaar mag **niet intellectualistisch** worden en mag, meestal aan het slot van het verhaal, **geen afstand van zijn personages** nemen door zich te laten verleiden tot ellenlang **moraliserende beschouwingen** waaruit moet blijken dat hij het oneens is met de levenswijze of uitingen van zijn personage(s). **Reflecties over het verhaal** mogen niet belangrijker worden dan het verhaal zelf. De Rede mag de verbeelding niet doden. Literatuur mag niet ontaarden in een fantasieloze bezigheid die zich *a priori* afsluit van alle mogelijkheden tot hernieuwing of vernieuwing. Het **vrijheidsideaal** dat zo typisch was voor de tweede helft van de 18de eeuw uit zich bij de Modernen in een grote openheid voor alle avantgardistische experimenten (De Deugd, 1966).
5. Moderne literatuur zal oog hebben voor de maatschappelijke **rol van de vrouw**. Onder invloed van Darles de Montigny (17..-1750), wiens roman *Thérèse philosophe* van 1748 onmiddellijk uit de handel werd genomen en van de markies de Sade (1740-1814) wiens *Justine ou les malheurs de la vertu* (1791) als compleet zedenloos werd ontvangen, verwijnt het gestandaardiseerde beeld van de onderdanige vrouw van wie enkel “sois belle et tais-toi” wordt verwacht. De vrouw, als personage, mag **geen stereotype** worden maar moet waar en echt overkomen. Die vrouw kan ook *la belle dame sans merci* zijn zoals beschreven in het gelijknamig gedicht van John Keats (1795-1821). Ze kan net zo goed een vamp zijn die zich ontaardt in een heuse vampier zoals in de ballade *Braut von Korinth* (1797) van Goethe (1749-1832). Bij Matthew Gregory Lewis (1775-1818) in zijn *Ambrosio or the monk* (1796) is Mathilda een perverse satanische verleidster (Knuvelder, 1952: III, 53-60). Grote courtisanen, legendarische koninginnen en zondaressen, bekende koninklijke maîtresses zijn er volgens de Modernen niet om achter een gordijn te worden weggemoffeld. **Erotiek en seksualiteit** kunnen worden losgekoppeld van liefde en moeten niet stiekem verborgen worden zoals in de *Decamerone* van Giovanni Boccaccio (1313-1375) of in de sprookjes van Moeder de Gans (1697) van Charles Perrault het geval was.
6. Moderne literatuur zal zich eerder met **christelijke dan met heidense onderwerpen** bezighouden, zo stelde Louis Le Laboureur (1623-1675) ooit. Deze eis conflicteert met het tweede punt (het vrijheidsideaal van de schrijver) als verdedigd door Marivaux (1688-1763).
7. Moderne literatuur vertrekt bij de **Rede en het verstand** stelden Charles Perrault, Jean Terrason en Cartaud de la Villate (1680?-1737) tijdens de Querelle. Van kunst verwachtten zij dat literatuur zich net als de wetenschap zou ontdoen van “autoriteiten” zoals de Kerk. Deze eis is onverenigbaar met de vierde over sensibiliteit en verbeelding. Knuvelder (1952, III: 3) relativeert dit door te stellen dat de Modernen niet tegen affectieve elementen in de letteren waren, maar dat ze wel wilden dat die eerst “door de filter van het intellect” zouden gaan.
8. Volgens de Jean Desmarets, in een stelling tegen Boileau van 1674, moet moderne literatuur gewonnen zijn voor een **nieuwe epiek** waarin **nationalis-**

me, patriotisme en natuur (Demougin, 1990, I: 69). Ook dit gaat regelrecht in tegen het vrijheidsideaal van de schrijver.

Bij een queeste naar de eerste moderne teksten in de wereldliteratuur kan men zich beperken tot de vijf eerste punten. Daarbij is het interessant om na te gaan of die oudste moderne literaire teksten al aan te treffen zijn in Rococo, Verlichting of Preromantiek – drie subcodes van de periodecode Classicisme.

4.5.4. Is literatuur van de Verlichting al modern? – Geen van in Tabel 5 opgenomen teksten aansluitend bij de Verlichting (aangeduid met paarse nummers) komt in aanmerking om het etiket “moderne letteren” opgeplakt te krijgen. Laat ik dit verduidelijken aan de hand van de roman *Julie et la nouvelle Heloïse* van Jean-Jacques Rousseau uit 1761. Juist omdat gevoel en verstand hier met elkaar in evenwicht zijn, precies zoals een aantal van de Modernen dat wou, ontardt de roman snel in een hoop moraliserende overpeinzingen die gewoon niet passen bij “moderne letteren” (zie punt 4 in 4.5.3.) Het betreft hier wel een origineel en vrijmoedig relaas van de passie van een moderne jonge vrouw – Julie d’Etange – voor de even jonge Saint-Prioux. Die passie verleidt de jonge vrouw tot huwelijksontrouw. En dan neemt Rousseau afstand van zijn personage, verliest hij zichzelf in oeverloze moraliserende overwegingen waarbij het aardsparadijs van Clarens wordt geruild voor de onschuldige deugdzaamheid bij de dood.

De Verlichting schiet gewoon tekort om het basisprogramma van de Modernen te verwezenlijken. De literatuur van de Verlichting **mist inderdaad spontaneïteit en originaliteit**. Gefantaseerde levensomstandigheden worden hier een voorwendsel om uiteindelijk de deugdzaamheid te prediken. Wat een verschil met *Justine ou les malheurs de la vertu* uit 1791 van de markies de Sade die zijn personage niet de les spelt en daardoor tijdens de dominerende periodecode van Sturm und Drang een werkelijke moderne roman schreef. Dat doen auteurs onder de subcode van de Verlichting duidelijk niet. Ze scheppen er een heimelijk genoegen in om voor hun tijd aangebrande onderwerpen aan te snijden, om ze daarna streng moraliserend te veroordelen. Het is een hypocriete manier om de lezer niet tegen de haren in te strijken door de gevestigde normen en waarden van de hen omringende samenleving geen geweld aan te doen. Iets soortgelijks gebeurt in de roman *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van de dames Betje Wolff (1738-1804) en Aagje Deken (1741-1804), de eerste roman in de Nederlandse letteren. Daarin is het weeskind Sara Burgerhart een levenslustig jong meisje (gemodelleerd naar de jonge Betje Wolff), dat zich op een romantische manier door de gehaaide atheïst R., een man zonder morele principes, laat schaken. Gauw na de zondige onrmoeting met R. huwt ze een veel oudere zure dominee om een deugdzaam maar bekrompen vrouwtje te worden. Knuvelder noemt de jonge Sara een “vrijgeest en libertijn” (1952: III, 195). Het slot van de roman is heel typisch voor de oeverloos moraliserende Verlichting:

“Onze hoofdbedoeling is aantetonen: Dat eene overmaat van levendigheid, en eene daaruit ontstane sterke drift tot verstrooiende vermaken, door Mode en Luxe gewettigt, de beste meisjes meermaal in gevaar brengen, om in de allerdroevigste rampen te storten, die haar verdacht maken bij zulken, die nimmer in staat zyn, om haar in goedheid des harten en zedelyke volkomenheid gelijk te worden.”

De essentie van de kunst van de Verlichting schuilt hier in dat ze wel ijvert voor vrijheid van vormverplichtingen, dat ze openstaat voor innovatie en de deur opent voor moderne vrouwen, maar dat ze **spontaneïteit, openheid en verbeelding mist**. Daar komt nog bij dat in de kleinere literaturen het epigonisme groot is. Enerzijds kopieert men wat in de eigen literatuur nieuw is: zo lijken de romans *Suzanna Bronkhorst* en *Maurits Lijnslager* van Adriaan Loosjes (1761-1818) wel heel slaafse kopieën van die van Betje Wolff en Aagje Deken. Anderzijds kopieert men voorbeelden uit de grotere

literaturen: dat is wat Adriaan van der Hoop (1802-1841) doet met *Han van Ysland* uit 1838. Wat de auteur een "eene nachschetsing" noemt is een eufemisme voor plat plagiaat van *Han d'Islande* van Victor Hugo uit 1823. Een eerdere kampioen in dat soort navertellingen was eerder al Rhijnvis Feith (1753-1824) die met *Julia* de *Julie* van Rousseau kopieerde en die van de sentimentele romans van Baculard d'Arnaud "heel wat overneemt, om niet te zeggen vertaalt" (Knuvelde, 1952, III: 177-178).

Waren de Nederlandse letteren ten tijde van Feith, Woff, Deken en Loosjes nog even mee met de Franse trein van de Verlichting, dan miste het Frankrijk van de classicisten zelf de moderne trein van William Blake en Wolfgang Goethe, en kon het tot voor de komst van François Chateaubriand, Victor Hugo en Alphonse de Lamartine enkel op het laatste nippertje mee met de laatste wagon van de Romantiek. Maar toen Rusland (met Aleksander Sergejevits en Gavril R. Darzjavin), Zweden (met Easias Tegnér en Erik Stangelijs), Italië (met Giacomi Leopardi en Alessandro Manzoni), Spanje (met José Zorilla y Moral en Angel de Rivas), de Verenigde Staten (met Edgar Allan Poe en Nathaniel Hawthorne) en zelfs Latijns Amerika (met Esteban Echevarria, Adolfo Barro en Julio Zaldumbide) nog gauw de laatste wagon konden bijhalen, moesten de Lage Landen definitief afhaken. In Vlaanderen was de literatuur onder de Oostenrijkers en de Fransen op sterven na dood: alleen de rederijderskamers lieten nog enige spectato-riale geschriften natrillen. Tijdens de hele 17de en 18de eeuw zijn Willem Ogier en Jan Baptist Wellekens de enigen die literatuur produceren die nog net boven lectuur uitsteekt. In Frans-Vlaanderen deed het postrevolutionaire *Comité du Salut* wat het kon om de ontvlaamsing te bevorderen. In het Nederlandse Friesland en het Sleeswijkse Noord-Friesland wurgde een almachtig protestantisme alle pogingen om buiten de welvoeglijke paden van de streekliteratuur te treden. Het zal aan Gysbert Japix zijn om met zijn klankrijke poëzie van de *Friesche Rymlerye* dit taboe te doorbreken. En in Nederland kon men zich niet losmaken van de Gouden Eeuw en zijn schrijvers, ook niet nadat de V.O.C. al op apegapen lag en de Nederlandse *thalassocratie* al definitief tot het verleden behoorde. Tot vóór *Sara Burghart* schreven in Nederland enkel Hendrik Smeets, Jan Luyken, Andries Pels, Pieter Langendijk, Lukas Schermer en Justus van Effen iets wat naar literatuur ruikt. Voorts was er de dichtende boer Hubert Korneliszoon Poot (1689-1733) die omwille van zijn erotische poëzie nieuwsgierigheid (en verontwaardiging) wist op te wekken.¹⁶ De literatuur verzonk tijdens de Republiek in kleinburgerlijke zelfgenoegzaamheid. Vanaf 1800 was het in de Lage Landen wachten op de grote romantische doorbraak, eerst nog aarzelend met Pieter Frans van Kerckhoven in 1848, daarna resoluut met Hjerre Gerrits van der Veen in 1856 in Friesland, met Multatuli in 1859 in koloniaal Nederland of met Guido Gezelle in 1862 in katholiek Vlaanderen. Pas toen de Lage Landen de moderne letteren hadden gevonden zat de internationale trein van de wereldliteratuur al minstens twee periodes verder, al op het spoor van het Naturalisme of van het Estheticisme.

4.5.5. Is literatuur van het Rococo al modern? – Onder literaire geschiedschrijvers heerst nog steeds geen eensgezindheid of Rococo net als de Verlichting (1688-1789) en de Preromantiek (1720-1790) wel een subcode van het Classicisme is.¹⁷ De term "rococo" is afgeleid van "rocaille", een weelderige schelpvormige ornamentsvorm met veel krullen in de stijl van de Lodewijk XV meubels. In de schilderkunst, in de ornamentiek en in de muziekgeschiedenis wordt de term al minstens sedert de tweede helft van de 18de eeuw gebruikt, maar vaak pejoratief, in de zin van "verouderd" of "belachelijk". In Duitstalig Europa echter, dat op Gottsched, Klopstock en Lessing na

¹⁶ Het door mij gebruikte lettrometrisch systeem liet niet toe de erotische poëzie van Poot op een betrouwbare manier te decoderen. Daardoor treft men zijn naam niet aan in Tabel 5.

¹⁷ Geerars en Weisgerber schrijven hierover: "*Comparatistisch gesproken is het dan ook niet raadzaam het rococo als een literair periodebegrip of een periodecode in dominante positie te beschouwen; het gaat in feite om een stijlrichting waarvan de vormen en thematiek gewoonlijk met die van andere tendensen zijn vermengd*" (1983, VIII: 130).

het Classicisme niet heeft gekend, is de term onontbeerlijk om in de literatuurgeschiedenis een aantal teksten aan te duiden die noch tot de Barok, noch tot de Preromantiek behoren. Daar is het Wolfgang Menzel (1798-1873) geweest die de term "rococo" in 1859 voor het eerst heeft gebruikt om er een literaire stijl mee aan te duiden – stijl die hij zelf niet kon omschrijven maar die toepasselijk was op het literaire werk van de epicus Christoph Martin Wieland (1733-1813) en van de dichter Friedrich Hölderlin (1770-1843), en van een aantal minder gekende auteurs als Johannes Gessner, Friedrich von Hagendorn, Christian Fuchtegott Gellert, Johann Nikolaus Götz, Johann Wilhem Gleim, Johann K.A. Musäus, Johann Peter Uz en Friedrich Heinrich Jacobi.

Een omschrijving geven van waarvoor het Rococo precies staat is geen sinecure. Jean Weisgerber en M. Geerars hebben zich in deel VIII van de *Moderne encyclopedie van de wereldliteratuur* (1983: 129-131) uitgesloofd om de kenmerken ervan op een rij te zetten. Dat zijn monumentaliteit, gratie, bekoorlijkheid, sierlijkheid, bevalligheid, "petits riens", fantasie, genie, individualisme, uitweidingen, vage en gedeeltelijke aanduidingen (synecdoche), amorele zinnelijkheid, en atektonische compositie. Ook merken zij op dat rococoteksten vaak open plaatsen bevatten en niet zelden een open slot hebben.

Ook buiten Duitsland maakte het Rococo opgang, zeker in Frankrijk, niet op zijn minst door zulke *salonières* als Anne-Thérèse de Marguenat de Courcelles (1647-1733), later Madame de Lambert genoemd, Marie-Thérèse Rodet Geoffrin (1699-1777), Claudine Guérin de Tensin (1682-1749), Madame du Duffand (1697-1780), Jeanne Quinault (1699-1783), Louise Dupin (1706-1799), Emilie du Châtelet (1706-1749), Louise d'Épinay (1726-1783) en Julie de Lespinasse (1732-1776). Schrijven deden ze, op Guérin de Tensin na, niet zelf, maar rond hen verenigden zich zulke schrijvers als Michel-Jean Sedaine, Anne-Louise Élie de Beaumont, Jean François de Bastide, Jean-François Marmontel, Pierre-A. Choderlos de Laclos en zelfs meer bekende schrijvers als Marivaux (1688-1763), Claude Prosper de Crébillon (1707-1777), Jean-Baptiste Gresset (1709-1777), Denis Diderot (1713-1784), Jean le Rond d'Alembert (1717-1783) en Ponce-Denis Écouchard Lebrun (1726-1807). Jean Weisgerber rekent ook Voltaire tot de Franse rococo-auteurs, maar diens teksten dragen al te duidelijk de stempel van de Verlichting om ze als Rococo te bestempelen. Een late nakomer in Frankrijk is de dichter André Chenier (1762-1794) wiens te korte liefdesgedichten niet konden worden gedecodeerd met mijn lettrometrisch systeem. In politiek opzicht was Chenier, zoon van een Griekse moeder, aanhanger van de Verlichting. Het heeft hem niet belet om tijdens de Terreur van Maximilien Robespierre onder de guillotine terecht te komen, uitgerekend twee dagen vóór de verbauwde Robespierre net hetzelfde overkwam.

In Engeland is de dichter Alexander Pope (1688-1744) met zijn pastorale poëzie al heel vroeg de sentimentele rococotoer opgegaan, hierin enkel voorafgegaan door atthew Prior (1644-1721). Voor zover Pope al navolging heeft gekregen bleef die beperkt tot Duitsland en Frankrijk, in eigen land tot John Gay en James Thompson, in Schotland tot Robert Burns (1759-1796). Die laatste schreef gedichten in een Schots dialect – gedichten die ik veertig jaar geleden niet in Engelse vertaling vond, nu nog steeds niet, zodat zijn werk niet kon worden gedecodeerd. Daardoor komt zijn naam in Tabel 5 niet voor. In de Lage Landen schreven drie auteurs rococoteksten: de eerder vernoemde Hubert Korneliszoon Poot, de uit Vlaanderen afkomstige Jan Baptista Wellekens (die het grootste deel van zijn leven in Italië woonde of naar Amsterdam terugkeerde) en Lukas Schermer.

Nog in rococostijl werkt de Zweed C.M. Bellman (1740-1795) met stereotype alledaagse speelse personages "met een diep-tragisch genuanceerd levensgevoel, waarin de dood, de leegheid, de vergankelijkheid gecompenseerd worden door gecompenseerde vrolijkheid" (Bolckmans, 1989: 93). Dit soort personages treft men ook geregeld aan in de Duitse Rococo. Het speelse heeft hij gemeen met Wieland. In

Italië is de componist en rococokunstenaar Pietro Metastasio (1698-1782) iemand die in zijn vele libretto's rococoëlementen gebruikt, maar veel ornamenteler dan in de Franse libretto's van Sedaine, Marmontel of John Gay. Een andere Italiaanse beoefenaar van het rococo is de dichter Giuseppe Parini (1729-1799) wiens *Il giorno* van 1763 erg populair was onder rococokunstenaars. (Bemerkt dat teksten die behoren tot het Rococo in Tabel 5 worden voorafgegaan door een in **vet** gedrukt zwart volgnummer).

Men kan niet ontkennen dat literaire teksten behorend tot het Rococo talrijke eigenschappen vertonen die typisch zijn voor de "moderne letteren". Van enige vormgebondenheid is er nergens sprake. In de poëzie uit zich dat onder meer door gebruik van het blanke vers. Auteurs geven blijk van een grenzeloze fantasie, drukken zich in de grootste vrijheid uit, creëren ruimte voor een niet vroeger geziene speelsheid en scheppen een verbeeldingswereld waaruit de persoonlijkheid en het genie van de kunstenaar tot uiting komen. Er wordt overvloedig gebruik gemaakt van Unbestimmtheiten, er ontstaat een verfrissende literatuur vol open plaatsen die de literatuurgebruiker zelf moet invullen, zeker bij de vele open einden in hun verhaal. Er wordt niet aan oeverloos moraliseren gedaan zoals gebeurt bij teksten van de Verlichting. Er is vrij plaats voor erotiek en zinnelijk genot dat zich uit in beschaafde termen zodat er kunst ontstaat voor verfijnde gezelschappen (zoals de literaire salons in Frankrijk). De vrouw in het Rococo is geen stereotypisch voorbeeld van deugdzaamheid, is niet altijd lief, onderdanig of onmondig, maar kan ook een echte "bitch" zijn. Dit alles past uitstekend bij "moderne letteren". Maar is dat voldoende? Neen! Voortdurend wordt het verhaal overwoekerd door nodeloze ornamenten en beuzelarijen die het verhaal afremmen in plaats van het voort te stuwten. Het Rococo staat bol van uitweidingen waarbij het bijkomstige tot hoofdzaak wordt verheven. Dit komt het best tot uiting in de teksten van Marivaux die toch als de grootste van alle rococokunstenaars wordt voorgesteld. In zijn onvoltooid meesterwerk, *La vie de Marianne*, wordt het verhaal voortdurend onderbroken voor filosofische reflecties, praten de personages continu over beuzelarijen en trivialiteiten. Maar ook bij Wieland, die andere grootheid van het Rococo, zijn uitweidingen en filosofische overwegingen schering en inslag. Bij beiden, bij Marivaux in *Pharsamon*, bij Wieland in *Agathon*, worden de reflecties over het verhaal op de duur belangrijker dan het verhaal zelf. Dit druist in tegen het vierde basisprincipe van wat "moderne letteren" zijn. Ik heb in het Rococo, dat wel meerdere moderne facetten vertoont, uiteindelijk geen tekst kunnen vinden die ten volle beantwoordt aan de vijf basisvoorwaarden om van "moderne letteren" te kunnen spreken.

4.5.6. Is literatuur van de Engelstalige Preromantiek al modern? – De Preromantiek (1720-1790) is één van de drie subcodes van de dominerende periodecode "Classicisme" (1680-1770). Het wordt de voorloper van twee andere en latere periodecodes – die, in tegenstelling tot de Preromantiek wel *dominant* werden – namelijk van "Sturm und Drang" (1770-1790) en van de "Romantiek" (1790-1840). Beweren dat de Preromantiek ontstond als een reactie op het Classicisme is historisch onjuist, want waar de Preromantiek ontstond – in Engeland, in Ierland en in Schotland – was het Classicisme nooit meer geweest dan een weinig succesrijk importproduct uit Frankrijk. In de letteren drongen het sentiment, het geheimzinnige en het dromerige al veel eerder door, al tijdens de Renaissance en tijdens de Barok. Men denke hier aan *A midsummer night's dream* van William Shakespeare uit 1600 of aan *La vida as sueno* van Pedro Calderón de la Barca uit 1634. In Engeland, vroeger dan in om het even welk ander land, ontstond al vroeg een dosis scepticisme tegen de eigen schrijvers die zich door het Franse Classicisme lieten inspireren, vooral tegen de dichters John Dryden (1631-1700) en Alexander Pope (1688-1744). Twee jaar voor zijn dood in 1711 fulmineerde Antony Shaftesbury (1671-1713) in zijn *Characteristics* tegen het duffe en steriele keurslijf waarin de poëzie van Pope gevangen zat. In 1756 pleit John Warton (1722-1800) in zijn *Essay on the writings and genius of Pope* voor het blanke vers en voor meer verbeelding in de poëzie. En zie, in 1759 gaat Edward Young (1683-1765) in

zijn *Conjectures on the original composition* nog een stap verder: hij bepleit een kunst die ophoudt een imitatie van de antieken te zijn. De literatuur moet oog hebben voor het sentimentele en voor de verbeelding – ideeën die in de Engelse Preromantiek hun intrede zullen doen.

Het **sentimentalisme** doet trouwens al eerder zijn intrede in Engeland met de door mondaine dames erg geliefde briefromans van Samuel Richardson (1689-1761), ondermeer *Pamela or the virtue rewarded* (1741) en *Clarissa or the history of a young girl* (1748). Datzelfde sentimentalisme, getuigend van een grote verbeelding, en nu vertolkt in blanke verzen duikt in 1742 in de Engelse poëzie op met *The complaint or night thoughts on life, death and immorality* van Edward Young. Dergelijke vormvrije poëzie midden een tijd van steriele vormgebondenheid was voorheen maar één keer voorgekomen in Engeland, in *The seasons* van 1725 van James Thomson (1700-1748). Tekenend voor de Engelse Preromantiek was de voorkeur voor het idyllische platteland (de natuur) dat boven de kille grootstad werd verkozen zoals blijkt uit de hoog aangeslane geschriften van de ziekelijke¹⁸ Samuel Johnson (1709-1784) en van de hermafrodiet William Cowper (1731-1800). Het op goedkoop succes berekende sentimentalisme van Richardson – waartegen Henry Fielding (1707-1754) met zijn roman *Joseph Andrews* on 1742 zal reageren – wordt bij de Ier Laurence Sterne (1713-1768) zelfs pathologisch en larmoyant, bijvoorbeeld in zijn *A sentimental journey through France and Italy* (1768), zij het niet zo ridicuul als in de tranerigheid van de latere romans van Rhijnvis Feith in Nederland. Vergeleken met een soortgelijk reisverslag, met *Travels through France and Italy* (1766) van de Schot Tobias Smollett (1721-1771) of met het reisverslag *A journey to the western islands of Schotland* (1775) van Samuel Johnson is dat van Sterne wel bijzonder door de vele filosofische reflecties die erin voorkomen.

Verbeelding, natuur, gevoel en drang naar avontuur – zo typisch voor de latere Romantiek – zijn in de Engelstalige letteren al kort na het begin van de tweede helft van de 18de eeuw overvloedig aanwezig. Het avontuurlijke komt sterk tot uiting in de romans *Roderick Random* (1748), *Peregrine Pickle* (1751) en *Sir Launcelot Greaves* (1759) van de Schot Tobias Smollett. Vaak krijgt dat avontuurlijke een Oosters tintje, zoals in de roman *Rasselas prince of Arabia* (1759) van de chaotische Samuel Johnson. Naar eigen zeggen schreef hij dat werk, geïnspireerd door *Candide* van Voltaire, om de begrafenis van zijn moeder te kunnen bekostigen. **Orientalistische invloed** op de Engelstalige Preromantiek treft men ook aan in de gothische novelle *The castle of Otranto* (1764) van Horace Walpole (1717-1797), in het drama *The prince of Tunis* van de Schot Henry Mackenzie (1745-1831), in *L'histoire du calife Vathek* (1786) – in het Frans geschreven – van de immorele en extravagante William Beckford (1759-1844), in *The romance of the forrest* (1791) en in *The Italian* van Anne Radcliffe (1764-1823).

De meeste Engelstalige preromantici geraken snel verstrikt in de **cultus van het verleden**. Een goed voorbeeld daarvan is het in 1765 gepubliceerde *The work of Ossian* (soms geciteerd als *The songs of Ossian*) van de Schot James Macpherson (1736-1796), z gezegd een teruggevonden tekst in het Schots-Gaellisch van de bard Ossian, daterend van de 3de eeuw. Alhoewel Ierse geschiedschrijvers, onder hen Charles O'Connor (1710-1791) en ook Samuel Johnson, aantoonde dat het om een vervalsing ging, werd het werk een hype in heel Europa waar het ongeveer in alle Europese talen werd vertaald. Het vroegmiddeleeuwse kader waarin de nacht, de nevelen, de dood en de wanhopige liefde zo'n grote rol spelen zal een diepgaande invloed uitoefenen op tal van preromantische schrijvers die zoals Edward Young, Samuel Richardson, William Cowper, Ann Radcliffe, Fanny Burney (1752-1840) vaak thema's uit het verleden aansneden in hun romans. In Frankrijk, waar de Preromantiek vrijwel geheel uitbleef speelt de cultus van het verleden een aanzienlijke rol in het werk van François Bachelard d'Arnaud (1718-1805).

¹⁸ Samuel Johnson leed sinds zijn kinderjaren aan wat we nu het syndroom van Tourette noemen. Het uit zich in ongecontroleerde spiergedragingen (tics) en in ongecontroleerde vormen van keelschrapen.

Andere auteurs houden het bij een **eigentijds kader**. Dat doen bijvoorbeeld Oliver Goldsmith (1728-1774) in zijn romans *Citizen of the world* (1762) en *The vicar of Wakefield* (1766), Henry Mackenzie in zijn *The man of feeling* (1771) en in zijn *The man of the world* (1773), en de vroeg gestorven vrijmetselaar Robert Burns (1759-1796) in zijn in het Schots geschreven poëziecyclus *Poems, Chiefly in the Scottish dialect* (1786). Misschien geïnspireerd door *Thérèse philosophe* (1748) van de zondeling Fransman François Darles de Montigny (17..-1750?) maakte Fanny Burney zich los van de cultus van het verleden bij het schrijven van *Evelina* (1778).

Heeft de Engelstalige Preromantiek "moderne letteren" opgeleverd? Op twee uitzonderingen na, die ik hierna bespreek, neen! Zij die voortdurend teruggrijpen naar het verleden vervallen, net als de classicisten in *imitatio* in plaats van aan *creatio* te doen. Zij die vertrekken een eigentijds kader zetten steeds weer stereotypische personages neer, geen tijdloze universele figuren die boven hun eigen tijd uit groeien. Uiteindelijk heb ik slechts twee teksten kunnen vinden die zich daaraan onttrekken. De eerste is ***Life and opinions of Tristram Shandy*** verschenen in vijf afleveringen (en negen delen) tussen 1759 en 1767, van de hand van de Ierse schrijver Laurence Sterne. Het verhaal van de roman is dat er geen verhaal is. Er is het dorp waar de vader en de moeder van Tristram wonen – een vader die zich voortdurend ergert aan de domheid van de moeder. Er is de broer van de vader, oom Toby, een oud-legerkapitein die bij het beleg van Namen gewond werd in de schaamstreek. Per momenten lijkt hij wel de broer te zijn van Don Quichote van Cervantes. Er is Yorick, de dominee en de slimme jongen van het dorp. En er is korporaal Trim die zich de hersenen pijnigt hoe een versterkte stad kan worden verzwakt. En waar is Tristram zelf? Eigenlijk bijna nergens. Hij wordt verwekt in deel 1, wordt geboren in deel 3, krijgt zijn eerste kleren in deel 6 en verdwijnt dan uit het "verhaal" (*sic*). Men zou kunnen beweren dat het verhaal, net als bij Marivaux bol staat van de (vaak humoristische) uitweidingen, vrijwel steeds met een knipoog naar John Locke of naar Montesquieu. Maar het grote verschil met Marivaux is dat bij Sterne de uitweidingen het verhaal niet nodeloos onderbreken, maar dat ze zelf het verhaal zijn. Als verre voorloper van het dadaïsme veroorlooft Sterne zich typografische spelletjes, last hij blanco bladzijden in, soms een leeg hoofdstuk en zelfs een zwarte bladzijde. Uiteindelijk vertelt Sterne zijn lezer vrijwel niets over de hoofdfiguur maar maakt hij een scherpe analyse van de eigentijdse samenleving. In zijn *Geschichte der Weltliteratur* vat Erwin Laaths het merkwaardige boek als volgt samen:

"Das Leben und die Ansichten Tristram Shandys beginnt mit der Erzeugung des Helden; am Ende des neunten, abschließenden Buches ist man nicht eben weit über die Geburt Tristrams hinausgelangt. Denn der Roman spielt nicht in der Zeit, sondern er spielt mit ihr. Bald bemerkt der Leser, daß Sterne die äußere Handlung vernachlässigt, retardiert und ersichtlich nicht wichtig nimmt; die Personen führen ihre Dialoge, andeutend, skurril, ständig zu Abschweifungen aufgelegt, die der Autor selbst durch Einschubel noch hinauszögert; bisweilen neckt Sterne sein Publikum mit typografischen Scherzen – sei es, daß eine Serie von Pünktchen die Gespräche oder Szenen unterbricht, sei es, daß einige Kapitel Begebenheiten andeuten oder ganz einfach leere Seiten die Verblüffung steigern. Dann wieder verspricht der Verfasser, in schnurgeradem Faden ordentlich zu erzählen – um es selbstverständlich zu unterlassen. Wortwitze, Wortspiele und ein Jonglieren mit Gelehrsamkeit, manchmal Seiten lang, ja bogenlang betrieben, schrauben die Geistesbahnen scheinbar ins luftig Verstiegene. Und dennoch wird das Ganze keineswegs von jener romantischen Ironie, die anfangs des 19. Jahrhunderts ausgebeutet wurde, desillusioniert – Sternes Distanz ist selber Stil: ein Amalgam von Esprit, Humor und Sentiment" (1953: 426-427).

Bij momenten lijkt het erop dat Sterne vijf periodecodes tegelijk heeft overgeslagen en al in de buurt komt van het Modernisme. Zal het dan een wonder zijn dat de meest

innoverende schrijver van alle modernisten, James Joyce (1882-1941), niet toevallig ook een Ier, zich door Sterne's *Tristram Shandy* liet inspireren? En heeft Italo Calvino (1923-1985) ongelijk als hij stelt dat het boek "de voorloper van alle avantgarde romans van deze eeuw" is?

De Engelstalige Preromantiek heeft ook nog een tweede literaire tekst voortgebracht die in alle opzichten behoort tot de "moderne letteren", een tekst die, in tegenstelling tot *Tristram Shandy*, volkomen in de vergetelheid is geraakt. Dan heb ik het over de briefroman ***The expedition of Humphry Clincker*** (1771) van de Schot Tobias Smollett. Daarover schrijft André Maisonneuve in *Encyclopédie de la Pléiade, histoire des littératures* :

"Le coléreux, l'hépatique Smollett fut aussi l'excellent écrivain des lettres qui constituent les Voyages à travers la France et l'Italie (1766) Dans Humphry Clincker (1771), son chef-d'œuvre, la forme épistolaire lui permet de présenter avec un relief surprenant les épisodes d'une expédition familiale en Angleterre et en Écosse. (...) Humfry Clincker est, de tous les romans du XVIIe siècle, le plus agréable à relire" (1968, II: 436).

Humphry Clincker is paardenverzorger in een mondaine afspanning. Een grondbezitter uit Wales, Matthew Bramble, maakt met familie een reis doorheen Engeland. Andere briefschrijvers zijn zijn zuster Tabitha; het neefje en nichtje Jery en Lydia Melford, de meid van Tabitha, Winifrid Jenkins en ene Wilson, vrijer van Lydia. Humphry Clincker – die pas na een kwart van het verhaal zijn verschijning maakt – wordt door Bramble uitgenodigd om met het gezelschap mee te reizen. Niemand schijnt te weten waarom. Onderweg doorheen Engeland beleven ze het ene avontuur na het andere, zeker na de ontmoeting met een zonderlinge Schot, luitenant Lismahago. Dan wordt Humphry, die ondertussen verliefd geworden is op Winifrid vals beschuldigd en belandt hij in de gevangenis. Gelukkig komt Matthew hem daar buiten halen. Waarom? Pas nu blijkt dat Humphry zijn bastaardzoon is die hij in zijn woelige studentenjaren bij een barmeid heeft verwekt.

De roman, met naar mijn gevoel een erg goedkoop slot, voldoet wel aan de vijf grondvereisten om van "moderne letteren" te kunnen spreken. De sterkte ervan ligt in de sterk uiteenlopende meningen die de brieven-schrijvers hebben als ze eenzelfde gebeurtenis beschrijven. Wel zal na decoding blijken dat *Humphry Clincker* minder innoverend is dan *Tristram Shandy*, wat André Maisonneuve ook over de leesbaarheid van de tekst moge beweren.

Over de Preromantiek in Frankrijk kan ik kort wezen. Het blijft er een marginaal gebeuren in de schaduw van Verlichting en Rococo. In tegenstelling tot de Engelstalige Preromantiek stuwt ze de letteren niet, maar ondergaat ze die. Zo moeten Franse preromantici zich optrekken aan de antifilosof van de Verlichting, aan Jean-Jacques Rousseau. Om zich te onttrekken aan de in 1737 ingestelde censuur moeten ze die omzeilen door toevoeging van moraliserende betogen. Anders vergaat het zulke preromantici als Darles de Montigny, François Baculard d'Arnaud, Nicolas Restif de la Bretonne (1734-1806) of Joseph Loaisel de Tréogate (1752-1812) die de "zwarte romantiek" aanhangen. Zonder nationale traditie kopiëren ze de Engelse voorbeelden. Originaliteit en creativiteit zijn in hun teksten ver te zoeken. In Frankrijk blijft het wachten op *Justine* (1791) en *Aline* (1795) van de markies de Sade, op *Atala* (1801) en *René* (1805) van François-René Chateaubriand of op *Obermann* (1804) van Etienne Pivert de Senacour alvorens men er van "moderne letteren" kan spreken.

Volgnummers van teksten die behoren tot de Preromantiek staan in Tabel 5 in blauwe kleur. Uiteindelijk bestaat mijn "Wereldbibliotheek van de oude letteren" uit **794 teksten** die als toetssteen zullen worden gebruikt bij het decoderen van literaire teksten van na 1770. Bij iedere nieuw toegevoegde tekst zullen alle gemiddelden en

alle standaardafwijkingen (lichtjes) veranderen om tegen 2013 gemiddelden te bekomen die gelden vanaf de *Illias* tot het meest recente gedecodeerde werk.

**TABEL 5: TEKSTEN VAN CLASSICISME, VERLICHTING, ROCOCO EN PREROMANTIEK
WEERHOUDEN IN MIJN "WERELDBIBLIOTHEEK VAN DE OUDE LETTEREN"**¹⁹

506	Pierre Corneille	1606-1684	1631	<i>Médée</i> (toneel)
507	René Descartes	1596-1650	1636	<i>Discours de la méthode</i>
508	Pierre Corneille	1606-1684	1636	<i>Le Cid</i> (toneel)*
509	Pierre Corneille	1606-1684	1636	<i>L'ullusion comique</i> (toneel)
510	Willem Ogier (VL)	1618-1689	1639	<i>De Gulsigheydt</i> (blijspel)
511	Pierre Corneille	1606-1684	1640	<i>Horace</i> (toneel)*
512	Pierre Corneille	1606-1684	1641	<i>Cinna</i> (toneel)*
513	Pierre Corneille	1606-1684	1642	<i>Polyeucte</i> (toneel)*
514	Pierre Corneille	1606-1684	1644	<i>La mort de Pompée</i> (toneel)
515	Pierre Corneille	1606-1684	1644	<i>Le menteur</i> (toneel)
516	Pierre Corneille	1606-1684	1646	<i>Théodore</i> (toneel)
517	Pierre Corneille	1606-1684	1647	<i>Héraclius</i> (toneel)
518	Pierre Corneille	1606-1684	1650	<i>Andromède</i> (toneel)
519	Pierre Corneille	1606-1684	1650	<i>Don Sanche d'Aragon</i> (toneel)
520	William Davenant	1606-1668	1656	<i>The siege of Rhodes</i> (drama in operavorm) M
521	Blaise Pascal	1623-1662	1656	<i>Lettres provinciales</i>
522	Molière	1622-1673	1656	<i>Le dépit amoureux</i> (toneel)
523	Molière	1622-1673	1661	<i>Dom Garcie de Navarre ou le prince jaloux</i> (toneel)
524	Molière	1622-1673	1661	<i>L'école des maris</i> (toneel)
525	Molière	1622-1673	1661	<i>Les fâcheux</i> (toneel)
526	Molière	1622-1673	1663	<i>La critique de l'école des femmes</i> (toneel)
527	Molière	1622-1673	1663	<i>L'impromptu de Versailles</i> (toneel)
528	Molière	1622-1673	1664	<i>Le mariage forcé</i> (toneel)
529	Molière	1622-1673	1659	<i>Les précieuses ridicules</i> (toneel)
530	Molière	1622-1673	1665	<i>L'amour médecin</i> (toneel)
531	Molière	1622-1673	1667	<i>Pastorale comique</i> (toneel)
532	Molière	1622-1673	1667	<i>Le sicilien ou l'amour peintre</i> (toneel)
533	Pierre Corneille	1606-1684	1659	<i>Oedipe</i> (toneel)
534	Pierre Corneille	1606-1684	1660	<i>La toison d'or</i> (toneel)
535	Molière	1622-1673	1662	<i>L'école des femmes</i> (toneel)
536	Jean Racine	1639-1699	1663	<i>Ode sur la convalescence du roi</i> (toneel)
537	John Dryden	1631-1700	1664	<i>The Indian queen</i> (drama)
538	Jean Racine	1639-1699	1663	<i>Le renommé des muses</i> (toneel)
539	Molière	1622-1673	1664	<i>Tartuffe</i> (toneel)*
540	Jean Racine	1639-1699	1664	<i>Laes thébaïdes ou les frères ennemis</i> (toneel)
541	Richard Flecknoe	1600-1678	1664	<i>Love's Kingdom, with a Discourse of the English Stage</i> (drama)
542	Jean de la Fontaine	1621-1695	1665	<i>Contes I</i>
543	Molière	1622-1673	1665	<i>Don Juan</i> (toneel)
544	Molière	1622-1673	1666	<i>Le misanthrope</i> (toneel)*
545	John Dryden	1631-1700	1667	<i>Secret love</i> (blijspel)
546	Jean Racine	1639-1699	1667	<i>Alexandre le Grand</i> (toneel)
547	Gysbert Japix (FR)	1603-1666	1668	<i>Friesche Rymlerye</i> (klankrijke poëzie)
548	Jean Racine	1639-1699	1667	<i>Andromaque</i> (toneel)*
549	Nicolas Boileau	1636-1711	1668	<i>Satires</i>
550	Molière	1622-1673	1668	<i>L'avare</i> (toneel)*
551	Jean de la Fontaine	1621-1695	1668	<i>Fables</i> (livre I-VI)
552	Molière	1622-1673	1668	<i>Amphitryon</i> (toneel)
553	Molière	1622-1673	1669	<i>Georges Dandin ou le mari confondu</i> (toneel)
554	Molière	1622-1673	1669	<i>Monsieur de Pourceaugnac</i> (toneel)
555	Blaise Pascal	1623-1662	1669	<i>Pensées</i> (postuum)
556	Jean Racine	1639-1699	1669	<i>Britannicus</i> (toneel)*
557	Molière	1622-1673	1670	<i>Le bourgeois gentilhomme</i> (toneel)
558	Jean Racine	1639-1699	1670	<i>Bérénice</i> (toneel)*
559	Molière	1622-1673	1670	<i>Les amants magnifiques</i> (toneel)

¹⁹ Gebruikte kleurcodes: Classicisme, **Rococo**, **Verlichting**, **Preromantiek**, **Moderne letteren**

560	Pierre Corneille	1606-1684	1670	<i>Tite et Bérénice</i> (toneel)
561	Molière	1622-1673	1671	<i>Les fourberies de Scapin</i> (toneel)
562	Molière	1622-1673	1671	<i>La comtesse d'Escarbagnas</i> (toneel)
563	Molière	1622-1673	1672	<i>Les femmes savantes</i> (toneel)
564	Jean Racine	1639-1699	1673	<i>Mitridathe</i> (toneel)
565	Molière	1622-1673	1673	<i>Le malade imaginaire</i> (toneel)*
566	Jean Racine	1639-1699	1674	<i>Iphigénie</i> (toneel)
567	Jean de la Fontaine	1621-1695	1674	<i>Contes IV</i>
568	Nicolas Boileau	1636-1711	1674	<i>L'art poétique</i> Q
569	Hendrik Smeets (NL)	1645-1721	1676	<i>Beschryvinge van het matig koninkrijk Krinke Kesmes</i>
570	Willem Ogier (VL)	1618-1689	1677	<i>De traegheydt</i> (toneel)
571	Jean Racine	1639-1699	1677	<i>Phèdre</i> (toneel)
572	Jean de la Fontaine	1621-1695	1678	<i>Fables</i> (livre VII-XI)
573	Jan Luyken (NL)	1649-1712	1680	<i>Oorsprongk, begin, en vervolg der Nederlandsche oorlogen</i>
574	Jacques Bénigne Bossuet	1627-1704	1680	<i>Exposition de la doctrine de l'Église</i> (redevoering)
575	Andries Pels (NL)	1631-1681	1681	<i>Gebruik en misbruik des toneels</i> (essay)
576	Bernard de Fontenelle	1657-1757	1684	<i>L'origine des fables</i> (essay)
577	Charles Perrault	1628-1708	1687	<i>Le siècle de Louis le Grand</i> Q
578	Bernard de Fontenelle	1657-1757	1687	<i>Digression sur les Anciens et les Modernes</i> Q
579	Jean Racine	1639-1699	1689	<i>Esther</i> (toneel)
580	Matsuo Bashō	1644-1694	1691	<i>Sarumino</i> (猿蓑) (Tr. <i>Monkey's Raincoat</i> Meda Cana, 1973)
581	Jean Racine	1639-1699	1691	<i>Athalie</i> (toneel)
582	Charles Perrault	1628-1708	1692	<i>Parallèle des Anciens et des Modernes</i> Q
583	William Congrave (IRL)	1670-1729	1693	<i>The old bachelor</i> (komedie)
584	Jean de la Fontaine	1621-1695	1694	<i>Fables</i> (livre XII)
585	William Congrave (IRL)	1670-1729	1694	<i>The double dealer</i> (komedie)
586	Matsuo Bashō	1644-1694	1694	<i>Oku no Hosomichi</i> (Tr. <i>The narrow road to the deep North</i> , 1966)
587	William Congrave (IRL)	1670-1729	1695	<i>Love for love</i> (komedie)
588	Colley Cibber	1671-1757	1696	<i>Love's last shift, or virtue rewarded</i> (komedie)
589	François Fénelon	1651-1715	1696	<i>Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse</i>
590	John Vanbrugh	1664-1726	1696	<i>The relapse</i> (komedie)
591	Colley Cibber	1671-1757	1697	<i>Women's wit</i> (komedie)
592	Richard Bentley	1662-1742	1697	<i>Dissertation on the Epistles of Phalaris</i> (essay) Q
593	Charles Perrault	1628-1708	1697	<i>Histoires ou Contes du Temps passé, les Contes de ma Mère l'Oye</i>
594	John Vanbrugh	1664-1726	1697	<i>The provoked wife</i> (komedie)
595	William Congrave (IRL)	1670-1729	1697	<i>The mourning bride</i> (komedie)*
596	Jeremy Collier	1650-1727	1698	<i>Short View of the Immorality and Profaneness of the English Stage</i> (kritisch essay over de Restoration comedy)
597	Colley Cibber	1671-1757	1699	<i>Xerxes</i> (tragedie)
598	Matthew Prior	1644-1721	1700	<i>Carmen saeculare</i> (lang gedicht)
599	William Congrave (IRL)	1670-1729	1700	<i>The way of the world</i> (komedie)
600	Richard Steele	1672-1729	1701	<i>The Christian hero</i>
601	Richard Steele	1672-1729	1701	<i>The funeral</i> (komedie)
602	Colley Cibber	1671-1757	1702	<i>The school boy</i> (komedie)
603	Jonathan Swift (IRL)	1667-1745	1703	<i>A tale to tub</i> (roman)
604	Wilhelm Gottfried Leibnitz	1646-1716	1704	<i>Nouveaux Essais sur L'entendement humain</i> (essay, origineel in het Frans)
605	Jonathan Swift (IRL)	1667-1745	1704	<i>The battle of books</i> (essay)
606	Sir William Temple	1628-1699	1704	<i>Essay upon Ancient and Modern Learning</i> (gedecodeerd t.o.v. 1690) (postuum) Q
607	Richard Steele	1672-1729	1704	<i>The lying lover</i>
608	Alexander Pope	1688-1744	1709	<i>Pastorals</i>
609	Lukas Schermer (NL)	1688-1711	1710	<i>De tempel van Saturnus</i>
610	Lukas Schermer (NL)	1688-1711	1710	<i>Meleager en Atalante</i> (treurspel)
611	Alexander Pope	1688-1744	1711	<i>Essay on criticism</i>
612	Jonathan Swift (IRL)	1667-1745	1711	<i>An argument about abolishing christianity</i> (essay en pamflet)
613	Lukas Schermer (NL)	1688-1711	1711	<i>Atalante in den hof van Kalidon</i>
614	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1713	<i>Pharsamon ou Les folies romanesques</i> (roman)
615	Jonathan Swift (IRL)	1667-1745	1713	<i>The journal to Stella</i> (brieven)
616	Joseph Addison	1672-1719	1713	<i>Cato</i> (drama)

617	Wilhelm Gottfried Leibnitz	1646-1716	1714	<i>Principes de la nature et de la grâce fondés en raison</i> (essay, origineel in het Frans)
618	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1714	<i>La voiture embourbée</i> (roman)
619	Alexander Pope	1688-1744	1714	<i>The rape of the lock</i> (satire)
620	Jan Baptist Wellekens	1658-1726	1715	<i>Amintas. Beneven eene verhandeling van het herderdicht</i>
621	Joseph Addison	1672-1719	1716	<i>The drummer</i> (komedie)
622	John Gay	1865-1932	1717	<i>Three hours after marriage</i> (komedie)
623	John Gay	1865-1932	1717	<i>Acis and Galatea</i> (libretto voor pastorale) M
624	Daniel Defoe	1660-1731	1719	<i>Robinson Crusoe</i> (roman)*
625	Balthazar Huydecoper (NL)	1695-1178	1719	<i>Achilles</i>
626	Daniel Defoe	1660-1731	1720	<i>Captain Singleton</i> (roman)
627	Chikamatsu Monzaemon	1653-1725	1720	<i>The Love Suicides at Amijima</i> (心中天網島)(kabuki theater)
628	Pieter Langendijk (NL)	1683-1756	1720	<i>Quincampoix of de Windhandelaars</i> (komedie)
629	Christian Wolff	1679-1754	1720	<i>Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt</i> (essay)
630	Christian Wolff	1679-1754	1721	<i>Vernünftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen</i>
631	Pieter Langendijk (NL)	1683-1756	1721	<i>Arlequin Actionist</i> (komedie)
632	Daniel Defoe	1660-1731	1722	<i>Moll Flanders</i> (pikareske novelle)*
633	Daniel Defoe	1660-1731	1722	<i>A journal of Plague Year</i> (historische novella)
634	Ludvig Holberg (DK)	1684-1754	1722	<i>Den politiske Kandestøber</i> (Tr. <i>Der politische Kannen-gießer</i>) (komedie)
635	Daniel Defoe	1660-1731	1722	<i>Colonel Jack</i>
636	Abbé Prévost	1697-1763	1724	<i>Les Aventures de Pomponius, chevalier romain</i> (roman)
637	Jonathan Swift (IRL)	1667-1745	1724	<i>Drapier's letters</i> (essay en pamflet)
638	Pietro Metastasio	1698-1782	1724	<i>Didone abbandonata</i> (Tr. <i>Didon abandonnée</i>) (libretto) M
639	Daniel Defoe	1660-1731	1724	<i>Roxana, the fortunate mistress</i> (roman)
640	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1725	<i>L'île des esclaves</i> (komedie)*
641	James Thompson	1700-1748	1726	<i>The seasons</i>
642	Jonathan Swift (IRL)	1667-1745	1726	<i>Gulliver's travels</i> (satirische roman)*
643	Johannes Gessner	1709-1790	1727	<i>Pariser Tagebuch</i>
644	Henry Fielding	1707-1754	1728	<i>Love in several masques</i> (toneel)
645	John Gay	1865-1932	1728	<i>The beggar's opera</i> (libretto voor een ballade opera) M
646	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1729	<i>La noucelle colonie</i> (toneel)
647	Jonathan Swift (IRL)	1667-1745	1729	<i>A modest proposal</i> (satire)
648	Henry Fielding	1707-1754	1730	<i>Rape upon rape</i> (toneel)
649	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1730	<i>Le jeu de l'amour et du hasard</i> (toneel)*
650	Henry Fielding	1707-1754	1730	<i>The temple beau</i> (toneel)
651	Pietro Metastasio	1698-1782	1730	<i>Il trionfo di Clelia</i> (Tr. <i>The triumph of Clelia</i>) (libretto) M
652	Henry Fielding	1707-1754	1730	<i>The author's farce</i> (toneel)
653	Henry Fielding	1707-1754	1731	<i>The tragedy of tragedies or the life and death of Tom Thumb</i> (toneel)
654	Justus van Effen (NL)	1684-1735	1731	<i>Kobus en Agnietje</i> (novelle in de <i>Hollandsche Spectator</i>)
655	Henry Fielding	1707-1754	1731	<i>Grub-street opera</i> (toneel)
656	Johann Christoph Gottsched	1700-1766	1732	<i>Der sterbende Cato</i> (drama)
657	Henry Fielding	1707-1754	1732	<i>The convent garden tragedy</i> (toneel)
658	Voltaire	1694-1778	1732	<i>Zaïre</i> (tragedie)
659	Henry Fielding	1707-1754	1732	<i>The modern husband</i> (toneel)
660	Henry Fielding	1707-1754	1732	<i>The lottery</i> (toneel)
661	Pietro Metastasio	1698-1782	1733	<i>L'Olimpiade</i> (Tr. <i>L'Olympiande</i>) (opera libretto)
662	Alexander Pope	1688-1744	1734	<i>Essay on man</i>
663	Pietro Metastasio	1698-1782	1734	<i>La clemenza di Tito</i> (Tr. <i>The clemency of Titus</i>) (libretto) M
664	Henry Fielding	1707-1754	1734	<i>The intriguing chambermate</i> (toneel)
665	Claudine Guérin de Tensin	1682-1749	1735	<i>Mémoires du comte de Comminge</i>
666	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1735	<i>Le paysan parvenu</i>
667	Henry Fielding	1707-1754	1736	<i>Pasquin</i> (toneel)
668	Lucas Rotgans (NL)	1653-1710	1736	<i>Eaneas</i> (tragedie)
669	Claude-Prosper de Crébillon	1707-1777	1736	<i>Les Égarements du cœur et de l'esprit ou Mémoires de M. de Meilcour</i> (roman)
670	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1737	<i>La vie de Marianne</i> (roman)(van deel 1 tot deel 8)
671	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1737	<i>Les fausses confidences</i> (toneel)
672	Henry Fielding	1707-1754	1737	<i>The historical register of yaer 1736</i> (toneel)
673	(Pierre Carlet de) Marivaux	1688-1763	1739	<i>Les sincères</i> (toneel)
674	Claudine Guérin de Tensin	1682-1749	1739	<i>Le siège de Calais, nouvelle historique</i>
675	François Baculard d'Arnaud	1718-1805	1740	<i>Coligni, ou la St. Barthelemi</i> (tragedie)

676	Abbé Prévost	1697-1763	1740	<i>Le Doyen de Killerine</i> (roman)
677	Émile du Châtelet	1706-1749	1740	<i>Analyse de la philosophie de Leibnitz</i>
678	Henry Fielding	1707-1754	1741	<i>An apology for the life of Mrs. Shamela Andrews</i> (roman)*
679	Samuel Richardson	1689-1761	1741	<i>Pamela or virtue rewarded</i> (briefroman)*
680	Henry Fielding	1707-1754	1742	<i>The History of the Adventures of Joseph Andrews and his Friend, Mr. Abraham Abrams</i> (roman)*
681	Friedrich von Hagendorn	1708-1757	1742	<i>Der Tag der Freude</i> (gedicht)
682	Antioch D. Kantemir	1708-1744	1742	<i>Über die Natur und den Menschen</i> (in: <i>Ein Sammlung der Werke Kantemirs</i> , 1956)
683	Claude-Prosper de Crébillon	1707-1777	1742	<i>Sophar</i> (satirische roman)
684	Edward Young	1683-1765	1742	<i>The complaint or night thoughts on life, death and immortality</i> (poëzie met blank vers)
685	Ludvig Holberg (DK)	1684-1754	1742	<i>Niels Klims reise til den underjordiske verden</i> (Tr. <i>Niels Klims Reise in die Unterwelt</i>) (roman)
686	Voltaire	1694-1778	1743	<i>Mérope</i> (tragedie)
687	Carlo Goldoni	1707-1793	1745	<i>Arlecchino servitore di due padroni</i> (Tr. <i>Arlequin serviteur de deux maîtres</i>) (toneel)*
688	Carlo Goldoni	1707-1793	1745	<i>I due gemelli veneziani</i> (Tr. <i>Les Deux Jumeaux vénitiens</i>) (toneel)
689	Christian Fürchtegott Gellert	1715-1769	1745	<i>Die Betschwester</i> (komedie)
690	Johann Christoph Gottsched	1700-1766	1745	<i>Agis, König zu Sparta</i> (drama)
691	Christian Fürchtegott Gellert	1715-1769	1746	<i>Das Los in der Lotterie</i> (komedie)
692	Johann Nikolaus Götz	1721-1781	1746	<i>Die Oden Anakreons in reimlosen Versen</i>
693	Christian Fürchtegott Gellert	1715-1769	1746	<i>Fabeln I</i>
694	Claudine Guérin de Tensin	1682-1749	1747	<i>Les malheurs de l'amour</i> (roman)*
695	Christian Fürchtegott Gellert	1715-1769	1747	<i>Das Leben der Schwedischen Gräfin von G...</i> (roman, dl.1)
696	Jean-Baptiste Gresset	1709-1777	1747	<i>Le méchant</i> (komedie)
697	Christian Fürchtegott Gellert	1715-1769	1747	<i>Die zärtlichen Schwestern</i> (komedie)
698	Voltaire	1694-1778	1747	<i>Zadig, ou la destinée. Histoire orientale</i>
699	François Darles de Montigny	17..-1750	1748	<i>Thérèse philosophe</i>
700	Carlo Goldoni	1707-1793	1748	<i>La vedova scaltra</i> (Tr. <i>La veuve rusée</i>) (toneel)
701	Christian Fürchtegott Gellert	1715-1769	1748	<i>Fabeln II</i>
702	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1748	<i>Der junge Gelehrte</i> (toneel)
703	Samuel Richardson	1689-1761	1748	<i>Clarissa or the history of a young lady</i> (briefroman)
704	Tobias Smollett (SCH)	1721-1771	1748	<i>The adventures of Roderick Random</i> (roman)
705	Christian Fürchtegott Gellert	1715-1769	1748	<i>Das Leben der Schwedischen Gräfin von G...</i> (roman, dl.2)
706	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1749	<i>Die Juden</i> (toneel)
707	Henry Fielding	1707-1754	1749	<i>The History of Tom Jones, a Foundling</i> (roman)*
708	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1749	<i>Der Freigeist</i> (toneel)
709	Jean-François de Bastide	1724-1798	1749	<i>Le désenchantement inespéré</i>
710	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1749	<i>Die Juden</i> (toneel)
711	Johann Wilhelm Ludwig Gleim	1719-1803	1749	<i>Fabeln</i>
712	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1749	<i>Der Freigeist</i> (toneel)
713	Carlo Goldoni	1707-1793	1750	<i>La famiglia dell'antiquario ossia La Suocera e la nuora</i> (Tr. <i>La Famille de l'antiquaire</i>) (toneel)
714	Christian Wolff	1679-1754	1750	<i>Institutiones Iuris Naturae et Gentium</i> , (Tr. <i>Grundsätze des Natur- und Völkerrechts</i> , 1754) (essay)
715	Carlo Goldoni	1707-1793	1750	<i>Il padre di famiglia</i> (Tr. <i>Le père de famille</i>) (toneel)
716	Jean-François Marmontel	1723-1799	1751	<i>Acanthe et Céphise</i> – libretto voor pastorale M
717	Tobias Smollett (SCH)	1721-1771	1751	<i>The adventures of Peregrine Pickle</i> (roman)
718	Mikhaïl V. Lomonossov	1711-1765	1751	<i>Tamire et Séline</i> (Tr. from Russian, 1955) (tragedie)
719	Carlo Goldoni	1707-1793	1751	<i>Le femmine puntigliose</i> (Tr. <i>Les Femmes pointilleuses</i>) (toneel)
720	Henry Fielding	1707-1754	1751	<i>Amelia</i> (roman)
721	Johann Wilhelm Ludwig Gleim	1719-1803	1751	<i>Romanzen</i>
722	Carlo Goldoni	1707-1793	1751	<i>Il bugiardo</i> (Tr. <i>Le menteur</i>) (toneel)
723	Johann Peter Uz	1720-196	1752	<i>Der Sieg des Liebesgottes</i> (lyriek)
724	Wassili K. Trediakowski	1703-1769	1752	<i>Zur alten, mittleren und neuen russischen Dichtung</i> (О древнем, среднем и новом стихотворении российском)
725	Christoph Martin Wieland	1733-1813	1753	<i>Der gepryfte Adam</i> (toneel)
726	Carlo Goldoni	1707-1793	1753	<i>La Iocandiera</i> (toneel)
727	Christoph Martin Wieland	1733-1813	1753	<i>Briefe von Verstorbenen</i>
728	Abbé Prévost	1697-1763	1753	<i>Histoire du chevalier Des Grieux et de Manon Lescaut</i>
729	Friedrich Gottlieb Klopstock	1724-1803	1753	<i>Der Tod Adams</i> (toneel)

730	Samuel Richardson	1689-1761	1754	<i>The history of sir Charles Grandison</i> (roman)
731	Ponce-Denis Écouchard Lebrun	1729-1807	1755	<i>Ode sur les désastres de Lisbonne</i> (poëzie)
732	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1755	<i>Miß Sara Sampson</i> (toneel)
733	François Baculard d'Arnaud	1718-1805	1756	<i>Le cardinal de Lorraine ou les massacres de la Saint Barthélemy</i> (tragedie)
734	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1756	<i>Le Diable à quatre ou la double métamorphose</i> (libretto komische opera) M
735	Christoph Martin Wieland	1733-1813	1758	<i>Lady Johanna Gray</i> (toneel)
736	James Macpherson (SCH)	1736-1796	1758	<i>The Highlander</i> (heroïsch gedicht)
737	Carlo Goldoni	1707-1793	1759	<i>Gl'innamorati</i> (Tr. <i>Les amants</i>) (toneel)
738	Samuel Johnson	1709-1784	1759	<i>The History of Rasselas, Prince of Abissinia</i> (nouvelle)
739	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1759	<i>Blaise le savetier</i> (libretto komische opera) M
740	Laurence Sterne (IRL)	1713-1768	1759	<i>A political romance</i> (satire)
741	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1759	<i>Philotas</i> (toneel)
742	Voltaire	1694-1778	1759	<i>Candide</i>
743	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1759	<i>L'Huître et les plaideurs ou le tribunal de la chicane</i> (libretto komische opera) M
744	Voltaire	1694-1778	1760	<i>Tancrède</i> (tragedie)
745	Tobias Smollett (SCH)	1721-1771	1760	<i>The Life and Adventures of Sir Launcelot Greaves</i> (roman)
746	Anne-Louise Élie de Beaumont	1729-1783	1761	<i>Anecdotes de la cour et du règne d'Édouard II, roi d'Angleterre</i> III (roman)
747	Carlo Goldoni	1707-1793	1761	<i>La casa nova</i> (Tr. <i>Le nouvel appartement</i>) (toneel)
748	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1761	<i>On ne s'avise jamais de tout</i> (libretto komische opera) M
749	Anne-Louise Élie de Beaumont	1729-1783	1761	<i>Lettres du marquis de Roselle</i>
750	Carlo Goldoni	1707-1793	1762	<i>Il ritorno dalla villeggiatura</i> (Tr. <i>Le retour de la villégiature</i>) (toneel)
751	Jean Jacques Rousseau	1712-1778	1762	<i>Émile</i> (roman)
752	Carlo Goldoni	1707-1793	1762	<i>Le baruffe chiozzotte</i> (Tr. <i>Barouf à chioggia</i>) (toneel)
753	Jean-François de Bastide	1724-1798	1762	<i>L'épreuve de la probité</i>
754	Jean Jacques Rousseau	1712-1778	1762	<i>Le contrat social</i> (essay)
755	Oliver Goldsmith	1730-1774	1762	<i>Citizen of the world</i>
756	Jean-François de Bastide	1724-1798	1763	<i>Les caractères de la musique</i> (toneel)
757	Giuseppe Parini	1729-1799	1763	<i>Il giorno</i> (Tr. <i>The day</i>) (komisch gedacht)
758	Friedrich Gottlieb Klopstock	1724-1803	1764	<i>Salamo</i> (toneel)
759	François Baculard d'Arnaud	1718-1805	1764	<i>Les Amans malheureux, ou le Comte de Comminge</i> (drama naar Claudine Guérin de Tensin)
760	Jean-François de Bastide	1724-1798	1764	<i>Le jeune homme</i> (toneel)
761	Anne-Louise Élie de Beaumont	1729-1783	1764	<i>Lettres du marquis de Rozelle</i>
762	Horace Walpole	1717-1797	1764	<i>The castle of Otranto</i> (gothische roman)
763	Pierre Beaumarchais	1732-1799	1764	<i>Eugénie</i> (drama)*
764	Christoph Martin Wieland	1733-1813	1764	<i>Der Sieg der Natur über die Schwärmerey oder die Abentheuer des Don Sylvio von Rosalva</i> (roman)
765	James Macpherson (SCH)	1736-1796	1765	<i>The works of Ossian</i> (Tr. Engl. 1777)
766	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1765	<i>Le Philosophe sans le savoir</i> (komedie)
767	Carlo Goldoni	1707-1793	1765	<i>Il ventaglio</i> (Tr. <i>L'Éventail</i>) (toneel)
768	Christoph Martin Wieland	1733-1813	1765	<i>Komische Erzählungen</i>
769	Jean-François de Bastide	1724-1798	1766	<i>Les Amants opposés</i> (toneel)
770	Michael van Goens (NL)	1748-1810	1766	<i>Vrymoedige bedenkingen over de vergelyking der oude dichteren met de hedendaagschen</i> (essay)
771	Jean Jacques Rousseau	1712-1778	1766	<i>La nouvelle Héloïse</i> (briefroman)
772	Jean-François de Bastide	1724-1798	1766	<i>La majorité</i> (toneel)
773	Tobias Smollett (SCH)	1721-1771	1766	<i>Travels through France and Italy</i> (reisverslag)
774	Jean-François de Bastide	1724-1798	1766	<i>Gésoncourt et Clémentine</i> (toneel)
775	Olivier Goldsmith (IRL)	1730-1774	1766	<i>The vicar of Wakefield</i> (roman)
776	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1767	<i>Minna von Barnhelm oder Das Soldatenglück</i> (toneel)
777	Laurence Sterne (IRL)	1713-1768	1767	<i>Life and opinions of Tristram Shandy</i> (roman, 9 delen)*
778	Christoph Martin Wieland	1733-1813	1767	<i>Geschichte des Agatons</i> (roman)
779	Nicolas Restif de la Bretonne	1734-1806	1767	<i>La famille vertueuse</i>
780	François Baculard d'Arnaud	1718-1805	1768	<i>Euphémie, ou le Triomphe de la religion</i> (drama)
781	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1768	<i>La Gageure imprévue</i> (komedie)
782	Laurence Sterne (IRL)	1713-1768	1768	<i>A sentimental journey through France and Italy</i> (roman)*
783	Olivier Goldsmith (IRL)	1730-1774	1768	<i>The goodnatur'd man</i> (toneel)
784	Friedrich Gottlieb Klopstock	1724-1803	1769	<i>Hermanns Schlacht</i> (toneel)
785	Denis Diderot	1713-1784	1769	<i>Le rêve d'Alembert</i> (filoseofisch essay)
786	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1769	<i>Le déserteur</i> (libretto komische opera) M

787	Denis I. Fonwisin	1745-1782	1769	<i>Der Brigadier</i> (Tr. from Russian, 1886)(komedie)
788	François Baculard d'Arnaud	1718-1805	1770	<i>Fayel</i> (drama)
789	Denis Diderot	1713-1784	1770	<i>Entretien d'un père avec ses enfants</i> (essay)
790	Pietro Metastasio	1698-1782	1770	<i>Betulia liberata</i> (Tr. <i>The liberation of Bethulia</i>) (libretto)M
791	Christoph Martin Wieland	1733-1813	1770	<i>Der goldene Spiegel</i> (roman)
792	Henry Mackenzie (SCH)	1745-1831	1771	<i>The man of feeling</i> (roman)
793	Tobias Smollett (SCH)	1721-1771	1771	<i>The expedition of Humphry Clincker</i> (briefroman)*
794	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1771	<i>Emilia Galotti</i> (toneel)
X	Michel-Jean Sedaine	1719-1797	1773	<i>Ernelinde, princesse de Norvège</i> (libretto dramatische opera) M
XX	Olivier Goldsmith (IRL)	1730-1774	1773	<i>She stoops the conquer</i> (toneel)
XX	Henry Mackenzie (SCH)	1745-1831	1773	<i>The man of the world</i> (roman)
XX	Henry Mackenzie (SCH)	1745-1831	1773	<i>The prince of Tunis</i> (drama)
XX	Samuel Johnson	1709-1784	1775	<i>A journey to the western islands of Scotland</i> (reisverslag)
X	Pierre Beaumarchais	1732-1799	1775	<i>Le barbier de Seville</i> (komedie)
X	Claudine Guérin de Tensin	1682-1749	1776	<i>Anecdotes de la cour et du règne d'Édouard II, roi d'Angleterre</i> I en II (onvoltooide roman) (postuum)
XX	Henry Mackenzie (SCH)	1745-1831	1777	<i>Julia de Roubigné</i> (briefroman)
XX	Joseph-Marie de Tréogate	1752-1812	1777	<i>Dolbreuse ou l'Homme du siècle ramené à la vérité par le sentiment et la raison</i> (roman)
XX	Joseph-Marie de Tréogate	1752-1812	1777	<i>Les sorées de la mélancholie</i>
XX	Nicolas Restif de la Bretonne	1734-1806	1778	<i>La vie de mon père</i>
XX	Frances (Fanny) Burney	1752-1840	1778	<i>Evelina or the History of a Young Lady's Entrance into the World</i> *
X	Denis Diderot	1713-1784	1778	<i>Jacques le fataliste</i> (roman)
X	Pierre Beaumarchais	1732-1799	1778	<i>Le mariage de Figaro</i> (komedie)
X	Gothold Ephraim Lessing	1729-1781	1779	<i>Nathan der Weise</i> (toneel)
XX	Joseph-Marie de Tréogate	1752-1812	1777	<i>La comtesse d'Alibre</i>
X	Johann K. A. Musäus	1735-1787	1779	<i>Physiognomische Reisen</i> (satirische roman)
X	Friedrich Heinrich Jacobi	1743-1819	1779	<i>Nach eine politische Rhapsodie</i>
X	Pierre-A. Choderlos de Laclos	1741-1819	1782	<i>Les Liaisons dangereuses</i> (roman)
XX	William Cowper	1731-1800	1785	<i>The task</i> (lang gedicht)
XX	William Beckford	1759-1844	1786	<i>L'histoire du calife de Vathek</i> (roman, orig. Frans)
XX	Ann Radcliffe	1764-1823	1789	<i>The Castles of Athlin and Dunbayne: a Highland Story</i>
X	Carl Michael Bellman (S)	1740-1795	1790	<i>Fredmans epistlar</i> (Tr. <i>De epistels van Fredman</i>)
XX	Ann Radcliffe	1764-1823	1790	<i>A Sicilian Romance</i> (roman)
XX	Ann Radcliffe	1764-1823	1791	<i>The romance of the forrest</i> (roman)
XX	Ann Radcliffe	1764-1823	1794	<i>The mysteries of Udolpho</i> (roman)*
XX	Ann Radcliffe	1764-1823	1797	<i>The Italian</i> (roman)
X	Friedrich Hölderlin	1770-1843	1797	<i>Der Tod des Empedokles</i> (drama, onvoltooid)
X	Friedrich Hölderlin	1770-1843	1797	<i>Hyperion oder Der Eremit in Griechenland</i> (briefroman)
X	Pieter van Woensel	1747-1808	1800	<i>Historie van een Trojaensch paerd</i> (essay)

HOOFDSTUK 3: LETTROMETRIE VOOR LITERAIRE GESCHIEDSCHRIJVING

1. Lettrometrie en literaire geschiedschrijving

Aan het slot van zijn driedelige *Het verhaal van de Nederlandse literatuur* schrijft Freddy de Schutter (2000, III: 380):

"Op de omslag van dit boek staat: het verhaal van de Nederlandse literatuur. Dat is – toegegeven – een misleidende titel. Mijn verhaal ware correcter geweest. Ik geloof trouwens niet dat het mogelijk is om iets anders te doen dan een verhaal te schrijven. En een verhaal is uiteraard mijn verhaal. Zelfs wetenschappelijke geschiedschrijving, die naar objectiviteit streeft, vertelt een verhaal. Alleen al het feit dat je noodgedwongen bepaalde namen niet vermeldt, is interpretatie."

"Ook ik heb namen weggelaten, waar sommige mensen graag iets meer over hadden vernomen. Ik heb meningen naar voren gebracht en soms gingen die opinies lijnrecht in tegen de opinies die je elders kunt lezen. Puur subjectivisme? Nee. Wel een poging om meetbare gegevens te gebruiken voor een hoger doel: interpretatie, bezinning, desnoods tegenspraak."

Het zou een illusie zijn te denken dat lettrometrie niets dan objectieve criteria ontwikkelt die achteraf zouden kunnen worden gebruikt voor een *objectieve* literaire geschiedschrijving. (1) Ten eerste is het decoderen en vooral het deconstrueren zelf een subjectieve aangelegenheid. Decoderende en deconstruerende instanties kunnen grondig van mening verschillen of dit of dat nu wel een nieuwe taalcode is, ook al gebruiken hetzelfde soort semiotische analyse; ook of dit of dat een nieuwe wereldvisie is, want eigenlijk bestaan er geen geschreven regels voor deconstructie. (2) Ten tweede zullen de gevonden vernieuwende taalcodes ergens moeten worden aan getoetst, in ons geval aan de wereldliteratuur. Maar bij de samenstelling van de lijst "wereldliteratuur" vertrekt men al van een waardeoordeel. Waarom behoort gene of gindse tekst er wél toe en een andere niet?

Wat lettrometrie wél toelaat is het bereiken van het ideaal van Roland Barthes, namelijk dat een literaire geschiedschrijving *zonder namen* mogelijk wordt gemaakt. Het is best mogelijk dat er fouten worden gemaakt bij het decoderen en deconstrueren van afzonderlijke teksten, fouten die een gevolg zijn van een subjectieve voorkeur van de decoderende en deconstruerende instantie, maar als er een paar duizend literaire teksten worden gedecodeerd en gedeconstrueerd – wat verder uit dit werk zal blijken – dan gaat de *wet van de grote getallen* spelen, en dan heffen de fouten elkaar wederzijds op. Daardoor wordt het mogelijk via een reeks statistische significantietesten periodecodes met elkaar te vergelijken. Daartoe volstaat het om periodecode per periodecode een gemiddelde (met erbij horende standaardafwijking) te berekenen om na te gaan of de ene periodecode zoveel meer of minder vernieuwend was dan een andere. Ook kan men gemiddelden per decade maken en de evolutie van de wereldliteratuur grafisch uitbeelden. Dit gebeurt in het vijfde hoofdstuk. Voorts is het geweten dat kleinere literaturen steeds zullen achterop hinken bij de wereldliteratuur waarbij serieuze inhaalbewegingen mogelijk zijn. In de periode 1770-1800 was het niveau van de letteren in Nederland, Vlaanderen en Friesland onvoorstelbaar laag, zeker als men dat vergelijkt met de Gouden Eeuw wanneer in Nederland, tijdens de Barok, het niveau meer dan 70 % van dat van de Wereldliteratuur was. Periodes van achteruitgang en van inhaalbewegingen laten zich met behulp van lettrometrie grafisch uitbeelden, waardoor het bijvoorbeeld meetbaar wordt in welke mate de Tachtigers, Van-Nu-en-Straks of de Vijftigers hebben bijgedragen tot die inhaalbeweging.

De Schutter heeft het in zijn citaat wel over "meetbare gegevens", maar nergens in de drie delen merk ik iets wat werd gemeten. Metingen drukken zich uit in cijfers, maar ik zie nergens cijfers bij De Schutter, tenzij misschien de nummering van de bladzijden in

zijn boek. Lettrometrie maakt een compleet ander soort literaire geschiedschrijving mogelijk, een soort dat nog niet eerder werd beoefend. Het laat ook toe antwoorden te geven op moeilijk te beantwoorden vragen. Zo zal het opvallen dat in de ranking van de 200 meest innoverende teksten in de wereldliteratuur er amper zestien teksten geschreven door twaalf verschillende vrouwen staan. Vier daarvan zijn van de hand van Virginia Woolf, met drie teksten in de top-20. Maar in de top-100 komt maar één enkele andere tekst van een schrijfster voor: van Dubravka Ugrešić op plaats 88 (zie Tabel 7); tussen 101 en 200 vinden we teksten van Christine de Pisan, van Hella S. Haase, van Grazia Deledda, van Margeurite Duras, van Nathalie Sarraute, van Violette Leduc, van Edith Stein, van Fanny Burney, van Anne Radcliffe en van Sappho van Lesbos. Maar mag men daaruit besluiten dat vrouwen minder innoverend zouden schrijven dan mannen? De lettrometrie doet een middel aan de hand om daar met een hoge graad van zekerheid een betrouwbaar antwoord op te geven via een doorgevoerde *significantietest*. Nog zoiets. De Nobelprijs voor literatuur wordt sinds 1901 uitgereikt. In de top honderd staan 75 teksten van auteurs die de prijs hadden kunnen winnen, maar amper amper 16 van die teksten waren van de hand van een winnaar, ondanks het feit dat proportioneel meer teksten van winnaars werden geselecteerd dan van niet-winnaars. Moet men daaruit concluderen dat de winnaars minder innoverend schrijven dan de niet winnaars? Ook daarover kan men met behulp van lettrometrie een wetenschappelijk betrouwbare uitspraak doen na het uitvoeren van een significantie test. Dit alles wordt nader bekeken in Hoofdstuk 6.

Lettrometrie mag dan, tijdens het decoderen en deconstrueren, al een subjectieve bezigheid zijn, het laat wel toe wetenschappelijke uitspraken te doen over grote groepen van teksten. Voor de literaire geschiedschrijving lijkt het mij een waardevolle aanwinst. Bovendien laat het toe *cesuren* in de literatuur te ontdekken. Toch wordt er met recht aan getwijfeld of wetenschappelijk literaire geschiedschrijving wel mogelijk is. Die twijfel, dat is wat René Wellek en Austin Warren, twee monumenten in de literatuurwetenschap, zestig jaar geleden al verduidelijkten (1942: 252-253):

"Most histories of literature, it must be admitted, are either social histories, or histories of thought as illustrated in literature, or impressions and judgements on specific works arranged in less or more chronological order. (...) Most leading histories of literature are either histories of civilization or collections of critical essays. One type is not a history of art; the other not a history of art. (...) Another difficulty is the prejudice that no history of literature is possible save in terms of causal explanation by some other human activity."

Het is goed te beseffen dat het probleem van de literatuurstudie een probleem is van de **menswetenschappen** in het algemeen. In de jaren 1930 waren vertegenwoordigers van de *Wiener Kreis*, later ook *logisch empiristen* of *neopositivisten* genoemd, van mening dat alle wetenschappen, natuurwetenschappen net zo goed als menswetenschappen één en dezelfde methode moesten beoefenen. Hun taak was door deductief redeneren universele wetmatigheden te vinden waarmee feiten causaal konden worden verklaard. De gevonden wetmatigheden moesten achteraf empirisch kunnen worden gecontroleerd. In die zin noemde men de Wieners – Rudolf Carnap, Otto Neurath, Hans Hahn, Philipp Frank – ook *verificationisten*. Later keerde Karl R. Popper dat criterium om, en was het de taak van de wetenschap om door *cruciale experimenten* te pogen universele wetmatigheden te weerleggen. Lukte dat niet, dan kon de wetmatigheid voor juist worden aangenomen. Popper is dus een *falsificationist* en steunt zich hierbij op zijn *asymetriebeginzel*. Wetmatigheden zijn universele proposities in de stijl van "Alle zwanen zijn wit". De weerlegging van zo'n universele propositie is altijd een existentiële propositie: "Er bestaat een zwarte zwaan". Popper (1935: 68) zegt dan universele proposities nooit afdoende kunnen worden geverifieerd (wat doet men met alle vroegere zwanen of met alle toekomstige zwanen, hoe kan men dat empirisch verifiëren?) terwijl existentiële proposities niet gefalsificeerd kunnen worden, enkel geverifieerd. Uiteraard is dat onzin. Om een existentiële propositie te verifiëren gebruikt de fysicus bijvoorbeeld zijn microscoop. Maar dat betekent dat hij de

universele wetten van de optica (die niet verifieerbaar zouden zijn) voor waar aanneemt op het moment dat hij een existentiële propositie verifieert. Het falsificationisme is dus net zo onbetrouwbaar als het verificationisme.

2. Het basisprobleem van de menswetenschap

Eenheidswetenschap is en blijft een utopie om de simpele reden dat de natuurwetenschap wetmatigheden formuleert voor alle punten in ruimte en tijd, terwijl de menswetenschap zo iets niet kan: de mens bestaat amper twee miljoen jaar op een aarbol die 4.5 miljard jaar oud is. De logische structuur van de wetten in de natuurwetenschap verschilt dus **gradueel** van die in de menswetenschap. Dat kan makkelijk duidelijk worden gemaakt met behulp van de **propositiecalculus**. Beweringen uit de natuurwetenschap zijn steeds van het type [9]:

$$f^R(x^R) = c \quad [9]$$

waarin f^R en x^R logische variabelen zijn en c een logische constante is. Deze uitdrukking gaat niet in alle gevallen op, doch enkel voor waarnemingen van het geschikte soort. Daarom dient de equivalentierelatie tussen de logische variabelen x en de observatieacten a aan de propositiefunctie [9] te worden toegevoegd. De meer algemene vorm van de propositiefunctie waarvan de natuurwetenschappen zich bedienen noteert men als:

$$x^R E_r a^R \rightarrow f^R(x^R) = c \quad [10]$$

wat leest als "als er een geschikte equivalentierelatie E_r bestaat tussen de logische variabelen x^R en a^R , dan geldt de betrekking $f^R(x^R) = c$. De propositiefunctie [10] kan met behulp van kwantoren worden omgezet in een *universele propositie* als

$$[(\exists f^R) (\forall x^R) (\forall a^R) (x^R E_r a^R \rightarrow f^R(x^R) = c)] \quad [11]$$

wat leest als "er bestaat minstens één functionele relatie f^R zodat voor alle logische variabelen en alle observatieacten geldt dat, indien er een equivalentierelatie E_r tussen de logische variabelen x^R en observatieacten a^R bestaat, het functioneel verband $f^R(x^R) = c$ altijd opgaat". Alle natuurwetten van het type $(\forall x, \forall y, \forall t) (x_t \rightarrow y_t)$ kunnen worden herschreven als universele proposities van het type [11]. Dergelijke proposities gelden voor alle observeerbare punten in ruimte en tijd.

Dit laatste geldt niet voor de menswetenschap die hooguit **pseudo-universele proposities** kan verwoorden, die uitsluitend gelden voor één van de vele mogelijke werelden. Dat impliceert dat de wetten in de menswetenschappen altijd van het type [12] zijn:

$$[(\exists f^R) (\forall k) (\forall x^R) (\forall a^R) (k \subset k^R \bullet x^R E_r a^R \rightarrow f^R(x^R) = c)] \quad [12]$$

In woorden "er bestaat minstens één functionele relatie f^R zodat voor alle logische variabelen en alle observatieacten geldt dat, indien k behoort tot alle mogelijke werelden k^R en indien er een equivalentierelatie E_r tussen de logische variabelen x^R en observatieacten a^R bestaat, het functioneel verband $f^R(x^R) = c$ altijd opgaat".

Er bestaat dus weldegelijk een **gradueel verschil** – geen kwalitatief verschil zoals historici in het voetspoor van Wilhelm Dilthey of Max Weber dachten – tussen natuurwetenschappen die wetten van het type [11] formuleren en menswetenschappen die wetten van het type [12] formuleren. Hieruit blijkt dat zowel de **verificatio-nisten** Rudolf Carnap (1891-1970), Moritz Schlick (1882-1936), Otto Neurath (1882-

1945), Hans Hahn (1879-1934) en Philipp Frank (1884-1966), als de **falsificationisten** Karl R. Popper (1902-1994), Carl G. Hempel (1905-1997), Wolfgang Stegmüller (1923-1991) en Hans Lenk (°1935) voor iets ijverden wat logischerwijze onmogelijk is: *eenheidswetenschap*. Het grote verschil tussen de twee soorten universele proposities is dat volgens [11] een bewering onwaar is indien uit correct bevonden premissen x geen y volgt. Indien hetzelfde gebeurt bij [12] dan kan de menswetenschapper zich wel verschanseren achter een *coventional twist* en zeggen dat zijn bewering mogelijks niet klopt in wereld 1 maar wel zal kloppen in wereld 2. Dat blijkt onmiddellijk als we de waarheidstafels uit de logica invullen. Uit de elementaire **propositiecalculus** weten we dat voor de natuurwetenschap geldt dat:

$$(x^R \text{ E}_r a^R \rightarrow f^R(x^R) = c) \leftrightarrow (q \rightarrow p) \quad [13]$$

leidend tot de waarheidstafel

$$\begin{array}{ccccc} (q & \rightarrow & p) & & \\ 1 & \mathbf{1} & 1 & (1) & \\ 1 & \mathbf{0} & 0 & (2) & \\ 0 & \mathbf{1} & 1 & (3) & \\ 0 & \mathbf{1} & 0 & (4) & \end{array} \quad [14]$$

of nog, als de antecedentsvoorwaarde q waar is en het *explandum* (het beweerde gevolg) p onwaar is, dan is de bewering dat p uit q volgt gewoon onwaar. Bekijken we dat nu bij de pseudo-universele proposities van de menswetenschap:

$$(k \subset K^R \bullet x^R \text{ E}_r a^R \rightarrow f^R(x^R) = c) \leftrightarrow (p \bullet q) \rightarrow r \quad [15]$$

Uit de propositiecalculus weten we dat geldt dat

$$(p \bullet q) \rightarrow r \leftrightarrow p \rightarrow (q \rightarrow r) \quad [16]$$

Toepaasing van de waarheidstafels daarop leert

$$\begin{array}{cccccc} p \rightarrow (q \rightarrow r) & & & & & \\ 1 & \mathbf{1} & 1 & 1 & 1 & (1') \\ 1 & \mathbf{0} & 1 & 0 & 0 & (2') \\ 1 & \mathbf{1} & 0 & 1 & 1 & (3') \\ 1 & \mathbf{1} & 0 & 1 & 0 & (4') \\ 0 & \mathbf{1} & 1 & 1 & 1 & (5') \\ 0 & \mathbf{1} & 1 & 0 & 0 & (6') \\ 0 & \mathbf{1} & 0 & 1 & 1 & (7') \\ 0 & \mathbf{1} & 0 & 1 & 0 & (8') \end{array} \quad [17]$$

of nog, hier zien we dat (1) indien de sociale ruimte p waarvoor men een wetmatigheid wil formuleren waar is en (2) indien de antecedentvoorwaarden q waar zijn en (3) maar het explandum r onwaar is, dan kan de menswetenschapper zeggen dat zijn uitspraak toch waar is maar dat hij zich vergiste van sociale ruimte (vergelijk 2' met 5'). De term *social space* werd in dit verband ingevoerd door de Griekse filosoof A.G. Papandreou in zijn *Economics as science* (1958) – begrip dat veel eerder al ook werd gebruikt, door Jacques Rueff in 1922.

Wat de menswetenschappen ontbreekt is een **overkoepelende algemene theorie van exhaustief opgesomde sociale ruimten** (een theorie die dan wel in een *metataal* moet worden geschreven). Daarbij is noodzakelijk dat de sociale ruimten elkaar mutueel uitsluiten en samen de "wereld" vormen. Onderstel dat er slechts twee zulke ruimten zouden K^R_1 zijn en K^R_2 , derwijze dat als de ene sociale ruimte waar is

de andere steeds onwaar moet zijn. Alsdan zou een menswetenschappelijke wetmatigheid kunnen worden geschreven als:

$$[(\exists^R) (\forall k) (\forall x^R) (\forall a^R) (k \subset K_1^R \vee K_2^R) \bullet (x^R E_r a^R \rightarrow f^R(x^R) = c)] \quad [18]$$

wat in de symboliek van de propositiecalculus nog kan worden herschreven als

$$[(p_1 \vee p_2) \bullet q] \rightarrow r \leftrightarrow (p_1 \vee p_2) \rightarrow (q \rightarrow r) \quad [19]$$

zodat de waarheidstafel leert dat

$(p_1 \vee p_2) \rightarrow (q \rightarrow r)$							
1	1	0	1	1	1	1	(1")
1	1	0	0	1	0	0	(2")
1	1	0	1	0	1	1	(3")
1	1	0	1	0	1	0	(4")
0	1	1	1	1	1	1	(5")
0	1	1	0	1	0	0	(6")
0	1	1	1	0	1	1	(7")
0	1	1	1	0	1	0	(8")

[20]

Hier is *conventional twist* dus wel uitgesloten en wordt eenheidswetenschap plots weer denkbaar. Men hoeft zich trouwens niet te beperken tot twee elkaar mutueel uitsluitende *social spaces* die samen de "wereld" vormen. Het kunnen er gerust n zijn, waarbij alle sociale ruimten worden beschreven als $(p_1 \vee p_2 \vee p_3 \vee \dots \vee p_n)$. Vermits er steeds één van de sociale ruimten waar zal zijn is de quasi-universele propositie van de menswetenschap altijd onwaar als $(q \rightarrow r)$ onwaar is.

Wat betekent dit nu voor de literatuurwetenschap, meer in het bijzonder voor de literaire geschiedschrijving. De *social spaces* zijn daar de periodecodes, geschreven met hoofdletter, bijvoorbeeld Oudheid (± 1150 BC-500), Middeleeuwen (500-1350), Renaissance (1350-1630), Barok (1630-1700), Classicisme (1700-1790), Romantiek (1790-1835), Realisme (1835-1870), Naturalisme (1870-1890), Historische Avantgarde (syn. Estheticisme) (1870-1910), Modernisme (1910-1960) en Postmodernisme²⁰ (1960-nu). Zo gesteld sluiten de periodecodes elkaar op diachronische manier uit. Maar er ontstonden in Europa al classicistische letteren vanaf het begin van de Barok: daar overlappen de diachronische codes elkaar. Dat is niet enkel zo voor Classicisme en Barok, maar voor zowat alle periodecodes die elkaar overlappen zonder dat er duidelijke *cesuren* kunnen worden aangeduid. Onder literatuurwetenschappers bestaat geen eensgezindheid over de gebruikte periodecodes. René Wellek bijvoorbeeld spreekt met betrekking tot de Westerse letteren van na 1630 enkel van Barok, Classicisme, Romantiek en Symbolisme (1963: 129 en 252). Jean Weisgerber (1984a: 72) houdt het voor de literatuur van na 1910 uitsluitend op Avantgardisme. Anderen als Umberto Eco (1984: 67) en Douwe Fokkema (1986: 238) houden het op Historische Avantgarde (wat ruimer is dan Welleks Symbolisme), Modernisme en Postmodernisme. Hega Geyer-Ryan en Helmut Lethen (1986: 40) vatten Avantgardisme, Modernisme en Postmodernisme samen onder de term "Die Moderne".

²⁰ Voor het Postmodernisme lopen de meningen sterk uiteen. Zo wil Ihab Hassan (1987: 88) het Postmodernisme al laten aanvangen in 1939, terwijl Mihaly Szegedy-Maszák pas van 1959 gewaagt (1985: 45). Jean-François Lyotard vindt dan weer dat we hier van geen begin kunnen spreken omdat postmodernisme geen periodecode zou zijn, hooguit een stijl (1983: 69), iets waarmee Matei Calinescu het dan weer gloeiend oneens is (1985: 5). Maar ook over details, bijvoorbeeld of bepaalde literaire teksten van James Joyce of Samuel Beckett niet eerder tot het Postmodernisme behoren, lopen de meningen ver uiteen. Ihab Hassan vindt van wel, Breon Mitchell van niet (1985: 118).

Het ideaal van elkaar mutueel uitsluitende *social spaces* ($p_1 \vee p_2 \vee p_3 \vee \dots \vee p_n$), dus van garantie op wetenschappelijkheid, wordt hiermee *niet* bereikt. Bovendien zijn de vooropgestelde periodiseringen sterk valt verschillend van literatuur tot literatuur. In het beste geval gaat de hierboven geschetste periodisering (van ± 1150 BC tot nu) enkel op voor de Europese letteren en is ze onbruikbaar voor Oosterse letteren. Wanneer ze al bruikbaar zou zijn voor Oosterse letteren is de spreiding in de tijd compleet anders. Met betrekking tot de Chinese poëzie vond James J.Y. Liu de codes Renaissance, Barok en Classicisme ook in China terug, maar dan wel vier eeuwen vroeger dan in Europa (1969: 253-255).

De term **periodecode** (*literary periods*) is verder problematisch doordat hij vaak wordt verward met "stijl" of "genre". Gé J. van Bork e.a. (2012) omschrijven het begrip als volgt:

"Onder een periodecode wordt dan een systeem van conventies verstaan die in een bepaald tijdvak (...) in (litteraire) teksten een belangrijke rol spelen en door lezers als zodanig herkend worden. Zo zou men de periodecode van de romantiek of van het modernisme kunnen vaststellen door de dominante codes van teksten uit die perioden op te sporen. Een voorbeeld daarvan is te vinden bij D.W. Fokkema in diens artikel in Forum der Letteren (1979), waarin hij de periodecode van het modernisme tracht te achterhalen."

"Een probleem bij het vaststellen van een periodecode is dat het codebegrip onvoldoende gedefinieerd is om een werkbaar criterium te zijn. Onduidelijk blijft bovendien of codes in de hier bedoelde zin niet afhankelijk zijn van de interpretatie van de onderzoeker en dus onderhevig aan verschil van inzicht in de dominantie van de verschillende codes."

Het werken met periodecodes in de literaire geschiedschrijving is in feite nog relatief jong en via het Russische formalisme de westerse literatuurwetenschap binnengedrongen. De diepere uitwerking was van de hand van de Tsjechische en Slovaakse structuralisten, onder meer van Jan Mukařovský (1891-1975), Felix Vodička (1909-1974) en Dionýz Ďurišin (1929-1997). Het begrip periodecode, dat door de Amerikaanse *New Critics* zwaar onder vuur werd genomen, werd in 1942 wel verdedigd door twee literatuurwetenschappers met aanzien, door de Amerikaans-Tsjechische René Wellek (1903-1995) en door zijn Amerikaanse collega Austin Warren (1899-1986). Zij beschouwen een periodecode niet als een type of een klasse, wel als een systeem van normen, ingebed in een historisch proces (1942: 265). In navolging van het Russisch formalisme willen zij een periodecode enkel bepaald zien door zuiver literaire criteria. Beiden keren zich, wat de Engelse letteren betreft, heftig tegen zulke periodecodes als "Victorian", "Edwardian", "Georgian", "Augustan", of "Elizabethan" met een puur politieke connotatie die met letterkunde niets te maken heeft. Zij kanten zich tegen het gebruik van *buitenliteraire termen* om periodecodes te benoemen. Zo schrijft Wellek:

"Our starting point must be the development of literature as literature. Period is, then, only a subsection of the universal development. Its history only can be written with reference to a variable scheme of values, and this scheme of values has to be abstracted from history itself. A period is thus a time section dominated by a system of literary norms, standards, and conventions, whose introduction, spread, diversification, integration, and disappearance can be traced" (1942: 264-265).

Wellek is er zich van bewust dat het werken met periodecodes een verregaande abstractie is van een veel complexere werkelijkheid. Een causale verklaring voor de veranderingen van de codes geven noch hij, noch Austin. Hiervoor verwijzen de auteurs naar de *exhaustion and automatization theory* van de Russische formalisten Viktor Sjklovski (1893-1984), Boris Eichenbaum (1886-1959), Boris Tomasevski (1890-1956) en Joeri Tynjanov (1894-1943). Wellek verwerpt uitdrukkelijk de hypothe-

se dat het mogelijk zou zijn een algemene theorie van de veranderingen in de periodecodes te ontwerpen – standpunt dat nu erg verouderd overkomt. Hij heeft het over “*insoluble in general terms*”. Wel ziet hij in dat het ontstaan van een nieuwe periodecode ten nadele van een dominante periodecode het gevolg is van een conflict-situatie. Periodecodes zijn een sociaal verschijnsel en de wetenschap die zich bezig houdt met het voortbestaan en/of verdwijnen van sociale verschijnselen is de sociologie. Het is Robert K. Merton (1910-2003) geweest die zich met zijn **functionalisme van middelbare reikwijdte** het diepst over dit probleem heeft gebogen. Hij kwam tot de conclusie dat sociale verschijnselen blijven voortbestaan zolang ze een batig saldo aan eufunctionele gevolgen hebben, of nog: zolang de “net balance” van de eufuncties en de dysfuncties van een sociaal verschijnsel positief is. Hij schrijft:

“Not requiring their dubious role as pure substitutes for recorded history, the sociologist of literate societies may neglect survivals²¹ with no apparent loss. But he need not be driven by archaic and irrelevant controversy, to adopt the unqualified postulate that all cultural items fulfill vital functions. For this, too, is a problem for investigation, not a conclusion in advance of investigation. Far more as a directive for research would seem the provisional assumption that persisting cultural forms have a net balance of functional consequences either for the society considered as a unit or for subgroups powerful to retain this form intact, by means of direct coercion or indirect persuasion. This formulation at once avoids the tendency of functional analysis to concentrate on positive functions and directs the attention of the research worker to other types of consequences as well” (Merton, 1968: 86).

Merton vervangt het postulaat van de universaliteit als aangenomen door zulke antropologen als Bronislaw Malinowski (1884-1942), Alfred Radcliffe-Brown (1881-1955), Clyde Kluckhohn (1905-1960), Kingsley Davis (1908-1997) of Wilbert E. Moore (1914-1987) uit empirische overwegingen door zijn *net balance principle*. De antropologen hadden steeds aangenomen dat sociale verschijnselen bleven bestaan zolang ze bijdroegen tot het lenigen van behoeften (Malinowski, 1944: 85-91). In navolging van Paul Lazarsfeld (1901-1976), met wie hij samenwerkte aan de Colombia University, ging Merton ervan uit dat postulaten niet passen in de sociologie, maar dat wetmatigheden op deductieve manier moeten worden gevonden om daarna te worden onderworpen aan een empirische controle *ex post*.

De “net balance theory” van Merton wordt nog steeds gedoceerd maar is onhoudbaar gebleken. Vooreerst zit die theorie methodologisch compleet fout. In navolging van Emile Durkheim (1895: 10 en 103) brengt Merton de oorzaak van het voortbestaan van een sociaal feit in verband met zijn gevolgen, zodat het explanandum reeds in het explanans begrepen is. Geen enkele andere wetenschap gaat zo te werk. Als ik de fysicus vraag waarom opgeworpen stenen steeds naar beneden vallen zal hij de gevolgen van die val, bijvoorbeeld dat iemand de steen op zijn hoofd krijgt, nimmer betrekken bij de causale verklaring. Vervolgens is de “net balance” niet kwantificeerbaar, men kan niet berekenen in hoeverre de dysfuncties groter zijn dan de eufuncties omdat geen van beiden in kardinale grootheden wordt uitgedrukt. Bij het verwerpen van het postulaat van de universaliteit aanvaardt Merton stilzwijgend het postulaat van de non-functionaliteit, iets wat empirisch niet controleerbaar is (Helmut Gaus, 1980: 27-28). Ook impliceert de verwerping van het postulaat van de universaliteit dat Merton dan op onaanvaardbare manier het reciprociteitsbeginsel aanvaardt. Daarop heeft Alvin Gouldner (1920-1980), een leerling van Merton geweest (1960: 161-178) met betrekking tot het voortbestaan van de Amerikaanse *political machine* ondanks zulke dysfuncties als corruptie en zwendel. In samenlevingen waar groepen

²¹ Survivals zijn sociale verschijnselen die ooit historisch een functie vervulden, maar die bleven voortbestaan nadat ze geen functie meer vervulden. Een goed voorbeeld is dit van knopen op de mouw bij militairen. Dat werd ooit ingevoerd ten tijde van Napoleon Bonaparte om te beletten dat soldaten hun neus schoonwreven aan de mouw. Toen zakdoeken algemeen in de mode kwamen bleven de knopen op de mouw staan als een *survival*.

van mensen hun behoeften reduceren ten koste van andere groepen van mensen, kan er nooit sprake zijn van *onderling gelijke sociale ruil* die vereist is voor de handhaving van het reciprociteitsbeginsel. "Gelijke" sociale ruil is enkel een voorrecht voor de machtsclique en haar aanhang.

Het is de Duits-Amerikaanse socioloog Herbert J. Gans (°1927) die in 1972 met zijn artikel *The positive functions of poverty* – later verder uitgewerkt in zijn boek *The war against the poor* (1995) – duidelijk heeft gemaakt dat het *mid range functionalism* van Merton faalt causale antwoorden te geven op het voortbestaan van bepaalde sociale verschijnselen. Als ik de functionalist vraag waarom armoede blijft voortbestaan dan is het antwoord dat armoede een batig saldo aan eufunctionele gevolgen heeft wel heel povertjes omdat het eigenlijk niets zegt. In 1980 heeft de Belgische socioloog Helmut Gaus (°1937) betoogd dat het onbelangrijk is of sociale verschijnselen al dan niet een functie vervullen, maar dat het het participeren aan een sociale verschijnselen veel belangrijker is:

"Het is niet het sociaal verschijnsel zelf, maar de uitwerking die het gebruik van of de participatie aan het sociaal verschijnsel met zich meebrengt die functioneel kan zijn. Deze nuancering beïnvloedt fundamenteel de vraagstelling. Er is een verschil in de vraag 'wat is de functie van t.v.', of 'wat is de functie van het kijken naar t.v.' (...) Met de eerste vraag, de vraag naar de functie van het sociaal verschijnsel zelf, wordt het onderzoek gederigeerd naar de plaats van het sociaal verschijnsel ten opzichte van andere sociale verschijnselen, ten opzichte van het geheel, of van de deelgebieden. Met de vraag naar de uitwerking van het sociaal verschijnsel wordt het onderzoek gedirigeerd naar mensen in situaties, naar de uitwerking die het verschijnsel heeft op het psychisme, en verder naar de verschijnselen waartoe die psychische gesteldheden leiden" (1980: 31).

"Van zodra wij evenwel naar de functie van de uitwerking vragen, die het gebruiken of het participeren aan een sociaal verschijnsel voor gevolg heeft, wordt het onderzoek onmiddellijk naar concrete personen in concrete situaties geleid en worden holistische of structuralistische maatschappijvisies marginale problemen. Dat is o.i. een zeer belangrijke amendatie van de functionele analyse, die haar bruikbaarheid als wetenschapsmethode zeer ten goede komt" (1980: 34).

Belangrijk is een onderscheid te maken tussen de participanten aan een sociaal verschijnsel en de niet-participanten. Voor de literatuur van een bepaalde periodecode zijn die participanten de auteur, de lezer, de uitgever, de literaire criticus, de boekhandel, het toneelhuis, het toneelgezelschap, enzovoort. De non-participanten zijn mensen die geen boeken lezen of nooit naar toneel gaan. Belangrijk daarbij is de houding van uitgevers en/of toneelregisseurs of hun auteurs de esthetiek van de identiteit handhaven dan wel de esthetiek van de tegenstellingen voorstaan. Uiteindelijk zal, in een kapitalistische maatschappij, de markt beslissen welke van beide opties het meest contribueert tot de winst van een groep bevoorrechte participanten. In perioden voorafgaand aan het vroeghandelskapitalisme, zal het om heel andere overwegingen gaan. Maar kan de sociologie nuttig zijn bij het vastleggen van periodecodes als sociaal verschijnsel? Mijn antwoord luidt "neen, helaas niet". Zelfs indien men het functionalisme verstevigt nog steeds niet. In 1990 heb ik het sociologisch functionalisme als volgt geamendeerd:

"De functioneel-motivationele analyse is een onderzoekstechniek die systematisch probeert na te gaan op welke wijze sociale verschijnselen behoeften van participanten en non-participanten helpen reduceren, waarom bepaalde sociale verschijnselen wel en andere niet voortbestaan, en in welke mate elk van hen over machtsmiddelen beschikt om die behoeften-reductie te laten persisteren. Voorts probeert zij systematisch na te gaan welke de observeerbare consequenties zijn van het al dan niet gedwongen participeren aan sociale verschijnselen, en dat zowel in hoofde van participanten en non-participanten als de samenleving als geheel."

Veel sterker kan men het sociologische functionalisme niet maken, zo lijkt het mij. De conclusie is dan dat bij ongelijke sociale ruil sociale verschijnselen maar persisteren zo lang ze in hoofde van participanten of niet-participanten bijdragen tot een betere reductie van de behoeftenreductie. Armoede bijvoorbeeld persisteert enkel omdat het in hoofde van de niet-participanten (de rijken) een betere behoeftenreductie mogelijk maakt ten koste van een geringere behoeftenreductie van de participanten (de armen). Met betrekking tot een sociaal verschijnsel als literaire periodecode is het sociologisch functionalisme veel te weinig verfijnd om ooit te kunnen dienen als **metataal** om de wijzigingen in periodecodes te detecteren. Andere oplossingen dan sociologische zullen dus noodzakelijk zijn (zie de derde paragraaf van dit hoofdstuk).

Wellek en Austin zijn er niet in geslaagd een causale verklaring te geven voor de opeenvolging van literaire periodecodes. Het inschakelen van de sociologie als buiten-literaire benadering leidt uiteindelijk tot niets, net zo min bij Douwe W. Fokkema die de term "periodecode" wil vervangen door de term "sociocode". Wellek schrijft (1942: 266-267):

"The problem of writing the history of a period will be a first problem of description: we need to discern the decay of one convention and the rise of a new one. Why this change of convention has to come about is a historical problem insoluble in general terms. One type of solution proposed assumes that within the literary development a stage of exhaustion is reached requiring the rise of a new code. The Russian formalists describe this process as a process of 'automatization'. (...) But this theory does not make clear why development has to move in the particular direction it has taken (...) One explanation of these changes in direction would put the burden on outside interferences and pressure of the social milieu. Each change of literary convention would be caused by the rise of a new class or at least group of people who create their own art: in Russia, with the clear class distinction and affiliations which prevailed before 1917, frequently a close correlation between social and literary change can be established. The correlation is far less clear in the West and breaks down as soon as we go beyond the most obvious social distinctions and catastrophes."

"Another explanation turns to the rise of a new generation (...). It is undoubtedly true that at some moments in history literary change is affected by a group of young people (Jugendreihe) of about equal age: the German Sturm und Drang or Romanticism are the obvious examples."

In Nederland was Hubert P.H. Teesing (1907-1973) een der eersten om in zijn doctoraal proefschrift *Das Problem der Perioden in der Literaturgeschichte* (1948) onder de aandacht te brengen, evenwel zonder het te kunnen oplossen. Daarna deed Hans Robert Jauß in zijn boek *Die Literaturgeschichte als Provokation* (1967) een poging om de impasse te doorbreken door te vertrekken van zijn *receptietheorie*. Daarbij veronderstelt Jauß een voortdurende dialoog tussen lezers, teksten en auteurs. Hij vindt dat het de taak is van de literatuurhistoricus die dialoog te reconstrueren. In principe lijkt zo iets wel mogelijk voor de grote literaturen vanaf het einde van de 18^e eeuw. Maar zelfs dan komt men niet ver omdat er geen oplagen bekend zijn en men zich vrijwel louter zal moeten steunen op recensies van literaire critici – recensies die zeker niet modaal zijn voor een breed lezerspubliek. Voor oudere literaire werken is de receptietheorie van geen nut om periodecodes af te bakenen.

In 1976 geraakte een interessant opstel van de Tsjechische literatuurhistoricus Felix Vodička (1909-1974) - *Literární historie, její problémy a úkoly* (*Literaire geschiedenis, haar problemen en uitdagingen*) – bekend, opstel dat na de vertaling ervan sterke invloed zou uitoefenen op de westerse algemene literatuurwetenschap. In zijn opstel vertrekt Vodička van de vaststelling dat literaire teksten steeds op een bepaalde manier zijn opgebouwd. Die opbouw reveleert een reeks *structuurkenmerken* die

parallellen vertonen met andere teksten, al dan niet van dezelfde auteur, al dan niet met andere teksten van tijdgenoten. De verzameling van al die parallellen geeft ons een idee over de inhoud van een dominante periodecode. In die gemeenschappelijke structuurkenmerken treden na verloop van tijd veranderingen in. Die veranderingsgeschiedenis acht Vodička in tegenstelling tot Weliek wel beschrijfelijk zonder dat men daar de relatie auteur/werk bij hoeft te betrekken. Vodička wil dus een geschiedschrijving van "literatuur" als sociologische institutie. **Een literaire geschiedenis zonder namen dus.** Een gedachte die Roland Barthes in de jaren zestig in Frankrijk is gaan verdedigen. Literatuurgeschiedenis is volgens Barthes weinig meer dan de studie van de veranderingen in de literaire functies: "*C'est donc au niveau des fonctions littéraires – production, communication, consommation – que l'histoire peut seulement se placer, et non au niveau des individus qui les ont exercées*" (Barthes, 1963 : 156).

Een verwijt aan het adres van Vodička en Barthes was dat het respecteren van hun richtlijnen zou leiden tot een **eclectische benadering van de literairhistorie**. Het heeft geleid tot een diepgaande crisis in de literatuurwetenschap – crisis die ook vandaag nog steeds niet is opgelost. De literairhistoricus heeft inderdaad de taak het grote aanbod aan literair materiaal te *ordenen*. Bij dit ordenen heeft hij nood aan een ordeningssysteem – de *periodecode* – die door een deel van de gevestigde literatuurwetenschappers niet ernstig worden genomen zolang niemand hen kan vertellen wanneer en hoe literaire *cesuren* optreden.

De term **periodecode** is een *structureel begrip* dat al te vaak verward wordt met de term **literaire stroming** (soms kortweg *stijl* genoemd). Stijlen schrijf ik zonder hoofdletter, periodecodes met hoofdletter. Het Expressionisme als (sub)periodecode van het Modernisme is niet hetzelfde als het expressionisme als literaire stroming. Als periodecode betreft het hier een vorm van schrijven die tussen 1910 en 1930 dominant was in Duitsland en waarbij het dominante *genre* eerder de poëzie was dan het narratieve proza of het toneel was. Als literaire stroming dringt het expressionisme vanaf 1916 door tot de Vlaamse letteren, waar het vermengd werd met humanistische opvattingen (sommigen spreken van humanitair expressionisme in de Vlaamse letterkunde). In Nederland daarentegen kende het expressionisme zo goed als geen aanhangers. In Vlaanderen daarentegen ontstonden ook na W.O. II nog tal van expressionistische romans in het spoor van Willem Elsschot of Gerard Walschap en dat nadat het Expressionisme al lang geen dominante sub-periodecode meer was.

Binnen de literatuurwetenschap is er in de loop van de van de jaren 1980, vooral van Franse zijde kritiek op het begrip "literaire periodecode" gekomen. Er werd beweerd dat dergelijke codes makkelijk worden verward met *spatiale codes*, dat het historische denkconstructies *ex post* zijn, dat het een puur evaluatieve benadering is. Het gevolg daarvan is overdreven *constructivisme*. Daarom stelt Ihab Hassan (1987: 89-95) voor om voor Frankrijk liever van *Poststructuralisme* te spreken in plaats van Postmodernisme. Douwe W. Fokkema (1984: 11-2) vindt de term periodecode niet adequaat en spreekt liever van "sociocode" of "groupe code". Ook wijst Fokkema (1931-2011) er op dat periodecodes in feite drie componenten hebben, een pragmatische, een semantische en een semiotische: "*Codes have also a pragmatic component which determines under what conditions the semantic and the syntactic rules are applicable*" (1984:6). Ondanks dat ver doorgedreven onderzoek is de algemene literatuurwetenschap er – zoals de andere menswetenschappen – nog steeds niet in geslaagd een afzonderlijke theorie van de "social spaces" te ontwikkelen, waardoor, zeker met betrekking tot de periodecodes *conventional twists* haar wetenschappelijkheid ondermijnen. Tot op heden hoopt men via de **comparistiek** de verschillende periodecodes te kunnen afbakenen. Zonder te beweren dat de vergelijkende literatuurstudie daar geen bruikbare aanzet toe zou zijn, moet toch gesteld worden dat dit nooit de finale oplossing kan zijn.

3. Lettrometrie als metataal bij afbakening van periodecodes

Iedere theorie van de "social spaces", ongeacht het soort wetenschap dat ernaar op zoek is, moet zich realiseren dat hiervoor een **metataal** nodig is, verschillend van de **objecttaal** die men gebruikt om over specifieke onderwerpen te spreken. Met betrekking tot de literatuurwetenschap impliceert dit dat men niet dezelfde taal, die men gebruikt om over literaire objecten te spreken, nog eens kan gebruiken om over de afbakening van periodecodes te spreken. Het is zowat hetzelfde als wat Ludwig Wittgenstein (1889-1951) als probleem zag bij het afsluiten van zijn fameuze *Tractatus philosophicus* (1921). Om over wetenschapsmethodologie te schrijven had hij inderdaad de objecttaal van diezelfde wetenschappen gebruikt, terwijl hij eigenlijk een metataal had moeten gebruiken. Dus besluit hij zijn doctoraal met de zevende propositie: "*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen.*" En hij heeft voor de rest van zijn verdere leven ook gezwogen, heeft niets meer gepubliceerd, heeft zich niet meer met wetenschappelijk taalgebruik beziggehouden, wel met dagelijks taalgebruik, met simpele zinnestelsels als "Mijn bezem staat in de hoek." Vandaar dat men spreekt van een Wittgenstein I en een Wittgenstein II.

Het is de jonge Karl Eiermacher (°1938) geweest die in *Zum Problem einer literaturwissenschaftlichen Metasprache* (1973: 255-277) het probleem glashelder heeft aangekaart. Er werd toen gewezen in de richting van de *transformele grammatica* die Noam Chomsky (°1928) ontwikkelde. Echte resultaten zijn daar nog steeds niet mee geboekt. Zoals men nu werkt – door het gebruiken van een objecttaal om periodecodes te onderscheiden – belandt men in een *cirkelredenering*. Men analyseert een aantal vernieuwende boeken uit een bepaalde historische periode en leidt daar de kenmerken van de periodecode uit af. Heeft men die gevonden dan constateert men dat dezelfde boeken in overeenstemming met de periodecode zijn. Men moet wel integendeel eerst via een metataal op zoek gaan naar **cesuren**. Allicht kan de lettrometrie daar later behulpzaam mee zijn door een scherpe demarcatie te maken tussen de **esthetiek van de tegenstellingen** ("*waarin afwijking van de norm gewaardeerd wordt en waar men zoekt naar nieuwe vormen en perspectieven*") en de esthetiek van de **esthetiek van de identiteit** ("*gekenmerkt door een positieve houding ten opzichte van bestaande modellen en do .or een streven naar optimale variatie op eenzelfde thema*") (Wurth en Rigney, 2006: 94). Die tegenstelling, die verantwoordelijk is voor de dialectische ontwikkelingsgeschiedenis van de literatuur, is van de hand van Jury Lotman (1970).

Lettrometrie kan inderdaad helpen om cesuren op te sporen. Onderstel dat we n gedecodeerde teksten behorend tot het eerste kwartiel²² chronologisch hebben geordend van 1 tot n . Zij de chronologische ordening $Z_{i|i=1,n}$. We kunnen nu een *iteratief proces* opstarten, waarbij we vertrekken van twee aangrenzende periodecodes P_t en P_{t+1} met respectievelijk k teksten voor P_t en m teksten voor P_{t+1} . De chronologisch eerste tekst van P_t heeft rangnummer $c+1$, de laatste rangnummer $c+m$, waarbij c het aantal teksten is voor alle eerdere periodecodes dan P_t . De eerste tekst van P_{t+1} krijgt dan rangnummer $c+k+1$, de laatste het rangnummer $c+k+m$. Nu kunnen we stelselmatig een tekst uit P_{t+1} overhevelen naar de verzameling P_t om na iedere overheveling een significantietest door te voeren en na te gaan of de verzameling P_t significant beter of slechter scoort van de verzameling P_{t+1} . Hiermee gaan we door tot we een significant verschil vinden. Vinden we geen significant verschil, dan kunnen we het geweer van schouder veranderen, en nu telkens een tekst van P_t naar P_{t+1} overhevelen, tot we een significant verschil vinden tussen beide

²² Alle teksten die niet tot het eerste kwartiel behoren, die dus niet tot de 25 % hoogstscorende teksten van een periodecode behoren worden hierbij achterwege gelaten omdat het epigonisme er allicht te hoog zal zijn en het teksten zijn die allicht de esthetiek van de identiteit zullen huldigen.

verzamelingen. Vinden we, zelfs nadat de “laatste” teksten²³ werden overgeheveld nog steeds geen verschil, dan kunnen we besluiten dat er geen reden was om van twee verschillende periodecodes te spreken voor P_t en P_{t+1} . We voegen dan de $k+m$ teksten samen in een nieuwe periodecode die we P_t^* zullen noemen. Nu herbeginnen we en hevelen we de chronologisch eerste tekst van van P_{t+2} over naar de verzameling P_t^* . Daar blijven we mee doorgaan tot we een significant verschil vinden. Het jaartal waartoe de tekst die voor een significant verschil zorgt wordt dan een **cesuur**. Lettrometrie kan – indien de decodings betrouwbaar zijn – gebruikt worden om periodecodes af te bakenen en slagen waar de transformationele grammatica tot nu toe heeft gefaald. Lettrometrie wordt dan de gezochte **metataal**.

Om dit in de praktijk uit te voeren zal men zich moeten beperken tot één spaciaal gebied, bijvoorbeeld de westerse letterkunde (bijvoorbeeld van Europa, Amerika en Oceanië), en moet het aantal opgenomen teksten per land evenredig zijn met de historische bevolkingscijfers per land gewogen met de graad van alfabetisme per land. Zo’n verzameling heb ik in de meer dan veertig jaar dat ik bezig was helaas niet samengesteld, zodat ik het onderzoek naar cesuren in de westerse letterkunde niet op de hierboven beschreven manier in praktijk heb kunnen omzetten. [In hoofdstuk 6, paragraaf 6.1, en Tabel 19, heb ik wel kunnen onderzoeken welke periodecodes relevant zijn; daarbij zijn cesuren aan het licht gekomen tussen Classicisme en Sturm und Drang, tussen Romantiek en Sturm und Drang, bij de doorbraak van het Modernisme en aan het (voorlopig) einde van het Postmodernisme.] Hoe dan ook is de te gebruiken metataal en de te volgen procedure **denkbaar** in de zin van **mogelijk**. Wat men daarmee wel zal bereiken zijn elkaar mutueel uitsluitende periodecodes zodat in de waarheidstafel van de propositiecalculus er maar één $p_{i|i=1,n}$ van $(p_1 \vee p_2 \vee p_3 \vee \dots \vee p_n)$ een waarde 1 zal krijgen, alle overige een waarde 0. Om dit in de praktijk om te zetten moet er aan *team work* kunnen worden gedaan waarbij bijvoorbeeld 100 semiotici (bijvoorbeeld gespreid over twintig universiteiten in twintig verschillende landen) eenzelfde arsenaal van historisch gerangschikte vroegere nieuwe taalcodes meekrijgen en daarna volgens eenzelfde aangeleerde manier literaire teksten kunnen decoderen en deconstrueren. Gesteld dat ze dat veel grondiger doen dan ik deed, met één literaire tekst per maand (in plaats van per vijf dagen) dan kunnen er 1.200 literaire teksten per jaar worden gedecodeerd, 6.000 in vijf jaar tijd. Met zo’n representatief arsenaal aan teksten is het achteraf maar kinderspel om een software programma te schrijven dat de iteratieve significantietesten zelf uitvoert en zo de cesuren ontdekt. Allicht worden dan heel andere periodecodes gevonden die geheel andere namen zullen krijgen. Lettrometrie zou dus kunnen worden gebruikt om van de literatuurgeschiedenis een wetenschappelijk gebeuren te maken waarbij *conventional twists* uitgesloten zijn om zo het **voorwetenschappelijk karakter** van de literaire geschiedschrijving om te zetten in een **wetenschappelijk geheel** op een niveau vergelijkbaar met de natuurwetenschappen.

Eens de literaire cesuren zijn ontdekt staat de literatuurwetenschapper voor het moeilijkste probleem, namelijk hoe hij die breuken *causaal* kan verklaren. Vermoedelijk ligt de oplossing in de **bouw van lettrometrische modellen**, analoog aan deze die de econometrist bouwt voor de beschrijving van de economie als geheel (zie een theoretisch voorontwerp van zo’n model in hoofdstuk 7). Dergelijke modellen laten op de korte termijn voorwaardelijke voorspellingen toe. En vermits voorspellen en verklaren zich tot elkaar verhouden als twee bladzijden van eenzelfde blad papier (Popper) zullen het allicht de exogene variabelen van het lettrometrisch model zijn – dus de variabelen die zelf niet worden verklaard – die een aanwijzing zullen geven waarom oude periodecodes op een bepaald moment worden vervangen door nieuwe.

²³ Dat zal nooit de allerlaatste tekst zijn omdat anders één enkele tekst een periodecode zou kunnen aanduiden. We kunnen met “laatste tekst” de verzameling van het laatste deciel bedoelen.

4. Over de soorten literaire geschiedschrijving

4.1. Preromantische geschiedschrijving

Tussen 1800 en 1850 was het een wijd verspreide gewoonte om de literaire geschiedenis in **preromantische** termen te beschrijven. Het was in die tijd niet de bedoeling een min of meer objectief overzicht van de letterkunde te geven, wel de aandacht te trekken naar bepaalde literaire teksten waarvan de kwaliteiten met alle mogelijke middelen werden geroemd. Dat hierbij schromelijk werd overdreven is nog een eufemisme. Voorts proberen de meeste auteurs hun eruditie te kijk te stellen. Niet zelden werden heldhaftige verhalen opgedist over het leven van schrijvers en de omstandigheden waaronder hun werk tot stand kwam. De bedoeling was vrijwel steeds mensen aan te zetten tot het lezen van literaire teksten. Kenmerken van de preromantische literaire geschiedschrijving zijn:

- chronologische expositie van een aantal auteurs;
- puur subjectivistische benadering van het studieobject;
- ontbreken van causale verklaringen en geen theorievorming;
- onwetenschappelijk.

Als ik me mag beperken tot de literaire geschiedschrijving van de Lage Landen dan zijn er tussen 1810 en 1850 zeven preromantische geschiedschrijvingen gepubliceerd.

- Jeronimo de Vries (1777-1853), *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde* (**1810**). Het betreft de oudste poging tot een systematisch overzicht van de literatuur van de Nederlanden.
- Jan Frans Willems (1793-1846), *Verhandeling over de Nederduytsche tael- en letterkunde, opzigtelyk de Zuydelyke provincien der Nederlanden* (**1819-1824**);
- Nicolaas Godfried van Kampen (1776-1839), *Beknopte geschiedenis der Nederlandse letteren* (**1821-1826**). Hoofdzakelijk literatuur uit de Noordelijke Nederlanden. Dankzij het werk wordt hij in 1829 hoogleraar benoemd in Amsterdam.
- Matthijs Siegenbeek (1774-1854), *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (**1826**). Verwerft in 1804 bekendheid als hij in 1804 wordt benoemd tot de eerste Leidse hoogleraar in Nederlandse taal- en letterkunde. Hij zal weigeren zijn leerstoel af te staan aan de dichter Willem Bilderdijk (1756-1831).
- Jan van 's Gravenweert (1790-1870), *Essai sur l'histoire de la littérature néerlandaise* (**1830**). Een reislustig referendaris bij Buitenlandse Zaken. Hij is de eerste Noord-Nederlander die een literatuurgeschiedenis van de Nederlandse letteren in het Frans publiceert.
- Fernand Augustijn Snellaert (1809-1872), *Verhandeling over de Nederlandsche dichtkunst in België sedert hare eerste opkomst tot aen de dood van Albert en Isabella* (**1838**). Een Gentse dokter die de eerste literatuurgeschiedenis van Vlaanderen schrijft.
- Fernand Augustijn Snellaert, *Schets eener geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (**1850**) waarin de vorige tekst werd herwerkt en aangevuld met literatuur uit Nederland. Was in 1866 al aan een vierde druk toe, in 1881 aan een vijfde.

4.2. Romantische geschiedschrijving

Onder invloed van de Duitser August Heinrich Hoffman von Fallersleben (1798-1874) werd literaire geschiedschrijving tussen 1850 en 1875 een zaak voor **romantici**. Het literair-historisch essay wordt daarbij opgevat als een *kunstwerk* waarbij pogingen tot belletrie niet worden geschuwd. Het was vooral de bedoeling de geschiedenis boeiend en mooi te vertellen. Voor vergelijkend historisch onderzoek was er weinig of in het geheel geen plaats. Kenmerken van romantische literairhistories zijn:

- chronologische expositie van een aantal auteurs;
- literatuurgeschiedenis als mooischrijverij;
- demonstratie van eruditie;
- romantisch biografisme;

- geen causale verklaringen, geen theorievorming, onwetenschappelijk.

Voor de Lage Landen werden minstens vijf romantische literairhistories geschreven.

- Willem van Hofdijk (1816-1888), *Geschiedenis der letterkunde* (**1853-1856**), getuigend van byroniaanse onstuimigheid.
- Constant Antoine Serrure (1835-1898), *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche letterkunde in Vlaanderen* (**1853**). Zoon van een Gentse hoogleraar in Vlaanderen. Geschreven op 18-jarige leeftijd.
- Constant Antoine Serrure, *Nederlandsche dichtkunst in Vlaanderen* (**1872**), herwerkte versie van 1853.
- Willem Doorenbos (1820-1906), *Handleiding tot de geschiedenis der letterkunde* (**1869**). Tweede druk in 1873. Herziene druk in 1883 en 1885.
- ▣ Johannes van Vloten (1818-1884), *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (**1872**). Onmogelijk mens, oerconservatief, soort dubbelganger van Isaac da Costa (1798-1860), heeft het in Nederland met zowat iedereen aan de stok, van Conrad Busken Huet tot Charles Boissevain.

4.3. Postivistische geschiedschrijving

Vanaf 1870 ademen de meeste literairhistories de geest van het nationalisme en vooral van het **positivisme**. Onder invloed van de Franse filosoof Auguste Comte (1798-1857) en van de Franse historicus Hippolyte Taine (1828-1893) werd dat positivisme snel een soort profane eredienst met onvoorwaardelijk geloof in de evolutie van de wetenschappen. Het was de taal van elke wetenschapper zoveel mogelijk empirische vaststellingen te verzamelen om daaruit, op inductieve manier, een reeks universeel geachte wetmatigheden af te leiden (of minstens toch een aantal empirisch bevestigde causale verbanden. De 19de eeuwse schrijvers van literairhistories, verder sterk beïnvloed door de Duitser Wilhelm Scherer (1841-1886), onthielden enkel dat eerste en lieten de causale verklaringen zo goed als onaangeroerd. Dus in hun overzichten treft men ellenlange waslijsten van auteurs en teksten, maar tot enige formulering van literatuurwetenschappelijke theorieën werd niet gekomen. Het enige verband dat ze causaal willen verklaren is dat tussen het leven van een auteur en zijn teksten. Daarmee vervallen ze in pseudowetenschappelijk *biografisme* (Van Luxemburg, 1983: 263). De Utrechtse hoogleraar Jacob Jan Oversteegen vat de situatie samen als volgt:

"De opkomst van de literatuurgeschiedenis werd vooral gestimuleerd door het vroeg 19de eeuwse nationalisme, maar verwierf haar belangrijkste resultaten onder invloed van de positivistische wetenschapsleer (Auguste Comte). Doel van wetenschap was volgens Comte: verklaring van empirische feiten door middel van wetten, die gevonden worden via een redenering die, zo volledig verzamelde feiten verklaart (inductie). De voor ons relevante resultaten van deze positivistische fase in de literatuurwetenschap liggen niet zozeer op het terrein van de veronderstelde wetten (zoals Taines trits 'race'-'milieu'-'moment' en Scherers periodisering in epochen van zeven eeuwen) als wel op dat van feitenverzamelingen, die in breed opgezette literatuurgeschiedenissen en biografieën te vinden zijn" (1981, deel XIV: 212, kol. 3).

De huidige literatuurwetenschap wijst de positivistische literatuurhistorie als onwetenschappelijk van de hand. Meer uit ontzag voor het soms indrukwekkende verzamelwerk van de positivisten, dan uit methodologische approbatie. Ik verwijs hier naar de volgende opmerking in *Inleiding in de literatuurwetenschap* van Jan van Luxemburg, Mieke Bal en Willem G. Weststeijn (1983: 265):

"De positivistische visie op de ontwikkeling van de literatuur is voor ons niet langer interessant. Wel heeft het literairwetenschappelijk positivisme een belangrijke bijdrage geleverd aan de literatuurstudie, vooral door het bijeenbrengen van een schat aan literair-historische gegevens. (...) Tijdens de periode van het positivisme zijn de eerste grote literatuurgeschiedenissen ontstaan. De beste daarvan betrokken bij de

beschrijving van de literaire ontwikkeling ook historische, politieke en sociale gebeurtenissen. De meesten richtten zich vooral op het uitgebreid beschrijven van het leven van de schrijvers (biografisme). Sinds het positivisme is er in de praktijk van de literatuurgeschiedschrijving weinig veranderd. Nog steeds zijn de meeste literatuurgeschiedenissen niet veel anders dan een chronologische behandeling van schrijvers en hun werken, al dan niet voorzien van evaluatieve uitspraken van de auteur."

Van Luxemburg & Cie zijn van mening dat de geschiedschrijving van Gerard Knuvelder van positivistische signatuur is. Is het juist dat Knuvelder zichzelf meer dan eens zichzelf voorbijloopt in overdreven biografisme, dan blijft de grondteneur toch die van de hermeneutische tekstinterpretatie. Hij is vooral een "verstehende" geschiedschrijver die zijn lezer tracht uit te leggen hoe allerlei teksten uit het verleden kunnen worden geïnterpreteerd. Kenmerken van de postivistische literaire geschiedschrijving zijn:

- encyclopedische opeenstapeling van empirisch feitenmateriaal;
- overdreven biografisme;
- geen oog voor periodestijlen;
- te grote klemtoon op relatie tekst/auteur;
- chronologische presentatie van het feitenmateriaal;
- ontbreken van causale verklaringen;
- belangstelling voor buitenliteraire factoren;
- onterecht geloof in de eigen wetenschappelijke pretentie.

Over de literatuur in de Lage Landen werden minstens elf positivistische literairhistories geschreven.

- Willem Jozef Andries Jongbloet (1817-1885), *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (**1868-1872**)²⁴, zes delen. Jongbloet was hoogleraar te Deventer en Groningen. De belangrijkste literairhistorie van de Lage Landen in de 19^e eeuw. Opgedragen aan de koningin. Begin van een polemieek met de aartsconservatieve Van Vloten. Literatuur van de Lage Landen.
- Jan ten Brink (1834-1901), *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XiXe eeuw 1830-1900* (**1888-1889**), 3 delen. Beperkt tot de letteren van het latere Nederland.
- Paul Hamélius (1868-1922), *Histoire politique et littéraire du mouvement flamand*, (**1894**). Tweede literatuurgeschiedenis van de Lage Landen in het Frans.
- Jan August Stécher (1820- ?), *Histoire de la littérature néerlandaise en Belgique* (**1897**). Gentse filosoof en letterkundige die later hoogleraar werd in Luik.
- Gerrit Kalff (1856-1923), *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (**1906-1912**)*, 7 delen. Hoogleraar te Utrecht en te Leiden. Literatuur van de Lage Landen.
- Cornelis Gerrit Nicolaas de Vooys (1873-1955), *Historische schets van de Nederlandse letteren* (**1908**)*. De Vooys was hoogleraar Neerlandistiek aan de Universiteit van Utrecht. Een herwerkte uitgave van C.G.N. de Vooys en Garnt Stuiveling onder dezelfde titel bereikte in 1949 al de 20ste druk. Literatuur van de Lage Landen.
- Theophiel Coopman (1852-1915) en Lodewijk Scherpé (1869-1935), *Geschiedenis der Vlaamsche letterkunde* (**1910**). Coopman was een Gents dichter en liedjesschrijver. Vurige Vlaming. Ook Scharpé was een flamingant. Hoogleraar Germaanse filologie.
- Jan te Winkel (1847-1927), *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (**1908-1918**). Initieel vijf delen, in 1927 herdruk in zeven delen. Hoogleraar aan gemeentelijke Universiteit Amsterdam.
- J. Prinsen J.Lzn (1866-1935), *Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis* (**1916**)*. Vlaamse letterkunde van na 1830 wordt in een appendix behandeld, waarbij Hendrik Conscience compleet ontbreekt.

²⁴ Indien het jaar van publicatie wordt gevolgd door een asterisk ("*") betekent dit dat het desbetreffende werk, achteraan het boek, is opgenomen in de bibliografische lijst met geraadpleegde werken.

- Paul Hamélius, *Introduction à la littérature française et flamande de Belgique* (1921).*
- Jan L. Walch (1879-1946), *Nieuw handboek der Nederlandsche letterkundige geschiedenis* (1940)*. Een bewerking van de literairhistorie van J. Prinsen J.Lzn van 1916, thans beperkt tot de literatuur van Nederland.

4.4. **Pragmatische geschiedschrijving**

Rond het einde van de 19de eeuw nam het verzet tegen het naïeve positivisme toe, vooral in de Verenigde Staten. Daar zijn Charles Sanders Peirce, William James (1842-1910) en John Dewey (1859-1952) de grondleggers van het **pragmatisme**. Het nieuwe credo luidde: waar is wat zichzelf waar maakt. Het nieuwe geloof kent weinig aanhang in Europa, zo weinig dat het in *Theory of literature* (1942) – toch lange tijd dé bijbel van de literatuurwetenschap – niet eens besproken wordt. Hans A. Gomperts (1915-1998) beoordeelt het pragmatisme van James als volgt (1979: 60-61):

"James verdeelde de filosofische standpunten en de ermee verbonden psychologische typen in twee categorieën. Aan de ene kant stelde hij de rationalistische gezindheid (...) en aan de andere kant de empirische gezindheid. (...) Zijn redenering was: de mensen van het eerste rijtje zijn onbevredigd want hun denkwijze maakt geen contact met de feiten, de mensen van het tweede rijtje zijn ook onbevredigd, want de opvatting van hun voorkeur verbiedt ze de godsdienst en het geloof in waarden waar ze toch behoefte aan hebben. Oplossing: het pragmatisme geeft zowel de feiten als God, want de waarheid heeft geen eigen criterium, maar valt samen met wat we nodig hebben, met wat goed voor ons is."

"In werkelijkheid was met dit pragmatische standpunt veel meer partij gekozen dan James wilde toegeven. Ook in Boston is een godsdienst die mag worden aangehangen, niet omdat hij waar is, maar omdat hij comfortabel is, niet zo'n overtuigende zaak. Onverschilligheid tegenover de waarheid is ook zo moeilijk te verenigen met het ongelovige rationalisme dat hij tegenover het praktische empirisme stelde. De schaal van James' voorkeur sloeg merkbaar over naar het tweede rijtje, dat van het empirisme."

Voor zover er op het oude continent iets van het Amerikaanse pragmatisme bleef hangen was het het besef dat geschiedschrijving een doel moest hebben, bijvoorbeeld om kleine literaturen of literaturen in verdrukking (bijvoorbeeld in Friesland en in het nog steeds frankiljonse Vlaanderen) groter voor te stellen dan ze in werkelijkheid zijn. Geschiedenis wordt daarbij misbruikt om de eigen ideologische voorkeur te bevestigen. Ten tijde van het stalinisme in de Sovjet-Unie of van het nazisme in Duitsland werd het pragmatisme de kapstok waar ideologisch vertekende "waarheden" aan werden opgehangen. De kenmerken van de pragmatische literaire geschiedschrijving zijn:

- ordening van het empirisch feitenmateriaal om een vooropgesteld doel waar te maken;
- verzwijgen van de pragmatische doelstelling;
- literatuur ten dienste van buitenliteraire oogmerken;
- chronologische expositie van het feitenmateriaal;
- ontbreken van causale verklaringen;
- onrechtmatige wetenschappelijke pretentie.

Nemen we de term literaire geschiedschrijving breed op, en rekenen we ook de poetica, de anthologieën, de panorama's, en dergelijke daarbij, dan verschenen in de Lage Landen minstens 24 pragmatische literaire geschiedschrijvingen²⁵.

- Willem Kloos (1859-1938), *Veertien jaar literatuurgeschiedenis 1880-1893* (1898). Lang pleidooi pro domo. Uitermate subjectief.

²⁵ De Duitstalige pragmatische geschiedschrijving van de Nederlandse letteren, allicht van 1895, en van de hand van Karl Johannes Joseph Menne, heb ik nergens kunnen terugvinden.

- J.A. Worp (1851-1917), *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland (1904-1908)**, 2 delen. Heruitgave in 1971. Worp zetelde in het hoofdbestuur van het Nederlandsch Tooneelverbond.
- Willem Kloos, *Nieuwere literatuurgeschiedenis (1905)*. Net zo subjectief als editie van 1898.
- Maurits Sabbe (1873-1938), *Het proza in de Vlaamsche letterkunde (1909)*. Sabbe was een voorvechter van de Vlaamse Beweging.
- Eugene de Bock (1889-1981), *Beknopt overzicht van de Vlaamsche letterkunde (1921)*. De Bock was auteur en uitgever.
- Frans Bastiaanse (1868-1947), *Overzicht van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde (1921-1927)**. Nederlands dichter en leraar te Hilversum.
- André de Ridder (1888-1961), *La littérature flamande contemporaine 1890-1923 (1923)*. De Ridder was een dichter, romanschrijver en essayist die zowel in het Vlaams als het Frans schreef.
- August Vermeylen (1872-1945), *De Vlaamsche letteren van Gezelle tot heden (1923)**. In 1938 een derde druk. Vermeylen was kunsthistoricus en politicus.
- Jan Greshoff (1888-1971) en Jan de Vries (1890-1964), *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde (1925)*. Greshoff was een Nederlands journalist en dichter. Abnormaal veel aandacht wordt besteed aan de figuur en werken van Jan van Nijlen.
- Douwe Kalma (1896-1953), *Fryske Skriftekennisse 1876-1925 (1928-1939)*, 3 delen. Schrijver en leider van de Jongfriese Beweging.
- Paul Kenis (1885-1935), *Een overzicht van de Vlaamsche letterkunde na Van Nu en Straks (1931)*. Kenis was journalist, Vlaams schrijver en ambtenaar.
- Urbain van de Voorde (1893-1966), *Panorama d'un siècle de littérature néerlandaise en Belgique (1931)**. Van de Voorde was een Vlaams auteur en gewezen redacteur van de rubriek Kunst & Letteren in dagblad De Standaard.
- Herman Robbers (1868-1937), *De Nederlandsche literatuur na 1880 (1937)**. Robbers was een Nederlands tijdschriftredacteur en romancier.
- Johannes Tielrooy (1886-1953), *Panorama de la littérature hollandaise contemporaine (1938)*. Hoogleraar Franse letterkunde aan Universiteit van Amsterdam.
- Jan Tittes Piebenga (1910-1965), *Koarte skiednis fan de Fryske skriftekennisse (1939)**. Hoofdredacteur van de Leeuwarder Courant. Tweede verbeterde druk in 1957; herdruk tweede druk in 2010.
- François Closset (1900-1964), *Esquisse des littératures de langue néerlandaise (1941)*.
- François Closset, *Aspects et figures de la littérature flamande (1943)*. Hij studeerde Germaanse filologie en doceerde aan de Luikse Rijksuniversiteit.
- Marnix Gijsen (1899-1984), *De literatuur in Zuid-Nederland sedert Gezelle (1951)**. Gijsen is een Vlaams schrijver die tweemaal de Staatsprijs won en de Prijs der Nederlandse Letteren.
- Eugene de Bock, *De Vlaamse letterkunde (1953)**. Grondige herwerking van de tekst van 1921.
- Pierre Brachin (1914-2004), *Études de littérature néerlandaise (1955)**. Doceerde Neerlandistiek aan de Parijse Sorbonne.
- J. Veering, *De Nederlandsche letterkunde (1959)**.
- Arthur Verté en Bernard Henry (°1924), *Geschiedenis van de Vlaams-Afrikaanse letterkunde (1962)**. Overdreven aandacht voor laat-kolonialisme. Bernard Henry is etnoloog.
- Klaes Dykstra (1924-1997), *Lyts hânboek fan de Fryske literatuer (1977)**. Dykstra was verbonden aan het "Frysk Institut fan de ryksuniversiteit to Grins", studeerde Engelse taal- en letterkunde en was vijftien jaar lang leraar.
- Klaes Dykstra en Bouke Oldenhof (°1967), *Lyts hânboek fan de Fryske literatuer taheakke de resinte Fryske literatuer (1997)*. Oldenhof was leraar.
- Oppewal, Teake (°1952) e.a., *Zolang de wind van de wolken waait. Geschiedenis van de Friese literatuur (2006)**. In tien hoofdstukken van elf verschillende auteurs.

4.5. Geistesgeschichtliche geschiedschrijving

Een andere laat 19de eeuwse reactie tegen het positivisme was het **historisme** van Wilhelm Dilthey (1833-1911), een denkrichting die vooral in Nederland sterk aansloeg. Dilthey gaat ervan uit dat alle menselijk denken *historisch* bepaald is. De termen, begrippen, denkwijzen en theorieën van de wetenschapper zijn historisch gevormd. De Nederlandse overzichtsfilosoof Bernard Delfgauw (1971: 88) verduidelijkt:

"Dilthey heeft begrepen, dat de geschiedenis op de eerste plaats geschiedenis is van de wijze waarop de mens de wereld ervaart en uitlegt. Dit betekent, dat geschiedenis de ontwikkeling is van het menselijk zijn. Maar deze ontwikkeling is niet de simpele historie, die uit de voorafgaande gebeurtenis causaal de volgende afleidt. Zij is de ontwikkeling van de menselijke zelfinterpretatie, die zich voltrekt in verschillende mogelijke structuren. De wijsbegeerte moet leren deze structuren te verstaan (verstehen). (...) Het verstaan is iets anders dan het causale verklaren (erklären). Verstaan is enkel mogelijk door identificatie. Wie de andere mens wil verstaan, moet zich met hem trachten te vereenzelvigen."

Mij is geen filosoof bekend die de menswetenschap een nog slechtere dienst heeft bewezen dan Dilthey. Hij liet de menswetenschap verhopend dat "verstehen" tot minstens evenveel wetenschappelijkheid kon contribueren als "erklären", of nog, dat dit volstond om net zo wetenschappelijk te worden als de natuurwetenschap. Zijn voor wetenschap zo verderfelijke denkbeelden – als zou causaal verklaren niet langer nodig zou zijn binnen de menswetenschap – verwierven nog voor de eeuwwisseling een klankbord bij de neokantianen van de Badense school, onder meer bij Wilhelm Windelband (1848-1915) en bij Heinrich Richert (1863-1936). Zij poneerden dat er een onderscheid moest worden gemaakt tussen de *nomothetische natuurwetenschappen* (die wetmatigheden via causale verbanden opsporen) en de *ideografische geesteswetenschappen* (die het unieke, het niet voor herhaling vatbare, proberen te "verstehen"). De eerste belangrijke volgeling van die baarlijke nonsens was de socioloog Max Weber (1864-1920). Die kwam op voor een *waardevrije* sociologie, die zich voortaan, bij het opzoeken van *Ideaaltypen*, van de "verstehende" methode zou bedienen. Hij betoogde dat de geesteswetenschappen niets kunnen doen met causale verklaringen. Door het zich intuïtief inleven (de *empathische methode*) in de beweegredenen van de handelende personen kan men die, volgens Weber, ook zinvol begrijpen. Dit soort knoeien leidde ertoe dat Weber (1905 en 1922) het ontstaan van het vroeghandelskapitalisme uitlegde in termen van de predestinatieleer van het calvinisme, een calvinisme dat mensen verhindert hun gespaarde geld te verteren, zodat het kon worden gebruikt voor het investeren in kapitaal.

In Nederland kregen de neokantiaanse stellingen aandacht van zulke filosofen als Gerard Heymans (1857-1930), Bernard Ovink (1862-1944), Arthur de Sopper (1875-1960), Leo Polak (1880-1941), Henri Brugmans (1884-1961) en Hendrik J. Pos (1898-1955). Dit had dan weer een grote invloed op de literatuurwetenschap van hun tijd, die nu volop de invloed onderging van de Duitse filosoof Hans-Georg Gadamer (1900-2002) die al gauw niet meer sprak over de "verstehende" of "empathische methode", maar wel over de **hermeneutische methode**. Gadamer stond samen met de existentiële filosoof Martin Heidegger (1889-1976) sceptisch tegenover de subjectiviteit en de intuïtieve benadering van Dilthey. Met het oog op tekstinterpretatie moet de hermeneutische methode een uitweg bieden. Hieruit ontstaat het besef dat volledige interpretatie van teksten principieel onmogelijk is. Zich terdege bewust van de tekortkomingen van de *hermeneutische cirkel*, zwakt Paul Ricoeur (1913-2005) de methode nog verder af en vindt hij het op zichzelf al bevredigend dat een lezer, in confrontatie met een tekst, zichzelf leert begrijpen (Van Luxemburg, 1981: 71-74).

In de Lage Landen ware een zozeer verspreide literaire geschiedschrijving, met Knuvelder, Stuiveling en Lissens als fakkeldragers, allicht nooit tot stand gekomen indien de auteurs ooit geweten hadden van het bestaan van het Russisch formalisme of van het

programma van de Praagse structuralisten als Felix Vodička (1942). Nu blijft het wachten tot tussen 1962 en 1966 alvorens zulke ernstige literatuurwetenschappers als J.J. Oversteegen (1926-1999), H.U. Jessurun d'Oliveira (°1933), Kees Fens (1929-2008) en R.A. Cornets de Groot (1929-1991), gegroepeerd²⁶ rond het tijdschrift *Merlyn*, van hun ivoren toren afdalen om de "bijvoegselfilosofen" (onder meer het plebeïsche volk van de dagbladkritiek) even uit te leggen hoe ze met literaire teksten moeten omspringen. Zo schreef Oversteegen (1971 en 1974) – door H.A. Gomperts "de oppermaarschalk van de literatuurwetenschap" genoemd (1979: 121) – twee artikels over de schromelijke tekortkoming van de **geistesgeschichtliche literatuurbenadering**. Daarin toont hij aan hoe subjectief en onwetenschappelijk de "hermeneutische" methode is. De meeste literaire geschiedschrijvers hoorden pas nu over het bestaan van het Russisch formalisme en van de Praagse school. Het besef groeide dat alles te herbeginnen was, maar niemand, ook Knuvelder niet, ook Stuiveling niet, ook Lissens niet, had de moed om alles vanaf over te doen. Hun volgelingen spartelden nog wat tegen en bleven maar doorhameren over de **uniciteit** van de bestudeerde teksten.

Het uniciteitsargument was zowat het laatste wat de verdedigers van een dichotomie tussen natuur- en geesteswetenschappen bleven aanvoeren om een afzonderlijke methodologie voor de literatuurwetenschap op te eisen. Men bleef maar herhalen dat de natuurwetenschap kon werken met voor herhaling vatbare experimenten, maar dat de uniciteit van de literaire tekst zulke werkwijze onmogelijk maakte. Kenmerken van de geistesgeschichtliche literaire geschiedschrijving zijn:

- "Verstehende" uiteenzetting van het feitenmateriaal;
- "Verstehende" tekstinterpretaties;
- Ontbreken van causale verklaring voor de opeenvolging van periodestijlen;
- Overdreven biografisme;
- Half-encyclopedische opsomming van auteurs en teksten;
- Chronologische expositie van het feitenmateriaal;
- Compleet ongeoorloofde wetenschappelijke pretentie.

Voor de Lage Landen heb ik, *sensu lato*, 91 literaire geschiedschrijvingen gevonden. Daarvan zijn er niet minder dan 37 (of meer dan 40 %) van het hermeneutische type. De hoogravedheid ervan en het geloof dat het eigen werk een summum aan wetenschappelijkheid heeft bereikt zijn uitermate storend. Vanaf de jaren 1970 rees stilaan de vraag of wetenschappelijke literaire geschiedschrijving nog wel mogelijk was. Zulke geschiedschrijving kon men niet langer overlaten aan doodgewone germanisten, ze moest – wilden ze ooit het wetenschappelijk ideaal mogelijk maken – het werk worden van goed geschoolde literatuurwetenschappers, niet dit van "bijvoegselfilosofen" in de stijl van Knuvelder, Stuiveling of Lissens. Vanaf 1990 nam het aantal gepubliceerde literatuurgeschiedenissen gevoelig af, zodat de Nederlandse Taalunie het initiatief nam om, gespreid over negen delen, met de medewerking van elf of twaalf universiteitsprofessoren eindelijk eens dé literaire geschiedenis van de Lage Landen te publiceren. Het initiatief wordt door de uitgever met veel poeha als volgt aangekondigd:

"Voor het eerst in ruim vijftig jaar verschijnt er nu een nieuwe, complete, chronologische geschiedenis van de Nederlandse literatuur, geschreven als een doorlopend verhaal dat alle recente vondsten en de nieuwste wetenschappelijke inzichten bevat. Daarbij wordt het traditionele beeld van de literaire canon op veel punten bijgesteld. Deze indrukwekkende reeks laat zien hoe elke periode op een eigen manier de literaire traditie van Nederland en Vlaanderen heeft gevormd, ontwikkeld en verrijkt. Het grote verhaal van de Nederlandse literatuur wordt verteld door negen vooraanstaande specialisten, die ondersteuning kregen van een adviesraad van 26 universitaire deskundigen uit Nederland en Vlaanderen. De reeks is voortgekomen uit een initiatief van de Nederlandse Taalunie en staat onder hoofdredactie van Arie Jan Gelderblom en Anne Marie Musschoot."

²⁶ Dit gaat niet op voor Cornets de Groot die liever voor *Randstad* schreef.

Gesteld dat de reeks "alle recente vondsten en de nieuwste wetenschappelijke inzichten" zou bevatten, hoe valt dit dan te rijmen met een "chronologische geschiedenis"? Dat is toch een open *contradictio in adjectio*. Structuralisten en poststructuralisten schrijven nu al meer dan een halve eeuw dat een diachronische geschiedschrijving een onmogelijkheid is, dat het minste wat men moet doen toch moet starten bij een *synchronische ordening* van teksten. Een tekst als *De Metsiers* (1950) van Hugo Claus hoort thuis synchronisch thuis bij het Naturalisme als periodecode (1890-1910), niet bij het Modernisme dat in 1950 al aan het verwateren was in de richting van Postmodernisme. De hele *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* is net zo wetenschappelijk als de Bijbel of de verhalen van Harry Potter.

Het begon trouwens meteen goed als Prometheus/Bert Bakker in 2006 het eerste en het voorlaatste deel tegelijk op de markt gooide. De zeer elitaire en weinig genietbare Hugo Brems (°1944) presteerde het om in *Altijd weer vogels die nesten beginnen* (2006) het literair werk van Patricia de Martelaere (1957-2009) geheel onbesproken te laten, ondanks het feit dat de schrijfster, zelf hoogleraar in filosofie aan de Leuvense universiteit, met haar *Nachtboek van een slapeloze* in 1988 werd onderscheiden met de Prijs van het Beste Debuut, ondanks het feit dat ze in 1997 de Staatsprijs voor essay en kritiek won, en ondanks het feit dat haar roman *Het onverwachte antwoord* genomineerd werd voor de AKO en Libris Literatuurprijs en voor de Gouden Uil. Het boek won in 2005 trouwens de publieksprijs bij de Gouden Uil. Een grove onoplettendheid van heer Brems? Een kleine vergetelheid? O neen. Heer Brems heeft rond 1999 een amoureuze liaison gehad met de dertien jaar jongere De Martelaere en wilde daar liever niet aan worden herinnerd. In 2004 maakte hij – de Vlaamse Johannes van Vloten van de letteren – er problemen van dat De Martelaere, zonder namen te noemen, in een hoofdstuk van haar roman *Het onverwachte antwoord*, op die ongelukkige liaison terugblikte. Op 9 maart 2009, vijf dagen na haar dood ten gevolge van een hersentumor, schreef Erwin Mortier (2009):

"De Taalunie had een nieuwe geschiedenis van onze literatuur besteld. In het slotdeel was van haar werk geen spoor te bekennen. 'Welke bekende Vlaamse schrijfster ontbreekt in de recente Literatuurgeschiedenis van Hugo Brems?' vroeg ze, ironisch, vermomd als quizvraag. 'Antwoord: Patricia de Martelaere. En wel omdat Hugo Brems meer dan tien jaar geleden een verhouding met haar had. Geheel los van liefdesaffaire of wrok, meen ik dat de geloofwaardigheid van Brems als criticus hiermee hoogst twijfelachtig is geworden. Men zou verwachten dat iemand met zijn reputatie althans een minimale objectiviteit zou nastreven.' Volgde een onverholen vraag of ik daar iets aan kon doen. 'Ik heb niets te beschermen. Ik wil er zelfs (kort) de pers voor te woord staan'."

Geschiedenis van de Nederlandse literatuur wetenschappelijk onderbouwd? Kom, zeg! Ik vind het jammer dat ik nog steeds geen kleinkinderen heb, anders gaf ik hen meteen de hele *Altijd weer vogels die nesten beginnen* om er winkeltje mee te spelen. Ik ben het volmondig eens met Frank Helleman en Karl van den Broeck als zij in het weekblad *Knack* concluderen: "Dat Brems met dit staaltje van negationisme als criticus en literatuurwetenschapper veel van zijn geloofwaardigheid heeft ingeboet, is duidelijk." Aangestipt zij nog dat Raf Grüttemeier weinig gelukkig was met een voorstelling van Brems (2006: 264) van de rechtzaak wegens racisme tegen Jef Geeraerts en diens later bekroonde *Black Venus*. Grüttemeier toont op wetenschappelijk verantwoorde wijze aan hoe onwetenschappelijk Brems te werk ging bij zijn voorstelling van de feiten (2013: 35-49).

- Frank Baur (1887-1969), Willem J.M.A. Asselbergs (1903-1968), Jozef van Mierlo (1878-1958) e.a. (eds), *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden (1939-1952)** 7 delen. Heruitgegeven en herwerkt in 1975 in 10 delen.

- Garmt Stuiveling (1907-1985), *Een eeuw Nederlandse letteren* (**1941**)*. Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.
- Jacob Haantjes (1899-1956) en W.A.P. Smit (1903-1986) (eds), *Panorama der Nederlandse letteren* (**1948**)*.
- René F. Lissens (°1912) (ed), *De Vlaamse literatuur sedert Gezelle* (**1950**)*. Lissens doceerde in de Wijsbegeerte en Letteren, en was hoogleraar aan de K.U.L.
- Gerard P.M. Knuvelder (1902-1982), *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (**1948-1952**)*, 4 delen. Docent en rector in Eindhoven.
- Frank Baur e.a., *De Nederlandse letterkunde in honderd schrijvers* (**1953**)*. Eerder een lexicon dan een literaire geschiedenis.
- René F. Lissens, *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* (**1953**)*. In 1973 verscheen een anastatische herdruk van de 4° herziene druk van 1967.
- Gerard P.M. Knuvelder, *Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (**1954**)*. Tweede druk in 1964.
- Pierre Brachin, *La littérature néerlandaise* (**1962**)*. Grondige herwerking van de uitgave van 1955.
- Bernard Kemp, *De Vlaamse letteren tussen gisteren en morgen 1930-1960* (**1963**)*.
- Pierre Brachin, *Anthologie de la prose néerlandaise* (**1966-1972**)*, 4 delen met verwijzingen naar teksten van 1955 en 1962.
- Bernard Kemp, *Un éventail du roman contemporain en Flandres* (**1967**)*.
- B.F. van Vlierden (Bernard Kemp), *Van in 't Wonderjaer tot de Verwondering. Een poetica van de Vlaamse roman* (**1969**)*.
- Pierre Brachin, *Anthologie de la prose néerlandaise, Pays-Bas: historiens et essayistes* (**1970**)*.
- Reinder P. Meijer (1926-1993), *Literature of the Low Countries. A short history of Dutch literature in the Netherlands and Belgium* (**1971**)*, herdruk in 1978.
- Pierre Brachin, *Anthologie de la prose néerlandaise, Pays-Bas: romanciers et nouvelles* (**1972**)*.
- B.F. van Vlierden (Bernard Kemp) (1926-1980), *Moderne Nederlandse letterkunde, de roman* (**1975**)*. Kemp was hoogleraar Nederlandse Letterkunde aan de Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius van Brussel.
- Lieven Rens (1925-1983), *Acht eeuwen Nederlandse letteren van Van Veldeke tot vandaag* (**1975**)*. Rens was literatuurhistoricus, dichter en leraar.
- Pierre Brachin, *Faits et valeurs. Douze chapitres sur la littérature néerlandaise et ses alentours* (**1975**)*.
- Trinus Riemersma (1938-2011), *It koarte forhael yn'e Fryske literatuer fan de tweintichste ieu* (**1977**)*. Riemersma was romancier en heeft zijn hele leven in het onderwijs gestaan, o.m. als docent aan de Universiteit van Amsterdam.
- Paul van Aken (°1948), *Letterwijs, letterwijzer. Een overzicht van de Nederlandse literatuur* (**1979**)*. Sociaal geëngageerd Vlaams schrijver en ex-leraar.
- J.J. Wesselo (°1940), *Vlaamse wegen. Het vernieuwde proza in Vlaanderen tussen 1960 en 1980* (**1983**)*.
- Herman Vekeman (1938-2013) en Herbert van Uffelen (°1953) (eds), *Literatur in den Niederlanden und Flandern* (**1986**)*. Vekeman was gespecialiseerd in middelnederlandse taal en doceerde aan de Universiteit van Keulen. Van Uffelen is hoogleraar Neerlandistiek aan de Universiteit van Wenen.
- Ton Anbeek (°1944), *Na de oorlog. De Nederlandse roman 1945-1960* (**1986**)*. Anbeek is een literatuurwetenschapper qua opleiding. Aan de Universiteit van Leiden zal hij in 1982 de leerstoel van H.A. Gomperts overnemen om in 2005, vier jaar te vroeg, op emeritaat te gaan.
- H.M. de Blauw (°1948), Jacques Kruithof (1947-2008) en Paul de Wispelaere (°1927), *Nederlandse letterkunde 1. Middeleeuwen tot einde 18e eeuw* (**1987**)*.
- Hugo Bousset (°1942), *Grenzen verleggen. De Vlaamse prozaliteratuur 1970-1986 Trends* (**1988**)*. Bousset was hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Brussel.
- Hugo Bousset, *Grenzen verleggen. De Vlaamse prozaliteratuur 1970-1986 Profielen* (**1990**)*.

- Jooris van Hulle (°1948), *Ik schrijf zoals ik schrijf. Vlaams proza 1980-1989* (1990)*. Van Hulle is Vlaams prozarecensent.
 - Rody B.F.M. Chamuleau (°1944) en J.A. Dautzenberg (1944-2009), *Nederlandse letterkunde 2: 19e en 20e eeuw* (1991)*. Chamuleau is schrijver en publiceert artikels in weekbladen. Dautzenberg is leraar Nederlands en recensent voor de Volkskrant.
 - Freddy de Schutter (°1948), *Het verhaal van de Nederlandse literatuur* (1992-2000)* 3 delen. De Schutter studeerde filosofie en Germaanse filologie, is leraar.
 - Herbert van Uffelen (°1953), *Moderne Niederlandische Literatur in Deutschen Sprachraum 1830-1990* (1993)*.
 - Erenstein, R.L. (ed) (°1939), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen* (1996)*.
 - Jooris van Hulle, *Wilde inkt en ambrozijn. Vlaams proza in de jaren negentig*. (1997).
 - Anette Portegies (°1968) en Ron Rijghard (°1965), *Nederlandse literatuur in een notendop* (1999)*. Portegies is Nederlands Querido uitgeefster. Rijghard is kunst-redacteur bij het NRC Handelsblad.
 - *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (2006-2014)
 - Frits van Oostrom (°1953), *Deel 1-I. Stemmen op schrift* (2006)*.
 - Hugo Brems (°1944), *Deel 7. Altijd weer vogels die nesten beginnen* (2006)*
 - Herman Pleij (°1943), *Deel 2. Het gevleugelde woord* (2007)*.
 - Porteman, Karel (°1938) en Mieke Smits-Veldt (°1936), *Deel 3. Een vaderland voor de muzen* (2008)*.
 - Willem van den Berg (°1934) en Piet Couttenier (°1947), *Deel 5. Alles is taal geworden* (2009)*.
 - Frits van Oostrom, *Deel 1-II. Wereld in woorden* (2013)*.
- Ondanks het feit dat de redacteurs allen hoogleraar zijn is de met veel poeha afgekondigde *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* de wetenschap onwaardig. Het is één lange opeenstapeling van existentiële proposities waarbij causale verklaringen (pseudouniversele proposities) ver te zoeken zijn. O.K., het leest leuk, en dat is het dan.
- Theo Hermans (°1948), *A literary history of the Low Countries* (2009)*. Hermans is professor in comparistiek aan het Londense University College.

4.6. Neopositivistische tekstinterpretatieve "geschiedschrijving"

Begin de jaren 1930 werd het historisme van Dilthey compleet onderuit geschreven door de neopositivisten van de *Wiener Kreis* (Carnap, Neurath en anderen). De wortels van de neopositivisten moesten worden gezocht in de Britse taalanalytische filosofie (logisch atomisme) van Bertrand Russell (1872-1970) en Frank Plumpton Ramsey (1903-1930). Russell was de promotor van Ludwig Wittgenstein toen die bij hem zijn doctoraal proefschrift de *Tractatus logico philosophicus* (1921) kwam verdedigen. Zo rees het inzicht dat wetenschappelijke uitspraken universele proposities zijn. Dit soort proposities is een eindeloze conjunctie van existentiële proposities. "Alle zwanen zijn wit" kan inderdaad worden herleid tot "Dit is een zwaan" en "Dit is wit", "Dit is nog een zwaan" en "Dit is ook wit" ... afgesloten met "En dit zijn ze allemaal". De neopositivisten zochten naar een demarcatiecriterium om ware uitspraken te onderscheiden van (1) onware proposities en van (2) metafysische proposities. Dit kon door de existentiële proposities waaruit een universele propositie is opgebouwd empirisch te verifiëren. Vandaar dat men het neopositivisme ook "*logisch empirisme*" noemt. Wanneer de existentiële proposities, waaruit de universele propositie is samengesteld niet empirisch controleerbaar zijn, bijvoorbeeld in "Alle goden zijn goed", waar "Dit is een god" en "Dit is goed" empirisch niet kunnen worden gecontroleerd, staat men voor metafysica. Het gaat om uitspraken die niets zeggen over de buitentalige werkelijkheid. Zegt men "Alle zwanen zijn groot" dan staat men voor een onware uitspraak omdat empirische verificatie duidelijk zal maken dat er ook kleine zwanen bestaan.

In 1935, bij het verschijnen van *Logik der Forschung* van Karl Raimund Popper, ziet het er even naar uit dat het logisch empirisme van de Wieners een forse deuk krijgt.

Popper, die nooit meer dan een waarnemer was geweest tijdens bijeenkomsten van de *Wiener Kreis*, lanceerde met zijn *asymetrie model van de waarheid* een spectaculaire aanval op het neopositivisme. Hij vond dat de Wieneren het kind met het badwater hadden weggegooid, want dat de afsluitende existentiële propositie "En dit zijn ze allemaal" nooit kon worden geverifieerd. Universele proposities waren dus niet verifieerbaar. Hun weerlegging, "Dit is een zwarte zwaan", was wel verifieerbaar. Hiermee lanceerde Popper het *falsificationisme*. Voortaan moest de wetenschap enkel nog proberen existentiële proposities te weerleggen in wat hij *cruciale experimenten* noemde.

Meer dan een modeverschijnsel is het falsificationisme van Popper nooit geweest. Zo is hij er nooit in geslaagd aan te geven hoe vaak een universele propositie pogingen tot falsificatie in cruciale experimenten moest doorstaan alvorens men mocht besluiten dat een universele propositie waar was. Ook op de messcherpe kritieken van Imre Lakatos, van Thomas Kuhn en diens theorie van de paradigmatische waarheid, of van de methodologische anarchist Paul Feyerabend had Popper geen repliek. Eigenlijk is het naïef falsificationisme van Popper onzin. Veel existentiële proposities kunnen slechts worden geverifieerd door een beroep te doen op optische instrumenten. Maar hoe weet de wetenschapper dat die optische instrumenten hem niet bedriegen? Dat weet hij omdat bij de bouw ervan de universele proposities (de wetten) van de optica voor waar werden aangenomen – iets wat volgens Popper dus niet mocht, want universele proposities zijn niet verifieerbaar, enkel falsifieerbaar. Begin van de jaren 1970 was het modeverschijnsel van het falsificationisme zo goed als overgewaaid, evenwel niet bij de *Merlynisten* uit Leiden. Voor Fens, Oversteegen en Jessurun d'Oliveira bleef *The logic of scientific discovery* de Bijbel. Ondertussen waren zij compleet in de ban geraakt van de **New Critics** die Ivor Armstrong Richards (1893-1973) en Charles Kay Ogden (1889-1957) reeds in 1923 in Engeland lanceerden en die John Crowe Ransom (1888-1974) met zijn boek *The new criticism* (1941) in de Verenigde Staten ingang deed vinden. Hij, en in zijn voetspoor tal van anderen zoals Allen Tate (1899-1979), Cleanth Brooks (1906-1994), en Robert Penn Warren (1905-1989), lanceerden de gedachte van *close reading* als leidraad voor het interpreteren van literaire teksten. Structuur en betekenis van teksten verhouden zich tot elkaar zoals twee bladzijden van eenzelfde blad papier, dus – aldus de aanhangers van de *New Critics* – moest het nu maar eens uit zijn met boekbesprekingen van bijvoegselfilosogen ("the work of non-academic critics or book reviewers") die buitentekstuele overwegingen in hun bespreking opnamen. Voortaan mochten literaire teksten enkel nog wetenschappelijk worden benaderd, kwamen er methodologische voorschriften hoe teksten moesten worden geïnterpreteerd, en werd het uiten van waardeoordelen over literaire teksten met alle mogelijke banbliksems overladen.

In de ban van het naïef falsificationisme van Popper verwierpen de *Merlynisten* in Nederland ook iedere poging tot het schrijven van literatuurgeschiedenis. Popper had niet enkel het historisme van Dilthey verworpen, ook het historicisme dat een belangrijke rol speelde in het wetenschappelijk geachte marxisme. Popper ontzegt de geschiedschrijving de wetenschappelijke status, omdat zij niet in staat is tot het formuleren van historische wetmatigheden die in het beste geval enkel trends kunnen zijn (1957: 32-33, 126-128, 152-154). Bovendien kan de geschiedenis zich niet herhalen en is empirische controle in een reeks sociale experimenten onmogelijk (1957: 10-11). De literaire geschiedenis is volgens de popperianen van *Merlyn* weinig meer dan de "eerbiedwaardige matrone" van de literatuurwetenschap – een matrone die haar tijd heeft gehad en waarvoor er nu niet langer plaats is. De Nederlandse essayist Jacques Kruithof (1982: 23-24) vat de situatie als volgt samen:

"De literatuurgeschiedenis was tot voor kort een discipline die door allerlei personen met de literatuur, de kritiek en de essayistiek was verbonden: in Leiden Albert Verwey en P.N. van Eyck, in Amsterdam N.A. Donkersloot en Garrit Stuiveling. (...) Tot voor kort: ik doel hier op de traditionele geschiedenis, allerwegen aan taalf-

culiteiten beoefend, in samenhang met de filologie en de vergelijkende literatuurwetenschap. De nadruk lag tot ongeveer 1970 op de schrijversbiografie en op de interpretatie en waardering: twee activiteiten die in de moderne literatuurwetenschap tot object van studie zijn geworden. (...) Destijds bekommerde ook het aangrenzende vak (...) geschiedenis zich amper om zijn wetenschappelijke status: in 1968 kon de Inleiding tot de geschiedenis van Ger Harmsen verschijnen zonder één enkele verwijzing naar Karl Popper. En met de historici konden de geschiedschrijvers van de literatuur zich na verwant voelen: samen met Hooft, Huizinga, Geyl, Presser maakten ze een goede kans op een apotheose in de boeken van de komende eeuw. Sinds in de (theoretische) literatuurwetenschap de wetenschapsleer, met hypothesen, falsificatie, formalisering, metataal, theorie, model en wat dies meer zij, de gemoederen verontrust, is de positie van de literatuurgeschiedenis er voor de buitenstaander niet helderder op geworden. (...) Maar van de literatuurhistorici hoor je buiten de academische wereld nauwelijks een levensteken: wat essays als van ouds, in het oog lopende beschouwingen over laatmiddeleeuwse snaaksheden en grollen of het seksuele leven van de Schoolmeester, en dan is het wel bekeken."

In Nederland heeft J.J.A. Mooij (°1929) nog wel gepoogd om qua literaire geschiedschrijving, het falsificationisme en het kritisch rationalisme van Popper te verzoenen met de *New Critics*, onder meer door te pleiten voor de *Interpretatieve Beweging* die de literatuurgeschiedenis niet onvoorwaardelijk over boord wou gooien. Wel onstond er een sterk *nomatieve literatuuropvatting* waarbij gezocht werd naar esthetische criteria om uit te maken wat nu wel en wat nu niet literair was. In Duitsland werd de Interpretatieve Beweging vooral verdedigd door Wolfgang Kayser (1906-1960), in Nederlands Indië door de uitgeweken Nederlander Herman Meyer (1893-1959). Ook zij stellen dat de literatuurwetenschapper zich vooral dient bezig te houden met het analyseren en interpreteren van teksten zonder zich in te laten met buitenliteraire data. Schrijft J.J.A. Mooij (1963: 38):

"Het literaire werk staat los van de werkelijkheid, het is een in zichzelf gesloten microkosmos, en bij de interpretatie mag derhalve geen beroep worden gedaan op biografische, historische (inclusief literair-historische) en sociologische gegevens."

Finaal leidde de Interpretatieve Beweging tot een stroom van beschrijvingen van teksten, maar tot generaliserende uitspraken kwam het niet meer, zodat *"de band tussen tekstbeschrijving en literatuurgeschiedenis, van oudsher twee hoofdmomenten van de literatuurwetenschap, doorgesneden werd"* (Oversteegen, 1981: 213). Een paar aanhangers van de *New Critics*, hebben hun tekstanalyses wel gebundeld, en chronologisch gerangschikt, maar van literaire geschiedschrijving kan men hier bezwaarlijk spreken. In feite is "neopositivistische tekstinterpretatorische geschiedschrijving" een *contradictio in terminis*. In het totaal van 91 literaire geschiedenissen (*sensu lato*) konden, met veel goodwill, maar twee voorbeelden worden ontdekt.

- Jean Weisgerber (°1924), *Formes et domaines du roman flamand 1927-1960* (1963)*. Weisgerber was hoogleraar aan de Brusselse ULB.
- Trinus Riemersma, *Proza van het platteland. Een onderzoek naar de normen en waarden in het grotere Friese proza van 1855-1945* (1984)*.

4.7. Smaaksociologische literaire geschiedschrijving

Ondertussen zijn reeds 84 pogingen tot literaire geschiedschrijving van de Lage Landen de revu gepasseerd, maar niet één daarvan heeft enige wetenschappelijke waarde. Het blijft steeds bij opsommen van feiten zonder één geslaagde poging die feiten causaal te verklaren. Na 1970, na het verdwijnen van de *New Critics*, stoorde een flink aantal overzichtsschrijvers zich niet aan de nieuwe inzichten van de literatuurwetenschap en modderde men verder maar wat aan met pragmatische of hermeneutische literaire geschiedschrijvingen. Binnen de literatuurwetenschap gingen voortdurend stemmen op

hoe het nu verder moest met literaire geschiedenissen. Men denke hier aan *Qu'est-ce que l'histoire littéraire* (1987), aan teksten van Jan-Dirk Müller (1983), van Michael S. Batts (1987), van Jean Rohou (2005), van Luc Fraisse (2001 en 2005).

En toen gebeurde er plots iets merkwaardig. Nico Laan (1991: 21-29), verbonden aan de afdeling Neerlandistiek van de Universiteit van Amsterdam, die voordien al oog had voor smaakverschillen, ontdekt al vroeg het boek *Soziologie der literarischen Geschmacksbildung* (1923) van de Duitse anglicist Levin Ludwig Schücking (1878-1964). Zo komt Laan in contact met de voorheen weinig bekende **smaaksociologie** waar vooral de Franse socioloog Pierre Bourdieu (1930-2002), een vooraanstaand linkse intellectueel, oog voor had – genoeg oog om er een complete monografie over te schrijven: *La distinction* (1979). Hierin bestudeerde hij hoe sociale klassen zich tot elkaar verhouden door hun lifestyle en culturele smaak. Het viel hem op dat persoonlijke smaak vaak wordt overvleugeld door die van de groep waartoe een individu behoort, vooral door de *klasse* waartoe men behoort. Het kapitaal van de verschillende klassen is zeer ongelijk. Met “kapitaal” bedoelt Bourdieu niet louter het financiële vermogen, maar ook het cultureel kapitaal (kennis, opleiding), het sociaal kapitaal (kennissenkring, relaties), en zelf het linguïstisch kapitaal (taalbeheersing, inzicht in de dominante culturen). Mensen uit de hogere klassen vertonen een *esthetische dispositie* waardoor ze kunstwerken eerder op originaliteit en op verhouding tot andere kunstwerken dan op inhoud, direct nut of opwellende emotie zullen beoordelen. Mensen uit de middenklasse hebben misschien een hoog cultureel kapitaal, toch indien ze van een goede opleiding genoten, maar daarom worden ze nog niet aanvaard door mensen van de hoogste klassen. Ze zullen, met de bedoeling hogerop te klimmen op de sociale ladder, pogen de smaak van mensen uit de hogere klasse te imiteren, wat voor die hogere klasse dan genoeg is om weer naar iets nieuws uit te kijken – kwestie van hun afstand met de middenklasse te bewaren. Ook is de hoeveelheid kapitaal waarover een individu beschikt niet voldoende om smaakverschillen te verklaren, ook de samenstelling van het kapitaal (economisch-, cultureel-, sociaal- en linguïstisch kapitaal) van belang. Zo zullen mensen met veel economisch kapitaal (CEO's, bedrijfsleiders) getuigen van een traditionele culturele voorkeur, terwijl avantgarde kunst gesmaakt zal worden door mensen met veel cultureel kapitaal (academici, artiesten). Enzovoort. In 1986 werd *La distinction* in het Engels vertaald als *Distinction. A social critique on the judgement of taste*.

Natuurlijk is de smaaksociologie ruimer dan enkel maar Schücking en Bourdieu. Reeds vóór 1986 ontdekten Laan en Van Bork een hele rij smaaksociologen met onder meer Werner Weisbach (1947), Jürgen Scharfschwerdt (1973), Leo Löwenthal (1980), Stanley Hoffmann (1986), enzovoort. Hieruit groeit de gedachte om – ook een beetje in de lijn van de receptietheorie van Jauß – de literaire geschiedschrijving op een heel andere manier te benaderen, door een studie te maken van de wijzigingen van de literatuuropvattingen van zowel auteurs als literaire critici. Hierbij wordt niet diachronisch, wel synchronisch tewerk gegaan met respect voor de dominante periodecodes (Romantiek, Realisme, Naturalisme, Symbolisme, Modernisme en Postmodernisme). Kenmerken van de smaaksociologische literaire geschiedschrijving zijn:

- zoeken naar causale verklaringen voor wijzigingen in literatuuropvatting;
- synchronische voorstelling van het feitenmateriaal;
- receptietheoretische belangstelling;
- wetenschappelijke benadering;
- geen dwaas biografisme;
- eerder geschikt voor poetica dan voor literaire geschiedschrijving *sensu stricto*

Tot op heden werden in de Lage Landen amper twee pogingen ondernomen. De eerste, daterend van 1986, was nogal rommelig, maar daaraan kwam verandering met de tekst, van dezelfde auteurs, van 2010. Die leverde inderdaad één van de zes weten-

schappelijk verantwoorde literairhistorieën op die de Lage Landen rijk zijn. Positief is ook dat de auteurs niet klakkeloos de theorie van Bourdieu overnemen.

- Gé J. van Bork (°1935) en Nico Laan (°1951), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis. Poetische opvattingen in de Nederlandse literatuur (1986)**.
- Gé J. van Bork en Nico Laan (eds), *Van Romantiek tot Postmodernisme. Opvattingen over Nederlandse literatuur (2010)**.

4.8. (Post)structuralistische literaire geschiedschrijving

Wellicht de grootste fout die aanhangers van het New Criticism maakten was dat ze iedere literaire tekst als een *gesloten geheel* zagen, en die tekst niet leerden analyseren in samenhang met andere teksten. Met de veelvuldige intertextualiteit van het Postmodernisme wisten Fens, Oversteegen, Jessurun d'Oliveira en hun volgelingen zich geen raad. Met de opkomst van het **structuralisme** in de filosofie, in de jaren 1960, bleef er van het popperiaanse New Criticism nog bitter weinig over. Grondleggers van de nieuwe denkrichting in het wijsgerig denken waren de antropoloog Claude Lévi-Strauss (1908-2009) en de filosoof Michel Foucault (1926-1984). Waar de eerste (1958, 1973) zijn nieuwe inzichten vooral toepaste op primitieve stammen (op volkeren zonder historie) maakte Foucault (1966, 1969) er een alles omvattende denk-methode van om de geschiedenis te bestuderen. Hierbij wordt de *diachronische methode*, die enkel de maatschappelijke genese helpt verduidelijken, prijsgegeven voor een *synchronische*, die de structuur van een historische periode moet blootleggen. Foucault is niet langer geïnteresseerd in de vraag "hoe het is geweest", wel in de *discours* van iedere periode. Of met de woorden van Bernard Delfgauw (1971: 177): "*Welke structuur is aanwezig in de discours van een bepaalde periode? Welke ordening der dingen wordt in de ordening van woorden getoond?*"

Het structuralisme in de literatuurwetenschap is behoorlijk ouder dan dat in de wijsbegeerte. Eigenlijk gaat het terug op *Cours de linguistique générale* (1916) van Ferdinand de Saussure, ook al komt de term er nergens in voor. De taal is een systeem waar elk woord kan worden uitgelegd met andere woorden, zodat alles met alles in verbinding staat. Het geheel van al die verbindingen (relaties) is de (taal)structuur. De term "structuralisme" werd voor het eerst gebruikt door de Praagse school, door de Russische emigranten Roman Jakobson, Nicolaï Troubetzkoy en Sergeï Karcevski, en door de Tsjechen René Wellek en Jan Mukařovský. Zoals woorden geen gesloten gehelen zijn, zijn teksten dat ook niet. Via de intertextualiteit staat iedere tekst in verbinding met alle teksten die ooit werden geschreven. Op het internet (URL: <http://cf.hum.uva.nl/benaderingen/lw/struc/lw-struc-index.htm>) ziet iemand het zo:

"Het uitgangspunt is het idee van structuur als een systeem of patroon van verschillende elementen die onderling afhankelijk van elkaar zijn en die elkaar wederzijds definiëren. In een structuur hangt alles met elkaar samen, dus niets kan op zichzelf bestudeerd worden; iets kan alleen maar gekend worden en heeft alleen maar betekenis in relatie tot iets anders.

Dit betekent dat er binnen de structuralistische literatuurwetenschap bijna geen aandacht meer is voor de individuele tekst, behalve als uitdrukking van een onderliggende structuur (bijvoorbeeld een structuur die een bepaald genre kenmerkt). Het gaat er als het ware om de universele grammatica van bepaalde literaire vormen en zelfs van literatuur als geheel te ontdekken. Het literaire systeem wordt ook niet meer gezien als een apart systeem met kenmerken die het onderscheiden van andere (sociale, filosofische, etc.) systemen, maar als uitdrukking van een universele structuur die kenmerkend is voor al het menselijk handelen.

Het structuralisme gaat dus nog veel verder dan het formalisme in het streven naar een objectieve, wetenschappelijke benadering van literatuur, door niet alleen literatuur als object te nemen, maar de menselijke cultuur als geheel. Het structuralisme streeft uiteindelijk naar een geïntegreerde wetenschap waarbij de onderliggende structuur van

alles wordt blootgelegd. Structuralisten bestonden dan ook niet alleen binnen de literatuurwetenschap maar ook binnen een groot aantal andere disciplines zoals de antropologie, psychoanalyse, linguïstiek, sociologie en biologie."

De onderliggende structuur van een tekst is de periodecode. In structuralistisch opzicht kan men die omschrijven als een groep van literaire teksten die binnen een aan te geven tijdsbestek op gelijkaardig manier zijn gecodeerd (Ibsch, 1977: 287). Bij het decoderen van teksten kan de structuralistische semiotiek van Jury M. Lotman behulpzaam zijn. Maar ook bij de studie hoe literaire procédés elkaar aflossen is dat het geval. Hierbij moet de relatie tot de buitenliteraire systemen worden onderzocht. De Slovaakse literatuurwetenschapper Dionyz Durisin (1929-1997) stelt voor dat het diachronisch element, dus de periodisering, wordt geconfronteerd met het synchronisch element van de literatuurontwikkelingsgang (1984: 172). Hierbij wordt de literaire geschiedschrijving in ere hersteld en krijgt zij de taak om én de opeenvolging van periodecodes én het achtophinken van perifere literaturen causaal te verklaren. Elrud Ibsch was van mening dat dit kon door te werken met de receptietheorie van de school van Konstantz (1977: 295):

"Van bijzonder belang is de receptietheoretische basis voor de periodisering wanneer het onderzoek betrekking heeft op geografisch ver van elkaar verwijderde literaturen. De diatopische constellatie heeft dikwijls tot resultaat dat een periodecode na een lang receptie-proces wordt overgenomen door een ruimtelijk afgelegen literatuur, terwijl de beïnvloedende literatuur reeds aan een volgend systeem van conventies toe is (...) De aflossing van een periodecode door een nieuwe werd door ons als een vorm van receptie beschouwd, als een vorm van expliciete of impliciete evaluatie. (...) Latere tijden, die de onmiddellijke confrontatie van twee oppositieve codes van een afstand gadeslaan komen dikwijls tot een wat meer genuanceerde, vooral minder oppositionele beoordeling. Het komt dan ook niet zelden voor, dat een door tijdgenoten als breuk opgevatte tegenstelling tussen twee perioden vanuit een later perspectief dat ook de verdere ontwikkeling kan overzien, dit breukkarakter verliest."

Het zwaktepunt van de algemene literatuurwetenschap, en van de structurele literaire geschiedschrijving blijft, tot op vandaag, dat men nog steeds geen middel vond om (1) cesuren diachronisch vast te leggen en (2) synchronisch causaal te verklaren. Ook het **poststructuralisme** is daar niet behulpzaam bij. Poststructuralisten spreken trouwens niet van decoderen, wel over deconstructie. Poststructuralisten verwerpen het postulaat van de structuralisten dat een tekst maar één betekenis zou kunnen hebben. Meer dan een denkrichting rond Jacques Derrida is dat Franse poststructuralisme nooit geweest. Vermits er veel lezers van een tekst zijn heeft een tekst een veelheid van betekenissen. Die betekenis zal verschillen naargelang het geslacht, het ras of de klasse van de betekende (*le signifié*, de lezer). Deconstructie van teksten zal *binaire opposities* blootleggen. Daarbij moet de dominante van het paar de gedomineerde worden en omgekeerd. Deconstructie van teksten is een heel andere leeswijze dan decoderen van teksten. Bedoeling van deconstructie is het blootleggen van de metafysica door het deconstrueren van de achter de tekst schuilgaande logica. In tegenstelling tot het structuralisme, waarmee het poststructuralisme een liefde-haat verhouding heeft, heeft het Franse poststructuralisme nooit school gemaakt, was het veeleer een (tijdelijke) stroming, niet eens een methode. Centraal zwaktepunt bleef het *logocentrisme* van Derrida waar het woord in het centrum, waarnaar alle andere woorden verwijzen, niet langer "God" is maar de "logos".

De verdienste van het structuralisme is zeker geweest dat het wetenschappelijke geschiedschrijving, die volgens de New Critics onmogelijk werd bevonden, in ere heeft hersteld, dat het literaire teksten uit hun beslotenheid heeft gehaald, dat het de band tussen teksten en cultuur centraal heeft gesteld, net zozeer als de intertextualiteit, en dat het de literaire geschiedschrijver dwingt te zoeken naar een causale verklaring van

de opeenvolgende diachronische periodecodes en de synchronische literaire ontwikkelingsgang. De kenmerken van de (post)structuralistische literaire geschiedschrijving zijn:

- synchrone afbakening van literaire stromingen;
- diachronische afbakening van periodecodes;
- ordening van het feitenmateriaal volgens literaire stromingen;
- causaal verklarende theorievorming m.b.t. opkomst, persistentie en verdwijning van periodecodes;
- aandacht voor de cesuren;
- grondig intertextualiteitsonderzoek;
- aandacht voor de comparatieve letterkunde
- ruimte voor studie van buitenliteraire invloeden (cultuur, sociologie)
- gerechtvaardigde wetenschappelijke pretentie tenzij voor waardeoordelen;
- werk van goed opgeleide literatuurwetenschappers, niet langer van loutere germanisten.

In de Lage Landen zijn minstens vijf literaire geschiedschrijvingen bekend die onder het label (post)structuralistische kunnen worden gerangschikt. Eén ervan, die van Ton Anbeek van 1990, was zeker in de eerste helft een heuse verademing waar hij een scherp oog heeft voor zulke stromingen als naturalisme, symbolisme, neoromantiek en neoclassicisme, en aantoonde dat de Nederlandse letteren (die na de Gouden eeuw volkomen werden weggeblazen) bezig zijn aan een inhaalbeweging. Vanaf 1916 echter gaat het werk ietwat de mist in omdat expressionisme, futurisme, nieuwe zakelijkheid, nieuw realisme en de subcodes van het postmodernisme (als stijlrichting) niet meer uit de verf komen. Tot causale verklaringen van de opkomst, persistentie en ondergang van de dominante periodecodes komt Anbeek evenwel niet.

Overloopt men meer dan tweehonderd jaar literaire geschiedschrijving in de Lage Landen dan is het pijnlijk te moeten vaststellen dat amper zes van de 91 pogingen, wetenschappelijke pretentie kunnen verantwoorden.

- Ton Anbeek en Jaap Goedegebuure, *Het literaire leven in de twintigste eeuw* (**1988**)*
- Jaap Goedegebuure (°1947), *Nederlandse literatuur 1960-1988* (**1989**)*. Goedegebuure is net als Anbeek een literatuurwetenschapper. Hij promoveert bij H.A. Gomperts en is literair criticus geweest de Haagse Post en HP/De Tijd. Van 1986 tot 2005 was hij hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg, om dan in Leiden Anbeek op te volgen bij diens vervroegde emeritaat. In 2012 gaat hij op rust.
- Ton Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985* (**1990**)*. Met dit werk schrijft Anbeek als eerste in de Lage Landen een stuk structuralistische literatuurgeschiedenis. Bij Goedegebuure (1989) en Anbeek en Goedegebuure (1988) zou men kunnen stellen dat het toen nog ging om een aanzet tot structuralistische literaire geschiedschrijving.
- Hanna Stouten (°1937), Jaap Goedegebuure en Frits van Oostrom (°1953), *Histoire de la littérature Néerlandaise* (**1999**)*. Stouten doceerde in Nijmegen en werd vanaf 1989 professor van Nederlandse literatuur aan de Parijse Sorbonne. Van Oostrom is een literatuurwetenschapper die professor werd aan de Universiteit van Utrecht en ook enkele gastcolleges gaf in Harvard. Hun boek gaat gereld op zoek naar pseudo-universele proposities (meer is voorlopig onmogelijk) bij het causaal verklaren van verbanden.
- Ralf Grüttemeier (°1961) en Maria-Theresia Leuker (°1957) (eds), *Niederländische Literaturgeschichte* (**2006**)*. Grüttemeier is professor Neerlandistiek aan de Universiteit van Oldenburg. Leuker doceert Neerlandistiek aan de Universiteit van Keulen.

5. Over literaire dynamica

5.1. Simplistische verklaring van de literaire dynamica

Ook al zijn structuralisme en poststructuralisme verouderd, blijft het voor de literaire geschiedschrijver belangrijk literaire teksten te ordenen volgens de kenmerken van periodecodes of subcodes die op een bepaald ogenblik dominant waren. Die periodecodes mogen geen spatiale afbakeningen zijn, enkel geldend voor een begrensd cultuurgebied, omdat men anders moeilijk kan nagaan in hoeverre de eigen letteren achterophinken of voorlopen op de wereldliteratuur. Wereldliteratuur kan daarbij beperkt blijven tot de westerse letteren. De periodecodes zijn het **diachronisch structurelement** in het historisch onderzoek. Ze gelden slechts een beperkte tijd op de internationale literaire scène. De literaire teksten zelf die of bij de dominante stroming of bij vroegere stromingen zullen horen zijn het **synchronisch structurelement**. Opkomst en verdwijnen van dominante periodecodes kan gezien worden als een immanent dialectisch ontwikkelingsproces van een sociaal verschijnsel. Zoals eerder betoogd persisteert zo'n verschijnsel zolang het eufunctioneel werkt in hoofde van een groep beneficianten. Dat zijn sedert de opkomst van de boekdrukkunst de uitgevers, de boekenverdelers, de boekenwinkels, de theaterdirecteurs, de toneelgezelschappen, de acteurs en de auteurs. Zij nu op een gegeven ogenblik de periodecode *X1*. Het gros van de beneficianten heeft er dan belang bij dat er literaire teksten ontstaan die aansluiten bij *X1*. Het kan lang duren, maar op een gegeven ogenblik geeft zoiets aanleiding tot overdreven *epigonisme*, waardoor literaire teksten beantwoordend aan *X1* aan entropie en informatie zullen inboeten.

Vanaf nu krijgt een *avantgardistische oppositiebeweging* van schrijvers, die niet langer bereid is code *X1* te volgen, maar voorstander is van een nieuwe code *X2* een kans om een nieuwe code te doen slagen. Hoe snel dat zal gebeuren, hoe snel uitgevers en theaterdirecteurs bereid zullen zijn de avantgardistische oppositiebeweging een kans te geven hangt in niet geringe mate af van de **literaire kritiek** en van het **medium** dat de literaire criticus gebruikt. Tegenover de gebruiker – de lezer of de toeschouwer – fungeert de literaire kritiek als eerste decoderende instantie. Het is immers de literaire kritiek die de codes populariseert, en dit des te beter naarmate het gebruikte medium zelf populair is. Naarmate de gezaghebbende literaire kritiek langs een populair medium de nieuwe code *X2* meer ophemelt (en de oude code *X1* meer afbreekt) worden de epigonen die aan *X1* blijven vastkleven economisch minder interessant voor uitgevers en theaterdirecteurs. Op den duur zal het epigonenwerk uit het centrum van het literaire corpus worden verdreven in de richting van de periferie, meestal in de richting van de triviaalliteratuur. Pas als de triviaalliteratuur niet meer lonend is voor uitgevers en theaterdirecteurs – iets waarover uiteindelijk de smaak van de lezer zal beslissen – werkt code *X1* **dysfunctioneel** in hoofde van de beneficianten, niet langer **eufunctioneel**. Daarbij ontstaan twee mogelijkheden: (1) de beneficianten geven de avantgardistische oppositiebeweging een kans of (2) de beneficianten keren het fictiegenre de rug toe en gaan zich specialiseren in meer rendabel geachte non-fictie.

In het eerste geval krijgen de avantgardisten een kans en kan *X2* doorbreken omdat hun werk een maximum aan entropie en informatie bevat vergeleken met werk van code *X1*. In het tweede geval verschrompelt de literatuur en wordt code *X1* als een soort *survival* op een laag pitje voortgezet.

Ik ben er mij volkomen van bewust dat bovenstaande causale verklaring van de literaire dynamica simplistisch is, zeker in alle gevallen waar politieke of religieuze machthebbers beneficianten worden. Dan is bij voorbaat geweten dat zij voorstander zullen zijn van literaire teksten die de esthetiek van de identiteit huldigen en tegenstander zullen zijn van literaire teksten die de esthetiek van de tegenstelling (de avantgarde) huldigen. Desnoods zullen politieke of religieuze machthebbers teksten die getuigen van de esthetiek van de tegenstelling op de brandstapel gooien of hun

auteurs gevangen zetten. In het voortbestaan van sociale verschijnselen (denk aan armoede als geanalyseerd door Herbert Gans) spelen **machtsposities** een grote rol. Ook literaire critici die partij kiezen voor de esthetiek van de tegenstelling kunnen worden gemuilkorfd, tot gevangen gezet (zie wat eerst generaal en dictator Gerado Machado, later president Federico Brú, deden met de literaire critici die het werk van de gevangen gezette Cubaanse (communistische) dichter Nicolas Guillén ophemelden). Machthebbers kunnen dominante periodecodes op een kunstmatige wijze nodeloos verlengen (denk aan wat met het Socialistisch Realisme gebeurde in de Sovjet-Unie).

5.2. Over de duur van periodecodes en falende literaire kritiek

Wanneer men de wereldliteratuur van ca. 1150 BC tot nu bekijkt heeft men de neiging te geloven dat er zowaar een *wet van de afnemende duur van periodecodes* moet bestaan. Dit is natuurlijk onzin. Zeker, de Oudheid en de Middeleeuwen hebben als periodecode een millenium lang gepersisteerd, maar dat kwam vooral omdat tijdens de Griekse en Romeinse Oudheid literatuur politieke belangen moest dienen, tijdens de Middeleeuwen kerkelijke belangen moest dienen. Toch was er plaats voor literaire kritiek. Het toneelstuk *De kikkers* (404 BC) van Aristophanes (446 BC-386 BC) was allicht de oudste vorm van literaire kritiek in de westerse literatuur. Later volgden *Ion* (401 BC?) van Plato (428 BC-348 BC), *Poetics* (335 BC) van Aristoteles (384 BC-322 BC), van *On the sublime*, een werk van ongekende datum dat meestal aan de voor de rest vrij onbekende Dionysius van Halicarnassus (60 BC-7BC?) wordt toegeschreven, en van *Traktaat 1.6 Over het schone* van Plotinus (204-270). In Rome kwam literaire kritiek van *Ars poetica* (10 BC) van Horatius (65 BC-8 BC). Toch waren die kritieken niet gekant tegen de esthetiek van de identiteit, maar moedigden ze die juist aan – zij het dat Plato gekant was tegen poëzie als genre. Hieruit kon onmogelijk een andere periodecode ontstaan dan de dominante.

Ook de periodecode van de Middeleeuwen werd niet onderuit geschreven door enige vorm van literaire kritiek. Voor zover die er al was – bijvoorbeeld van Augustinus (354-430), van Boethius (480-525) of van Thomas van Aquino (1225-1274) – had het weinig met literatuur te maken, wel met geloofsleer. Ook hier was er geen ruimte voor de esthetiek van de tegenstelling. Ook hier droeg de literaire kritiek niet bij tot een wijziging van de dominante periodecode. In afwezigheid van gefundeerde literaire kritiek ontwikkelde zich tijdens de Middeleeuwen een literaire eenheidscultuur waarin de avantgardistische esthetiek van de tegenstelling eeuwen lang onmogelijk kan gedijen. Waar de literaire kritiek faalt zullen het schrijvers van een avantgardebeweging moeten zijn die én zelf literaire kritiek leveren, én zelf teksten beantwoordend aan de esthetiek van de tegenstellingen produceren, die de vernieuwing op gang brengen. De middeleeuwse eenheidscultuur wordt finaal gesloopt door drie erg vernieuwende schrijvers die inderdaad zelf literaire kritieken schreven, en tegelijkertijd ook vernieuwende teksten schreven: Dante Alighieri (1265-1321), Giovanni Boccaccio (1313-1375) en Christine de Pisan (1364-1430).

Oudheid en Middeleeuwen waren twee perioden van wat men met Walter Benjamin (1892-1940) literatuur als *auratische kunst* kan noemen. Tijdens de Renaissance, zeker na de ontdekking van de boekdrukkunst, verliezen literaire teksten inderdaad hun aura, al dacht Benjamin minder aan boeken bij het schrijven van zijn *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit* (1936) – meer aan schilderijen of beeldhouwwerken die via fotografie en film konden worden gereproduceerd. Met het verdwijnen van de auratische kunst en met het stijgende alfabetisme verwerft de literaire kritiek pas echt een podium. Voor de gewone man, die kan lezen en schrijven, wordt het mogelijk teksten van zijn lievelingsschrijvers te bezitten, aan te raken, en verdwijnt het sacrale of het rituele karakter van de kunst. Als hij de middelen niet heeft om in Londen zulke theatergezelschappen als *The Chamberlain's Men*, *The King's Men* of *The Admiral's Men* stukken van Middleton, Heywood of Shakespeare te zien

vertolken, kan hij ze nu wel in gedrukte vorm lezen en moet hij er de vertolking onder het lezen maar bij dromen.

De Renaissance werd vanaf de tweede helft van de 16de eeuw ondermijnd door een groot aantal literaire critici. Van hen kwam Lodovico Castelvetro (1505-1571) op voor de invoering van het neoclassicisme in het drama. Jacopo Mazzoni (1548-1598) wilde de poëzie vernieuwen om zo de lezer meer genot te verschaffen. Torquato Tasso (1544-1595) effende met zijn *Discorsi dell'arte poetica* (1587) de weg van de Renaissance naar de Barok. Hij werd hierin gevolgd door Henry Reynolds (164-1632) die trouwens dichtwerk van Tasso in het Engels vertaalde. Maar ook Francis Bacon (1561-1626) was met zijn *The Advancement of Learning*, opgedragen aan de koning, een pleitbezorger voor een vernieuwde stroming in de kunst.

Sinds de Renaissance speelt de literaire kritiek, waar ze niet wordt afgeremd of *geboycot* om politieke of religieuze redenen, een empirisch waarneembare rol bij het behoud of de vernieuwing van periodecodes. Is de literaire kritiek in de populaire media *onbevoegd*, of krijgt de literaire kritiek nog *nauwelijks een podium* dan zal een bestaande dominante periodecode persisteren. Staat men voor bekwame critici die het overdreven epigonisme tegen het einde van een periodecode aan de kaak stellen dan verhogen – zonder tussenkomst van religie of politiek – de kansen op succes voor een avantgardistische literaire oppositiebeweging.

Onbevoegde literaire kritiek die de esthetiek van de tegenstelling boudeert leidt tot stagnatie en persistentie van het epigonisme, wat de eigen letteren in de richting van triviaalliteratuur zal duwen, steeds verder weg van het literaire centrum. In Nederland was dit overduidelijk het geval gedurende de periode van 1815 tot 1880. Daar bleef een school van ingedommelde literaire critici de belerende retoriek en het pseudo-classicisme van de domineespoëzie maar ophemelen, zodat de literatuur vast bleef steken in Classicisme, op het ogenblik dat de opvolgers van het Classicisme, dus Romantiek en Realisme, al niet langer dominant waren, en dat het Naturalisme de dominante periodecode was geworden in de wereldliteratuur. Het gevolg was een enorme achterstand van de Nederlandse letteren op de wereldliteratuur – achterstand die niet ongedaan kon worden gemaakt door een Multatuli in zijn eentje. Het is nodig geweest dat een avantgardistische beweging, zich groeperend rond Willem Kloos, zichzelf een eigen podium voor literaire kritiek creëerde, namelijk *De Nieuwe Gids*, opdat de hele zelfgenoegzame middelmatigheid van wat Conrad Busken Huet vanuit Parijs “la poésie du foyer” noemde, eindelijk kon worden gedemystificeerd. Het prototype van onbevoegd literair criticisme uit die dagen was ene Jacob Nicolaas van Hall (1840-1918), schrijvend voor de oude *De Gids*. Wanneer Kloos en Albert Verwey hun brochure *De onbevoegdheid der Hollandse literaire kritiek* (1886) schrijven, rekenen ze genadeloos af met de zelfgenoegzame kleinburgerlijke kritiek die de Nederlandse letteren een eeuw achterstand had doen oplopen. Alleen in het proza knopen ze met Lodewijk van Deyssel en Frans Netscher aan bij de dominante periodecode van hun tijd, het Naturalisme, maar in de poëzie moet het Classicisme eerst worden opgeruimd om met een eeuw vertraging bij de Romantiek te herbeginnen.

Door religie afgeremde literaire kritiek – In Friesland was traditionalisme de grondnorm bij het begin van de 20ste eeuw. De oprichting van de *Jongfryske Mienskip* door Douwe Kalma in 1915, waarbij opgekomen werd voor kosmopolitisch georiënteerde Friese letteren (onder het motto “Fryslân en de wrâld”) heeft aan de situatie weinig kunnen veranderen. De Kerk en de Friese beweging bleven immers de hand leggen op de literaire kritiek – een kritiek, die zeker in de krant, de taak had de literaire normen te handhaven ter zelfbevestiging van de Friese aard. De dominante literaire code bleef er een pseudo-romantisch plattelandsrealisme, op het ogenblik dat de trein van de wereldliteratuur al op het spoor van het Modernisme zat. De Kerk (met de *Kristlik Fryske Folksbibleteek*) en de Friese beweging wilden van geen wijken weten zodat het wachten is tot kort na W.O. II alvorens een avantgardistische groep een kans

krijgt. Dat gebeurt bij de oprichting van het literaire tijdschrift *De Tsjerne* dat bekwame literaire critici eindelijk een kans gaf. Hierdoor kon met de avantgardist Anne Wadman, later gevolgd door Trinus Riemersma, een imponerende literaire inhaalbeweging op gang komen. Zo kon er zich tussen 1950 en 1959 – het jaar dat *De Tsjerne* werd opgedoekt een Moderne literaire code handhaven *nààst* een “officieel” erkende, die, tot op vandaag, traditionalistisch bleef. Kortom, de esthetiek van de identiteit en de esthetiek van de tegenstelling leven er naast elkaar. Ondertussen kan het tijdschrift *Trotwaer* dat *De Tsjerne* opvolgde qua literaire kritiek onmogelijk opboksen tegen die van *De Leeuwarder Courant* die de plattelandsroman blijft bewieroken.

Door politiek afgeremde literaire kritiek – In de vroegere Oostbloklanden en vooral in de Sovjet-Unie is het Socialistisch Realisme na het opdoeken van het Futurisme en van het Imaginisme abnormaal lang blijven bestaan, minstens van 1920 tot 1980. De politieke partijstructuur zorgde ervoor dat literaire critici werken in die trant maar bleven ophemelen, ook lang nadat in graad van informatie en entropie beangstigend laag was geworden. Afwijkende literaire teksten konden enkel terecht in de staatsgevaarlijk bevonden *Samizdat literatuur*. Een dergelijke situatie was enkel mogelijk door het muilkorven van de literaire kritiek.

Literaire kritiek zonder podium – Met de doobraak van de televisie als massaconsumptiegoed daalde de belangstelling voor literatuur zienderogen. Literaire tijdschriften die in de hoogdagen van *Bok* en Julien Weverbergh nog het complete literaire leven in rep en roer wisten te zetten verdwenen of werden nauwelijks nog gelezen. Wat er vanaf 1970 in Vlaanderen gebeurde was een verschrompeling van de literaire kritiek die nu het monopolie werd van de “bijvoegselfilosofen” die voor kranten boekbesprekingen maakten. Het was de tijd voor zulke gelegenheidscritici als Nicole Verschooren, Marc Reynebeau, Rudie Hermans, Johan de Belie, Paul Depondt, Sus van Elzen, Hans de Ridder, W. Hulselmans, John Vervoort, Jan Vorsselmans, Carlos Alleene, Jooris van Hulle, enzovoort. Literaire critici waarop men voorheen blind kon varen als Julien Weverbergh, Hugo Bousset, Paul de Wispelaere, Jos Borré, Hugo Brems, Pierre H. Dubois of Hedwig Speliers werden of ingekapseld binnen het establishment met zijn esthetiek van de identiteit, of verdwenen in de kelders van de wegwijnende literaire tijdschriften. Ze kregen nog nauw een podium. Voor uitgevers werden literaire critici steeds minder interessant nu ze hun schrijvers op de buis konden krijgen. Op de duur verdwenen ook de gelegenheidscritici als dagbladen, de ene na de andere, hun rubriek der letteren sloten. Uiteindelijk behielden enkel kwaliteitskranten een soortgelijke rubriek. Zie Van Rossem (1991: 160-175).

In de **postmoderne hedonistische samenleving**, met zijn enorme mogelijkheden tot ontspanning, nam het belang van literatuur stelselmatig af. In Vlaanderen haakten televisiezenders af en verdween literaire kritiek van het scherm en van het toneel. In Nederland hielden enkele televisierubrieken stand tot zelfs de gecanoniseerde criticus Adriaan van Dis na tien jaar VPRO niet langer het scherm haalde, want hoeveel interessanter was het een boek te presenteren in een druk bekeken *prime time* programma als *De wereld draait door* – waar geen enkele tegenspraak te verwachten van een lastige criticus viel – dan er nog mee te moeten trekken naar de laatst overgebleven literaire TV voorstelling: *@VPROboeken*. Hierover schrijft Rob Schouten (2012) in *Trouw*:

“Een van de bijwerkingen van de literaire mediatisering is dat de literaire kritiek haar leidende rol in het debat en de smaakvorming lijkt te zijn kwijtgeraakt. Daarover schrijft Jos Joosten, hoogleraar neerlandistiek, in zijn essaybundel 'Staande receptie'. Hij nuanceert weliswaar het idee dat alleen literaire prollen en prullen het voor het zeggen hebben en critici inmiddels dead men walking zijn geworden maar stelt wel vast dat 'de traditionele criticus zonder twijfel een gedaanteverandering ondergaat'. Een nogal veilige conclusie.”

"Scherpere pijlen richt hij op een aantal publiekslievelingen, die zichzelf juist tot de intelligentia rekenen, opmerkelijk genoeg allemaal vrouwen: Renate Dorrestein, Connie Palmen en Elsbeth Etty staan op de schietschijf. Dorrestein en Palmen omdat ze er flodderige ideeën op nahouden en hun wijsheden over literatuur in slecht geciteerde vorm aan anderen ontlenden. Etty omdat ze als bijzonder hoogleraar literaire kritiek aan de VU onwetenschappelijk te werk zou gaan. Inmiddels heeft Etty's plagiaatkwestie ook de publiciteit bereikt. Begrijpelijk, fraude is hot sinds Diederik Stapel en de overgeschreven proefschriften van toonaangevende politici in het buitenland. Maar wie Joostens beschuldiging leest merkt dat het om een licht spiekwerk gaat; Etty heeft wat regels zonder bronvermelding overgeschreven uit een Wikipedia-lemma en zo nog een tweetal alinea's van anderen voor eigen gebruik ingezet."

"Veel fundamenteler is Joostens aantijging dat ze onwetenschappelijke, populistische lorreboel levert in haar 'ABC van de literaire kritiek', waarin ze overigens ook even de zijde van de verontruste literatuurliebhebbers kiest."

Met de doorbraak van de sociale netwerken – Facebook startte in 2004 – is literatuur compleet op de achtergrond gedrukt. Mensen hebben nauwelijks nog tijd om een boek te lezen. En uitgevers staan steeds minder te springen om literatuur op de boekenplank te leggen. Platte commercie in afwezigheid van literaire kritiek heeft ervoor gezorgd dat een periodecode als Postmodernisme nu al bijna zestig jaar overeind blijft en dat de esthetiek van de tegenstellingen compleet zoek is geraakt. Hebben schrijvers ten tijde van de Renaissance hun aura verloren, dan passen ze steeds minder in de postmoderne samenleving. Umberto Eco noemde hen de **apocalyptici**: ze hebben hun laatste prestige verloren in een wereld waar alles om media en centen draait. In afwezigheid van een hoorbare literaire kritiek is er enkel nog ruimte voor sensationele verhalen en voor platvloers populisme. Steeds minder uitgevers willen nog fictie op de markt brengen, het is de tijd van eindeloze rijen kookboeken, van reisgidsen, van populistische ontspanningslectuur, waarbij de dialectische ontwikkelingsgang – zo kenmerkend voor de literaire dynamica – lijkt te zijn gestopt. Populistische lectuur vol plattitudes, dat is wat in Nederland Kluun (°1964) verkoopt. Van zijn debuutroman *Komt een vrouw bij de dokter* (2003) werden liefst meer dan een miljoen exemplaren verkocht. Het vervolg op die debutroman, *De weduwnaar* (2006), zo nodig nog platter, was goed voor een oplage van meer dan een half miljoen exemplaren. Alhoewel het triviaalliteratuur van de laagste soort is, niet eens meer literatuur, doodgewone lectuur, past het perfect in een postmoderne maatschappij zonder literaire kritiek – een maatschappij die de belletrie als tijdverlies en manco aan genot heeft uitgewezen.